

Ole Johan Berntsen Kvasnes

Mannen som ble NS-biskop i Stavanger

Ole Johan Berntsen Kvasnes og sønnen Joakim Kvasnes utenfor Sande kirke, Møre og Romsdal.

Spesialavhandling i kirkehistorie ved Det teologiske Menighetsfakultet

Høsten 2011

Kandidat: Harald B. Torgersen

Veileder: Bernt T. Oftestad

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	4
1.1 Presentasjon og avgrensning.....	4
1.2 Litteratur.....	5
1.3 Kilder	7
1.4 Problemstilling og metode	9
2. Biografisk skisse	11
2.1 Røttene.....	11
2.2 Oppvekst og ungdomsår.....	11
2.3 Teologistudent.....	13
2.4 Karriere	13
3. Det norske	20
3.1 Møte med den nasjonale tanken	20
3.2 Johannes Andreas Barstad.....	21
3.3 Henrik Kaarstad	22
3.4 Volda lærerskole, dens pedagogiske formål	24
3.5 Oppsummering.....	25
4. Møte med det nasjonalkirkelige	27
4.1 Pro Ecclesia (PE), et høykirkelig felleskap.....	28
4.2 Norsk kirkelige landslag (NKL), kamp for fri folkekirke og mot sekularisering.....	30
4.3 Norges Lutherlag (NL), norsk Luther-renessanse	32
4.4 Den nasjonalkirkelige følelse og Olavsarven(norsk nasjonal religion)	33
4.5 Nasjonal Samling forurenses (annekterer) nasjonal arven	37
4.6 Oppsummering.....	39
5. Et riss av kirkekampen, 1940-1942	41
5.1 "Den nye tid".....	41
5.2 Kirkebønn og kringskasting.....	44
5.3 Kristent Samråd - mobilisering av kirke og de frivillige organisasjoner til felles motstandskamp	46
5.4 Hyrdebrevet - opprør mot innføringen av "nyordningen"	47
6. Nyordningen etableres i statskirken	48
6.1 Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling - den kirkelige nyordningens arkitekt	48
6.2 Ole Johan Berntsen Kvasnes - påtenkt som rådgiver for Kirkedepartementet	49
6.3 Bolsjevikoppøpet.....	52

6.4	Stavanger biskops reaksjon på Kvasnes' underskrift - det avgjørende veiskille.....	55
6.5	Biskopenes brudd med staten.....	59
6.6	Ole Johan Berntsen Kvasnes - oppnevnes til bestyrer av Stavanger domprost- og bisperembete	61
6.7	Kirkens grunn	63
6.8	Fredsforslag til Olsok.....	67
7.	NS-kirken på egne ben	70
7.1	Bispeordinasjonen i Vår Frelser 1942	70
7.2	Foredrag om Kirkens Grunn på NS-prestemøte	72
7.3	Bispeordinasjonen i Vår Frelser 1943	76
7.4	Oversikt over Stavanger bispedømme	79
7.4.1	Lojale prester	80
7.4.2	Illojale prester.....	81
7.4.3	Gudstjenester og kirkelige handlinger	82
8.	Ole Johan Berntsen Kvasnes - arkitekt og rådgiver for statsstyrets løsning på kirkekampen.....	85
8.1	Forvisning.....	85
8.2	Biskopene	85
8.3	Prestene, Skagestads sendemenn.....	87
8.4	Ole Johan Berntsen Kvasnes' forfølgelse av Olav Valen-Sendstad.....	90
8.5	"Wartburg" opprettes på Helgøya	93
8.6	Det Norske Misjonsselskap	96
9.	Epilog.....	103
10.	Sammenfatning og konklusjoner	105
11.	Referanseliste	110

1. Innledning

1.1 Presentasjon og avgrensning

Ole Johan Berntsen Kvasnes(OJBK) er i den nære etterkrigstid beskrevet på følgende måte av H.C. Christie:

*Han var den av bispene som mest aktivt tok del i kirkekampen. Han viste seg som en aggressiv natur, som gjerne foreslo Kirkedepartementet skarpe forholdsregler. Han foreslo således at kirkeledelsen i Oslo og de sentrale steder skulle interneres og forfattet et motskrift mot "Kirkens grunn."*¹

Christie skrev om den norske kirkekamp. Selv sto han på den seirende siden. Kvasnes var på motsatt side, og sto sentralt plassert som tidligere biskop i den nazifiserte statskirken.

Hvem var denne mannen? Hvilken teologi stod han for? Hvordan kunne han være lojal til den nye statsmakten? Hva gjorde han i sitt virke under krigen? Hva kan hans samtid ha å si for hans rolle under krigen?

Fra sommeren 1942 var Den norske kirke, den etablerte stats- og folkekirke, delt i to. Quislings nazifiserte statskirke under kirkedepartementet, og en fri folkekirke under ledelse av Den Midlertidige Kirkeledelse(DMK). Det definitive bruddet skjedde i juni måned 1942. Avgjørende var både dannelsen av DMK den 20.juni 1942 og vigslingen av to NS-biskoper i Vår Frelser kirke 28.juni 1942.² Prestenes embetsnedleggelse påskedag 1942 hadde satt et markant skille i den norske statskirken. På den ene siden var majoriteten av prestene i Norge samlet. De hadde gitt sin tilslutning til bekjennelsesdokumentet "Kirkens grunn", og nedla sine statsembeter i protest mot den politikk som ble ført av NS-regimet.³ Biskopene hadde allerede 24.februar, i det samme året, nedlagt sine embeter bl.a. på grunn av statsmaktens forakt for foreldreretten.⁴ På den andre siden var det 61 prester⁵ som opprettholdt sin lojalitet overfor det statlige kirkestyret. Disse prestene blir her kalt for NS-prestene. Ti av dem ble

¹ Christie 1945: 219-220

² Norrman 1998: 14-15

³ Norrman 1998: 37

⁴ Oftestad 1998: 218

⁵ Karsrud 1980: 5

I denne undersøkelsen settes to hovedkriterier for å samle antallet av NS-prester:

"1. Han skal ha vært ordinert norsk statskirkeprest pr.1942.

2. Han skal, i hovedsak, i perioden 1942-45, ha vært lojal overfor NS-kirkedepartementet."

under okkupasjonen innsatt som biskoper. Det var disse som kom til å prege den nazifiserte statskirke.⁶

Sokneprest i Høyland og prost i Jæren prosti *Ole Johan Berntsen Kvasnes* (1873-1953) var en av prestene som stilte seg lojal til det nye statsstyret. Han ble i 1942 satt til å styre Stavanger bispedømme, hvor biskop Gabriel Skagestad hadde nedlagt sitt statlige embete. OJBK ble 5. desember 1943 vigslet til biskop i en alder av 70 år.

I denne oppgaven ønsker jeg å se nærmere på OJBKs liv og virke. Jeg vil undersøke grunnene til at han forble lojal overfor den etablerte statskirken og ble en såkalt nazibiskop, og hvordan han utførte sin tjeneste. En historisk beskrivelse av OJBKs liv vil kaste lys både over geistliges vei inn i Nasjonal Samling(NS) og over kirkekampen. Han var den som på partiets vegne tok eksplisitt teologisk stilling til bekjennelsesdokumentet *Kirkens grunn*. OJBKs forhold til Det norske Misjonsselskap(NMS), hvor det ble innsatt et kommissarisk styre fra 1944, gir ytterligere perspektiver på den nazifiserte statskirken og på OJBK. NMS var den største frivillige kristelige organisasjonen med viktige forbindelseslinjer til Den norske kirke. NMS var den eneste av disse organisasjonene som det nazifiserte kirkedepartementet tok kontroll over. NMS's situasjon under okkupasjonen er viet lite oppmerksomhet i historieskrivningen.

Jeg vil avgrense meg fra å drøfte landsvikstiltalen mot OJBK. Da han var sykkelig og hjertet svakt, ble han aldri stilt for retten.⁷

1.2 Litteratur

OJBKs liv og virke er ikke blitt gjort til gjenstand for noen større vitenskapelig undersøkelse. En biografisk fremstilling av ham går inn på et felt som er uberørt.

⁶ Karsrud 1980: 5-6

⁷ Det ble reist tiltale mot OJBK for landssvik. Han ble tiltalt på samme grunnlag som de øvrige NS-prestene. For en nærmere oversikt over landssvikoppjøret med NS-prestene, se, Oftestad, Bernt, "*Uverdige til å være evangeliets tjenere.*" *Landssvikoppjøret med prestene i Den norske kirke*", TKRS. nr. 1. side 63-80. 1997

Konteksten er den allmenne okkupasjonshistorie og kirkekampen, som vil bli belyst utfra Carl Fr. Wisløff, *Norsk kirkehistorie III*, Bernt T. Oftestad, *Den norske statsreligion* og Oftestad, Rasmussen og Schumacher, *Norsk kirkehistorie*. Johannes Andenæs fremstilling, *Det vanskelige oppgjøret*, gir et generelt innsyn i både bakgrunnen og selve rettsoppgjøret etter okkupasjonen. Videre anvendes Torleiv Austads historisk- systematiske analyse av *Kirkens grunn* og dokumentksamlingen *Kirkelig motstand*. Den nazifiserte statskirken er spesifikt behandlet i Ragnar Normanns bok, *Quislingkyrkan*. Fremstillingen gir viktig kunnskap om kjente begivenheter fra det indre livet i NS-kirken. De historiske fremstillinger legger premisser for min egen fremstilling, men er konsentrert til et avgrenset område innen det større bilde av kirkekampen i Norge.

Fremstillingen av Det Norske Misjonsselskap, *I tro og tjeneste*, gir viktige opplysninger for undersøkelsen av OJBKs rolle i organisasjonen under okkupasjonen. Enkelte biografiske opplysninger om ham finnes i Kaare Støylens bok, *Vår kirke i Sør*.

OJBK er nevnt enkelte steder i de såkalte ”kirkekampbøkene”.⁸ Noen av dem ble utgitt alt i 1945. Spørsmålet er hvor saksvarende opplysninger de gir, ettersom det må ha vært en formidabel utfordring og få adekvat oversikt samme året som krigen sluttet. Likeså gjenspeiler disse bøkene noe av ”seierstemningen”⁹ i kirken og folket.¹⁰ Men de gir viktige perspektiver og informasjon, ettersom de er skrevet av personer som sto hendelsene nær.

Andre historiske fremstillinger som gir kunnskap om konteksten for Kvasnes, omhandler ”legionæroppropet”¹¹, landsvikoppgjøret mot NS-prestene¹² og biografier om andre NS-biskoper¹³. Det er først og fremst enkelte artikler i tidsskrifter og ulike spesialavhandlinger som utførlig behandler slike emner. Det er lite i denne litteraturen som beskriver Kvasnes spesifikt. Men de gir en mengde kunnskap om tidene og miljøet rundt ham.

⁸ Austad 1974: 22

⁹ Austad 1974: 22

¹⁰ Det er å merke seg boken *Den Norske Kirke i Kamp* skrevet av H.C. Christie. Forfatteren satt selv forvist under krigen. Likevel mener Austad at han har skrevet den beste av kirkekampsbøkene.

¹¹ Rostrup, Eilert: *Legionæroppropet – et bidrag til forståelsen av forholdet mellom prester og statsledelse under okkupasjonen 1940-45*, spesialavhandling det teologiske menighetsfakultet, 1981

¹² Karsrud, Ravn K: *Sin kirke forrådte de i dens nød*, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 1980

¹³ Øybekk, Bjørnar J: *Lars Andreas Frøyland, En biografisk undersøkelse av mannen som ble NS-biskop i Oslo*, med særlig vekt på okkupasjonsårene, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 2001

Kvasnes hadde en sterk tilknytning til Sunnmøre. Der hadde han sin oppvekst, og der tilbrakte han deler av sin skolegang og sitt yrkesliv. Jeg har benyttet meg av litteratur som gir perspektiver på miljøet og enkelte sentrale skikkelser fra tiden på Sunnmøre. Det er først og fremst fremstillingene til Peder Bergem, *Henrik Kaarstad og Volda lærarskule*, og Birger Løvlie, *Kor mykje stort*, som gir viktige bidrag til oppgaven.

I mellomkrigsårene gjorde det seg gjeldene en bred nasjonalkirkelig bevegelse i Norge. Den hadde representanter fra forskjellige miljøer og kom til uttrykk gjennom ulike lag og organisasjoner. OJBK var engasjert i noen av disse organisasjonene. Jeg har benyttet meg av litteratur som gir generelle perspektiver på nasjonalkirken. Det er først og fremst fremstillingene til Øivind Østang, *Hjem til Nidaros: Norges nølende vandring siden 1814*, og Knut Andersens, *Olsok i Nidaros domkirke: En historisk gjennomgang*, som gir viktig kunnskap oppgaven. Sistnevnte gir historisk kunnskap om Olsokfeiringen, som sto OJBKs hjerte nært.

1.3 Kilder

Det meste av det biografiske materialet er hentet fra kilder i bibliotek og arkiver i Sør-Norge. Kildene gir opplysninger om barndom og prestedtjenesten. De er delvis offentlige. Data om hans bakgrunn og oppvekst i Borgund er hentet fra folketellinger og er offentlige kilder. Innsyn i hans prestedtjeneste er det først og fremst kallsbøkene fra Våle, Sande og Høyland kirke som gir. Kallsboken i Høyland bærer preg av hans rolle under okkupasjonen. Her er en redegjørelse som må regnes som en apologi for hans virke under krigen.¹⁴ Det foreligger også noen jubileumsbøker, der OJBK beskrives. De er varierende i innhold og kvalitet. Jubileumsskriftet til Høyland kommunes 100-årsjubileum, gir innblikk i Kvasnes virke som prest og prost. Skriftet belyser hans interesser og anliggende både som prest og privatperson. Det er å merke seg at det er Kvasnes selv som skriver ett kapittel i skriftet.¹⁵ Den mest

¹⁴ Kallsbøkene er arkivert i statsarkivene i Stavanger, Kristiansand, Kongsberg og Trondheim.

¹⁵ Kvasnes, Ole, *Kirker, kirkegårder og prester*, artikkel i Høyland Heradstyres, *Høyland 1837 – 1937, Minneskrift til kommunejubileet* (side 77-129), Ingvald Dahles forlag, Sandnes 1937

informative biografiske kilden, som omhandler perioden 1873 til 1920, er et innlegg som han selv skrev til 25-årsjubileet for studentene av 1895.¹⁶

Riksarkivet utgav nylig: *Nasjonal Samling Møteprotokoll 1934-1945*. Protokollen, som i en årrekke etter kapitulasjonen befant seg i privat eie, er en sentral kilde til partiets historie. Den gir viktig kunnskap om partiets forståelse av samtiden, og den innerste kretsen rundt Vidkun Quisling. Det er særlig partiets utvikling i 30-årene som er av interesse for denne oppgaven.

Kildematerialet for okkupasjonsårene tar utgangspunkt i arkiver tilknyttet NS-kirken. Det er først og fremst det såkalte "Feylingarkivet". Arkivet ble etablert av ekspedisjonssjef i NS-kirke- og undervisningsdepartement(KUD), sogneprest Sigmund Feyling. Dette inneholder bl.a. korrespondanser mellom KUD og bispedømmene under okkupasjonen. Arkivet er offentlig tilgjengelig.

Jeg har også benyttet meg av materialet fra arkivene som ble opprettet i forbindelse med landssviksaken mot Kvasnes.¹⁷ Materialet er unndratt offentligheten og foreligger i Riksarkivet.¹⁸ Kvasnes fikk aldri dom for landssvik pga. helsemessige årsaker. Derfor er det kun en tiltale som foreligger, men arkivet er rikt i omfang. Tiltalen ble reist av Rogaland og Stavanger politikammer. Den gir mange relevante opplysninger med flere vitneavhør av Kvasnes, ledere i Det Norske Misjonsselskap, sentrale skikkelser innenfor Nasjonal samling, Den midlertidige kirkeledelse, private brev, trusselbrev, kopier fra bispejournalen og månedsrapporter til KUD. De gir hver på sin måte beskrivelser av Kvasnes virke under krigen. Verdifullt materiale er et upublisert dokument, forfattet av Kvasnes etter krigen. Her gir han en bred redegjørelse for sitt virke under okkupasjonen. I arkiv til Det Norske Misjonsselskap er det også kildemateriale relevant for undersøkelsen av Kvasnes rolle i organisasjonen.

Annet relevant kildemateriale er Kvasnes egne publikasjoner. Dokumentet, *Forkynnelsen i vår tid*, ble utgitt i 1935 på Det Norske Misjonsselskaps forlag. I dokumentet redegjør han for sitt syn på datidens forkynnelse, og gir en instruksjon om hvordan den bør være. Han publiserte også to arbeider om barnedåpen i 1937.¹⁹ Det ene skriftet er en apologi for

¹⁶ Kvasnes, Ole J.B, *Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet*, Grøndahls & Sønns boktrykkeri, Kristiania, 1920

¹⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr.. 398 – Ole Johan Berntsen

¹⁸ Innsyn innvilges etter skriftlig søknad.

¹⁹ Arbeidene ble gitt ut på forlagene til Norsk kirkelige landslag og Norsk Lutherlag i 1937.

barnedåpen adressert til baptistene.²⁰ Det andre er et bidrag til festskriftet for reformasjonens 400-årsjubileum utgitt av Norges Lutherlag.²¹ Et viktig dokument er Kvasnes teologiske vurdering av ”Kirkens grunn”, skrevet i tilknytning til et foredrag på et prestemøte i regi av Nasjonal Samling i 1942. Her kommer hans teologiske og kirkepolitiske syn til uttrykk.

1.4 Problemstilling og metode

Metoden for fremstillingen er biografisk. Det er en bestemt person, lekmannspredikant, prest og biskop som skal belyses. Det vil si at hans liv skal forstås og forklares så langt det er mulig. Oppgaven vil være tredelt med hver sin hovedinnfallsvinkel:

Første del av oppgaven vil være en biografisk skisse som gir innblikk i hans barndom, skolegang og yrkesliv.

Andre del av oppgaven vil være en fremstilling av hans bakgrunn hvor samtiden kan belyse grunner for hvordan han havnet på veien til NS og i bispesetet. Først vil jeg se på miljøet i Volda, og løfte frem ulike personer og faktorer som formet ham. Deretter vil jeg se på den nasjonalkirkelige bevegelsen i mellomkrigstiden. Her vil jeg rette oppmerksomheten mot ulike lag, foreninger og Olavsarven. Jeg vil fortløpende trekke frem ulike faktorer som peker mot tilslutningen til den nazifiserte statskirken.

Den tredje delen vil se nærmere på kirkekampen, og hans virke som biskop i den nazifiserte statskirken.

Fremstillingen vil bli en biografi med teologiske og (kirke)politiske tyngdepunkter. Jeg vil følge en historisk-kronologisk/genetisk grunnstruktur. Fremstillingen vil ikke reise psykologiske spørsmål for å belyse ham som personlighet. Likevel er det ikke et hinder for å se nærmere på hans bakgrunn, forutsetninger og miljøet i samtiden som formet han som person. Dermed vil jeg se på hvilken påvirkning han fikk politisk, kulturelt og teologisk. Oppgaven vil derfor avdekke hans mentalitet i videre forstand.²² Jeg vil gå nærmere inn på

²⁰ Kvasnes, Ole, *Barnedåpen har fast grunn i Bibelen og i den eldste kirkehistorie*, Thronsen og Co.s boktrykkeri(Norsk kirkelige landslag), Oslo 1937

²¹ Normann, Sigurd red. *Vår Lutherske arv*, Norges Lutherlags forlag, Oslo 1937, side 126-152

²² Mentalitetshistorien søker å bestemme og forklare de bevisste og ubevisste forestillinger som i forskjellige kulturer og til forskjellige tider har vært bakgrunn for menneskers handlinger og atferd i

hans teologiske og ideologiske profil utfra hva han selv gir til kjenne. Oppgaven vil søke å avklare hvorfor han gikk inn i NS, og vil derfor se nærmere på (bakenforliggende) kirkepolitiske og politiskideologiske spørsmål. Disse spørsmålene får aktualitet ved å se Kvasnes i analogi med andre NS-prester. Ifølge Karsrud bakgrunnsundersøkelse av NS-prestene²³, var majoriteten av NS-prestene ideologisk innenfor den kulturkonservative, ortodoks-lutherske og nasjonalkirkelige fløy. De møttes i ulike organisasjonsvirksomheter som var preget av sterk revolusjonsfrykt og antibolsjevisme i mellomkrigstiden. Dette kan være årsaker til at deler av presteskapet gikk inn i NS. Likevel var det hundrevis av prester som både var nasjonale og antikommunister som havnet på motsatt fløy av Nasjonal Samling.²⁴ Kvasnes liv kan med andre ord forstås ut fra generelle perspektiver. Men han er et individuelt menneske med et særegent liv, betinget både av kontekst og eget særpreg som person.

samfunnet. Det er mennesket som er historiens viktigste drivkraft og som handler ut fra dets kulturelle og materielle forutsetning, samtidig er mennesket med å forandre de samme prosessene.

Se, Wittendorff 2005: 1

²³ Karsrud, Ravn K: Sin kirke forrødte de i dens nød, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 1980

²⁴ Karsrud 1980: 53-54

2. Biografisk skisse

2.1 Røttene

Ole Johan Berntsen Kvasnes ble født 1. januar 1873 i Borgund kommune i Møre og Romsdal.²⁵

Faren, *Bernt Johan Petersen Aursnes* (1838-1902), kom fra Aursnes i Sykkylven. Han vokste opp i en hardtarbeidende familie som drev med jordbruk og dyr. Familien hadde for en periode ansvaret for begge brukene på Aursnes.²⁶ Moren, *Severine Charlotte Pedersdatter Sunde* (1834-1910), kom fra Grepstad i Sykkylven. Hun kom fra en bondeslekt som hadde sitt virke i Hornindal.²⁷ Severine og Bernt giftet seg i 1860 og flyttet til Borgund kommune. Årsaken til at de flyttet var for å ”bosæte sig som Gaardfolk.”²⁸ ²⁹ I folketellingen av 1900 står Bernt oppført som gårdbruker av Bakkegarden. Den eldste sønnen, *Peter Severin Edvard Berntsen Kvasnes* (1861-1906) hadde overtatt driften av bruket og står oppført som selveier.³⁰ På denne gården, som hadde vært i drift fra midten av 1600 tallet, fikk familien åtte barn hvorav fire døde i tidlig alder.³¹

2.2 Oppvekst og ungdomsår

Den 1. januar 1873 ble *Ole Johan Berntsen Kvasnes* født. Han ble døpt og konfirmert på samme sted i Borgund. I hjemmet på Bakkegarden fikk OJBK en kristen oppdragelse. Han forteller selv at oppdragelsen bidro til at han senere valgte å bli prest:

²⁵ Borgund -tidligere kommune i Møre og Romsdal, 1968 innlemmet i Ålesund.

²⁶ <http://www.levie.no/vegsundslekt0005.htm#subj24>

²⁷ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

²⁸ Sula-soga. Busetnadssoga. Band 1: Kvasens – Bjørkavåg. 2004, side 35

²⁹ Ved folketellingen i 1865 var Bernt leilending på gården Bakkegarden i Kvasnes. Da hadde han 1 hest, 9 kyr, 7 sauer, 2 griser og høstet 1 tønne bygg, 4 tønner havre og 3 tønner potet. Se, <http://www.levie.no/vegsundslekt0004.htm#id53>

³⁰ Folketellingen 3.12.1900 for herredet 1531 Borgund. Sandnessjøen: 69

³¹ Sula-soga. Busetnadssoga. Band 1: Kvasens – Bjørkavåg. 2004, side 35

*Jeg skylder husandagtstunderne i mit barndomshjem hver morgen og kveld det at jeg maatte bli prest, ellers hadde jeg muligens studert medicin. Velsignet vare fars og mors minde!*³²

OJBK vokste opp i et godt kristent hjem hvor husandakten var sentrum for opplæringen til troen. Hyppigheten av husandakten er bemerkelsesverdig.³³

Etter sin konfirmasjon deltok han på torskefiske fra Alnæs fiskevær ved Ålesund. Vinterfisket gjorde inntrykk, og er en hendelse han forteller om flere ganger senere i livet.³⁴ I 1889 flyttet han til Volda og tok enkelte kurs på Voldens høiere allmueskole. Under denne perioden gikk det en sterk vekkelsesbevegelse over Sunnmøre, ”og da særlig over Volda.”³⁵ Der bodde han i to år og fikk inntrykk for livet. OJBK forteller at undervisningen til kallskapellan *Johannes Andreas Barstad* og skolebestyrer *Henrik Kaarstad* var ”tændende”³⁶ og til stor inspirasjon.

Etter to innflytelsesrike år i Volda, dro OJBK til Stavanger.³⁷ Der studerte han i ett år ved Storms latin- og realskole, hvor han avla middelskoleeksamen med karakteren ”Utmerket godt” i 1892. Deretter vendte OJBK tilbake til Sunnmøre. Han var bosatt i Ålesund i tre år og avla eksamen artium ved Ålesunds offentlige skole i 1895 med hovedkarakteren ”Meget godt”. Deretter hadde han et halvt års pause fra studiene og dro hjem til Borgund. Der vikarierte han som lærer ved folkeskolen i Borgund og Giske. Siste halvdel av 1896 var OJBK tilbake på skolebenken. Da tok han eksamen filosofikum med hovedkarakteren ”Laudabilis præ ceteris”. Etter dette tok han arbeid som huslærer i vel to år.³⁸

³² Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

³³ Husandakten har i sin opprinnelse forbindelseslinjer til idealene i det gammellutherske fromhetsliv. På 1700- tallet startet tradisjonen i Norge gjennom den pietistiske bevegelse, som senere utviklet husandakten til konventikler. Husandakten ble vanlig mange steder i Norge gjennom 1800 tallet.

³⁴ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19 og Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

³⁵ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

³⁶ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

³⁷ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

³⁸ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

2.3 Teologistudent

Fra arbeidslivet dro OJBK til Kristiania i 1899. Han startet på teologiutdanningen ved Universitet og var en engasjert og flittig student. Karakteren ”Udmerket godt” i hebraisk (1899), den teologiske embetseksamen (1903) med ”laudabilis” og den praktisk-teologiske embetsprøve (1904) med ”laudabilis” i alle fag, viser hans teft for teologi. Dette var OJBK stolt av.³⁹ Han ble tildelt to økonomiske stipender i 1902.⁴⁰ Universitetets annaler vitner om at de ikke var hvem som helst som fikk stipend. *Gabriel Skagestad(1879-1952)*⁴¹, senere biskop i Stavanger, fikk økonomisk bidrag over to semestre.⁴² OJBK og Skagestad hadde kjennskap til hverandre utenom studiene. Rundt århundreskiftet bodde de på *Studenterhjemmet av 1875* i Underhaugsveien 13. OJBK var aktiv i studiemiljøet utenfor fakultetet. Hans engasjement for studiemiljøet gjorde ham til livsvarig medlem av Studentersamfundet.⁴³ I 1943 beskrev OJBK at ”studietiden falt midt i en brytningstid i norsk teologi. – Johnson og Caspari hadde skapt bølger med sine teorier, og Odland stod helt isolert etter å ha tatt kampen opp mot den liberale teologi.”⁴⁴ OJBK plasserte seg på professor Odlands side, og brukte bl.a. ham til inntekt for sin tolkning av Rom 13.1ff.

2.4 Karriere

31 år gammel startet OJBK sitt virke som prest. Første stoppested ble stillingen som personell kapellan i Våle Kirke, Jarlsberg. Her var han i tjeneste under sogneprest *Johan Carl Frost* (1842-1927) fra oktober 1904. I oktober 1906 ble han etter søknad meddelt avskjed.⁴⁵ Tiden i Våle ble svært viktig for ham. Han gikk gjennom en prosess som gjorde at han endelig fikk

³⁹ Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet. Oslo 1930: 254, Bekreftes og beskrives ytterligere av han selv i: *Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139* og *Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19*

⁴⁰ Han var den eneste som fikk støtte fra Professor dr. Casparis legats renter, mens det var flere som fikk bidrag gjennom Det Wexelske legats renter.

⁴¹ OJBK og G. Skagestad var kullinger og de ble uteksaminert i 1903. OJBK overtar senere bispesetet i Stavanger etter Skagestad.

⁴² Universitets-skole-annaler 1902: 258-259

⁴³ *Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139*

⁴⁴ sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011/Fritt Folk/Bispeordinasjonen.5.12.1943

⁴⁵RA/S-1019/D/L0004/0011- Innstilling, Stavanger bispeembete 1943: 1-2

fred med Gud. OJBK skrev følgende om dette:

Jeg blev vakt i min ungdomstid, kom senere i mitt liv bort fra Gud, men vakt pånytt av all nådens Gud i 1904 og frigjøres i 1905, vid 1.Pet. 5.10: ”⁴⁶

En kort stund må dere nok lide; men all nådes Gud, som ved Kristus har kalt dere til sin evige herlighet, han skal utruste dere, gi dere kraft og styrke og stille dere på fast grunn.

Verset ble hans livsmotto og er ført opp på gravstøtten.⁴⁷

Det kan virke som OJBK opplevde en omvendelse fra vantro til personlig kristen tro. Likevel kan man ikke omtale dette som en omvendelse i bokstavelig betydning. Det kan heller ha vært en inderliggjøring av en tro som alt var der. I miljøet i Volda ble nettopp begrepet omvendelse forstått på denne måten.⁴⁸ At prosessen hadde stor betydning og preger ham videre i livet, er det liten tvil om. Den senere beskrivelsen (Sande, Sunnmøre 1914-1919) av hans forkynnelse viser dens betydning. ”Han talte det gamle evangelium, fordi han hadde erfart dets kraft til å rense fra synd.”⁴⁹

Under prestatjenesten i Våle gifter han seg i 1906 med *Caroline Gustava Johansdatter Hundsal*(1882-1910). Hun var født på gården Hundsdal i Våle. Hennes far, *Johan Jørgensen Hundsal*(1840-1920) var en sentral skikkelse i Våle.⁵⁰ Han var bankkasserer og var ordfører i flere perioder. Den 7 oktober 1907 fikk ekteparet sitt første barn, *Joakim Kvasnes*. OJBK, som fratrådte prestatjenesten i 1906, sto uten embete til høsten 1913. Han er i denne perioden ansatt i Drammenskreds av Landsindremisjonen, hvor han virket som emissær i Jarsbergbygdene Berge, Sande og Våle.⁵¹ Under tiden som predikant gjennomgikk OJBK ”tunge prøver”.⁵² Hvilke prøvelser han gjennomgikk beskrives aldri spesifikt. Antagelig sikter prøvelsene til konens død, 26.februar i 1910.⁵³ Hun døde i sitt barndomshjem,

⁴⁶ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

⁴⁷ På gravstøtten er vers 11 også ført opp. V.11: ”Makten er hans i alle evighet amen.” Om mulig et signal/antydning på hvordan han følte seg behandlet etter kapitulasjonen.

⁴⁸ Bergem 1998: 86

⁴⁹ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

⁵⁰ Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet. Oslo 1930: .254

⁵¹ Drammen kreds, Årsrapport 1911: 62

⁵² Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

⁵³ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

kun 28 år gammel. Dette fikk konsekvenser for den lille familien. Sønnen Joakim ble i en alder av tre år sendt til morens bror, *Thorvald Hundsal*, i Hamar. Broren hadde det samme året giftet seg og kunne tilby et hjem. Der ble sønnen boende frem til OJBK flyttet til Vanse i 1920.⁵⁴ Likevel hadde OJBK ”beviser paa, at Herrens omsorg fulgte mig, og det holdt mig oppe.”⁵⁵ Perioden preget ham, men han holdt motet oppe og hadde tiltro til Gud.

Etter tunge tider flyttet OJBK tilbake til Sunnmøre i 1913. Ved Volda lærerskole fikk han stilling som lærer. Der ble han gjenforent med bestyrer *Henrik Kaarstad*. OJBK underviste i norsk og kristendomskunnskap. Fagene var hjørnesteiner for oppdragelsen og dannelsen av elevene. Norskfaget var særlig orientert rundt opplæring av landsmålet.⁵⁶

Men OJBKs lyst og kall sto til prestearbeidet. Den 16.januar 1914 ble han utnevnt til sogneprest på øysamfunnet Sande, Møre og Romsdal. Der var han kollega med prost Barstad. Prosten hadde anbefalt OJBK til tjenesten og skrev en attest for ham. I innstillingen av OJBK til biskopembete i 1943, ble attesten trukket frem fra departementets arkiv:

*Prost Barstad, Volda, uttaler i sin påtegning på søknaden at Kvasnes er en meget dyktig forkynner og at han eier særskilte ”evner til å veilede til omvendelse og kristelig liv”(...) ”Etter min overbevisning har ikke vår kirke råd til å holde denne kristelige kraft ute fra sin tjeneste.”*⁵⁷

Ordene fra Barstad viser at OJBK hadde gjort inntrykk på sin inspirator. Nå var de gjenforent i yrkeslivet, Barstad som prost og OJBK som sogneprest. De hadde felles interesse for indremisjon og stod i samme teologiske tradisjon – kombinasjonen av konservativ luthersk teologi og pietistisk vekkelseskristendom. Det var en rik tid for kristenlivet under OJBKs periode på Sande. I prestegjeldet ble de første samlingshusene reist. Det ble bygget ny kirke i Gurskvik og bedehus på Langberg. Kallsboken til Sande kirke beretter om OJBKs ”tid i Sande sendte Gud større og mindre vekkelse til alle bygder i Sande og Rovde.”⁵⁸ Dette viser et miljø som var preget av vekkelsesbevegelsen. OJBK var engasjert i utsmykningen av kirken i Sande. Han gav kirken ny bispestol og prestestol i 1917. Hans gavmildhet gjenspeilet seg også i Gurskvik. Ved vigslingen av kirken i 1919 gav han et døpefat.⁵⁹ OJBK var folkelig

⁵⁴ <http://www.geni.com/people/Karoline-Johansdatter/6000000005443403838>

⁵⁵ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

⁵⁶ Landsmål = nynorsk.

⁵⁷ Sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011- Innstilling, Stavanger bispeembete 1943

⁵⁸ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

⁵⁹ Rabben 1979, *Soga om Sande og Rovde V*: 371 og Rabben 1980: 62

orientert i sin periode på Sunnmøre. Dette kom bl.a. til uttrykk som formann i ”Søndmøre fællesforening av hedningemissionen”(D.N.M.), nestformann i styret for ”Søndmøre fællesforening for den indre mission” og medlem av styret for ”Søndmøre kreds for Santalmissionen.” OJBK var også en ivrig skribent i indremisjonsbladet, ”Heimemisjonen”. Han bidro med en rekke foredrag og preker i bladet.⁶⁰ OJBK gjorde seg bemerket i bispedømme. I 1917 uttalte biskop Peter Hognestad følgende:

I sumar var eg på visitas i Sande og det var særs gildt å høyra den vekkjande og ålvorlege forkynning frå Kvasnes og merka den tiltru folket hadde fenge til han. Ved samtale med han er eg komen til den trygge vissa at han er ein sann og erleg kristen som og vil visa seg soleis i all ferd.⁶¹

OJBK dro til Sørlandet i 1920. Her ble han utnevnt til sogneprest i Vanse kirke (Farsund-Lista). Han kom til en menighet som var vant til den gamle ”embetsmannstypen”. Det vil si at folket var vant til å holde en viss avstand til høyt respekterte menn som prest og lensmann.⁶² OJBK innførte en ny geistlig trend med sin folkelige orientering. Han var avholdt av misjonsfolket, og var gjennom en årrekke formann i Lista prostis Fellesforening for den Vestlandske Indremisjon.⁶³ Som forkynner bar han preg av sin nære tilknytning til indremisjonens åndelige tradisjon.⁶⁴ På prestegården fikk OJBK bruk for sine landbrukskunnskaper. Han drev gården på gammelt vis med innleid tjenerhjelp. Det ble gjort omfattende arbeid på prestegården. Dette resulterte i store utbedringer av uthusene og nybygg på prestegården.⁶⁵ Det var også en omfattende restaurering av kirken under hans prestatjeneste.

I 1922 giftet OJBK seg med *Gunnborg Nergaard* i Vår Frelses kirke i Oslo. Hun kom fra Åmot i Østerdal og var datter av skogeier og stortingsmann *Olav Petter Nergaard* (1861-1934).⁶⁶ Nergård satt på Stortinget fra 1900-06 og hadde en sentral rolle under unionsoppløsningen i 1905. OJBK var stolt av sin svigerfars engasjement for Norges

⁶⁰ Studentene fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

⁶¹ Sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011- Innstilling, Stavanger bispeembete 1943

⁶² JM. Asbjørn Skøien, lokalhistoriker i Vanse

⁶³ Norges geistlighet og andre norske teologiske kandidater i fast stilling i 1925. Oslo 1925, s. 134

⁶⁴ Brekne 1987: 83-84

⁶⁵ Brekne 1987: 83-84

⁶⁶ Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet. Oslo 1930: 254

uavhengighet som nasjon.⁶⁷ OJBK og Gunnborg Nergaard stiftet familie og skulle forsørge seks barn (inkludert Joakim Kvasnes fra det tidligere ekteskap). Under tiden i Vanse sto han i nær kontakt med Gabriel Skagestad, som var sogneprest i Mandal fra 1922-26.⁶⁸

Fra Sørlandet dro OJBK til Vestlandet i 1926. Han ble utnevnt til sogneprest i Høyland prestegjeld. Fra 1929 var han også prost i Jæren prosti. OJBKs liv på prestegården var full av aktivitet. Han drev prestegården med leiehjelp. Det var sysselsatt tjenerhjelp som kokk, drenger og tjenestepiker. OJBK var nøye i utvelgelsen av arbeidsfolk og hentet drengene fra Sunnmøre. Han var interessert i jordbruk og dyrket 20-30 mål jord. Han var også opptatt av skogbruk og plantet skog i Høylands utmark.⁶⁹ Fra denne perioden forteller kirketjener, graver og lokalhistoriker *Berent Skjelbred*: ”Kvasnes var en dyktig prest som la meget arbeid på sine prekener. Han kom aldri uforberedt på prekestolen. I hans første tid var søkningen til kirken stor og kirken nesten fullsatt.”⁷⁰

Andre personer i miljøet forteller at han var svært belest.⁷¹ Han hadde særlig interesse for teologen *Johann Gerhard* (1582-1637). Han var en tysk teolog som representerte den lutherske ortodoksi. Gerhard var ortodoksiens fremste dogmatiker og utformet det dogmatiske system på tradisjonen fra reformasjonstiden.⁷² Biskop i Stavanger, *Jacob Christian Petersen* (1870-1964) skrev den 26.juni 1934:

*Prost Kvasnes er en mer enn alminnelig dyktig og interessert prest. Han er i besittelse av meget gode teologiske kunnskaper. Han følger godt med i tidens religiøse spørsmål ved flittig studium av videnskapelig og oppbyggelig litteratur. Hans forkynnelse er bibelsk og grundig. Især er hans bibeltimer utmerkede. Han deltar meget i det frivillige kristelige arbeide og er en ofte brukt taler ved de større kristelige stevner. Han nyter alminnelig tillit i de vakte kretser. Også i det administrative arbeide er han dyktig og samvittighetsfull.*⁷³

⁶⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr.. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse, 9.juni 1946: 28

⁶⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop O.J.B.Kvasnes. av biskop G. Skagestad.

⁶⁹ Skjelbred 1969: 74-76

⁷⁰ Skjelbred 1969: 74

⁷¹ Samtale med Leiv Volden. Han var nær venn med OJBK's sønn. Leiv Volden ble konfirmert av OJBK i 1941, og han var ofte på besøk i prestegården.

⁷² Hägglund 1967: 279-280

⁷³ Sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011- Innstilling, Stavanger bispeembete 1943/Sitat fra søknadspåtegning 26.juni 1934

OJBK var ”meget”⁷⁴ kultur-historisk interessert. Denne interessen kommer tydelig frem i minneskiftet til kommunejubileet for Høyland i 1937.⁷⁵ I publikasjonen leverte han et rikelig bidrag som viser hans ferdigheter både innenfor kirkehistorie og kulturhistorie. OJBK hadde et sterkt engasjement for gjenreisningen av bautasteinen ved gamle Soma kirke og steingjerdet rundt gamle Høyland kirkegård. Dette ble markert med høytidelig olsokfeiring i 1928 og 1937.⁷⁶ Da det ble behov for jernporter på den gamle Høyland kirkegård, var det ikke økonomi til formålet. Men OJBK fant løsningen: ”Jernporter ble skaffet ved kollekt under jonsok- og olsokstevner som Kvasnes fikk arrangert på kirkegården.”⁷⁷ Jonsok- og olsokstevner gir antydning om at Olavsarven sto OJBK nært, noe som var et typisk trekk i tiden for den nasjonalkirkelige bevegelse. Han var engasjert i Norsk kirkelige landslag og Norges Lutherlag, som nettopp var representanter for den nasjonalkirkelige strømning.⁷⁸ Gjennom foreningene fikk han publisert to artikler om barnedåpen.⁷⁹

OJBK var også engasjert i Misjonssekretariatet. I 1935 fikk han publisert en brosjyre på sekretariatets forlag.⁸⁰ Brosjyren var et oppgjør med datidens forkynnelse som han mente ikke var god nok. I 1936 ble OJBK valgt inn som hovedstyremedlem for en seksårs-periode. Han var ikke forhåndsnominert som kandidat og ble valgt inn etter benkeforslag. Dette vitner om hans sterke posisjon i misjonskretsene.⁸¹ Hans posisjon som styremedlem i presteforeningen i Rogaland, viser også at han var anerkjent i presteskapet.

Da det ble kjent at OJBK skrev under ”bolsjevikopporet” sommeren 1941, ba biskop Skagestad han om å fratrukke samtlige verv. Undertegnelsen av ”bolsjevikopporet” var første gang OJBK sto offentlig fram som sympatisør av det nye statsstyret. Det var OJBKs venn og tidligere kollega *Sigmund Feyling* som forfattet opporet. Høsten 1941 hadde han fratrukket

⁷⁴ Skjelbred 1969: 74

⁷⁵ Høyland Heradstyre, *Høyland 1837 – 1937, Minneskrift til kommunejubileet*, O.J.B Kvasnes bidrag ”Kirker, kirkegårder og prester” side 77-129, Ingvald Dahles forlag, Sandnes 1937

⁷⁶ Kvasnes, minneskrift til kommunejubileet 1937: 99

⁷⁷ Skjelbred 1969: 74

⁷⁸ Karsrud 1980: 31

⁷⁹ Kvasnes, Ole, *Det lutherske syn på dåpen*, artikkel i Normann, Sigurd red. *Vår Lutherske arv; Et festskrift til 400års-jubileet for reformasjonens innførelse i Norge*(side 126-152), Norges Lutherlags forlag, Oslo 1937

Kvasnes, Ole, *Barnedåpen har fast grunn i Bibelen og i den eldste kirkehistorie*, Thronsen og Co.s boktrykkeri(Norsk kirkelige landslag), Oslo 1937

⁸⁰ Kvasnes Ole, *Forkynnelsen i vår tid*, Det norske Misjonssekretariats forlag, Stavanger 1935

⁸¹ Jørgensen(red.) 1992: 167

tjenesten som prost i Egersund, naboprostiet til OJBK. Feyling var nå ekspedisjonssjef i KUD. Da både biskopene og majoriteten av prestene nedla den statlige delen av embete i 1942, ble de igjen nære samarbeidspartnere. 26.februar 1942 ble OJBK utnevnt til fungerende biskop i Stavanger bispedømme. Han forfattet et fredsforslag kalt ”Fredsforslag vid Olsok”, som hadde til hensikt å løse ”kirkekampen”. Men opposisjonen avviste OJBKs fredsforslag. Den 28.juni 1942 var det definitive bruddet skjedd. De to første biskoper ble ordinert i NS-regi i Vår Frelser i Oslo, hvor OJBK var tilstede. I forbindelse med ordinasjonen holdt OJBK et foredrag mot bekjennelsesdokumentet *Kirkens Grunn*. Den 5.desember 1943 lot OJBK seg vigsle til biskop. Biskop, prost og sogneprest var han til okkupasjonsens slutt. Den 8.mai 1945 var det slutt på hans bispe- og presteembete. Det var under okkupasjonen stor uvilje mot OJBK. Den første tid etter frigjøringen mottok han alvorlige trusler, og heimevernet lot væpnede mannskaper gå vakt på prestegården. OJBK var sykkelig og hjertet var svakt, derfor ble han aldri stilt for retten. Sommeren 1945 flyttet han til en venn på Åse. Derfra flyttet han til Tjøme hvor han overtok et mindre gårdsbruk. OJBK døde i 1953, 80 år gammel.⁸²

⁸² Skjelbred 1969: 75

3. Det norske

3.1 Møte med den nasjonale tanken

OJBKs perioder på Sunnmøre inspirerte og formet ham. Miljøet i Volda var en sterk nasjonal og politisk bevissthet. Årsaken til dette var først og fremst den aktive målbevegelsen som var forkjempere for landsmålet. Nasjonalt hadde språkspørsmålet tilspisset seg i 1880-årene, og kampen for landsmålet ble en del av Venstres nasjonale program.⁸³ Volda hadde lange tradisjoner som et skole-, kunnskaps- og kultursenter. Her møtte OJBK et rikt religiøst foreningsliv med røtter i haugiansk tradisjon og tilknytning til den radikale lekmannsbevegelse.⁸⁴ Pietisme, vekkelse, omvendelser, landsmål og en indremisjon i fremmarsj, var slikt som påvirket OJBK som elev(1889-1891) og lærer(1913-14). OJBK forteller om perioden som elev på Sunnmøre:

*Mottok i denne tid sterke inntrykk av det rike vekkelesesliv som på den tid gik over hele Søndmøre, og da særlig over Volda.*⁸⁵

Henrik Kaarstad og Johannes Andreas Barstad var sentrale skikkelser i Volda. De var avholdt av ungdommen og ble brukt som rådgivere.⁸⁶ De var begge inspiratorer for OJBK og gav ifølge ham selv, ”varige indtrykk for livet”⁸⁷. OJBK beretter følgende om Kaarstads og Barstads undervisning: ”Lørdagsmøterne og bønnemøterne hver søndagsmorgen før vi gik i kirken glemmes aldrig.”⁸⁸ Disse personene var sentrale representanter for de nasjonale strømninger med utspring fra Volda. Nasjonale strømninger preget Norge fra slutten av 1800 tallet i opptakten til unionsoppløsningen i 1905. Folkeånd, landsmål, venstrepolitikk og en konservativ vekkelseskristendom var fellestrekk ved arbeidet som prest (Barstad) og pedagog/lekmann (Kaarstad). OJBK fikk inntrykk for livet i miljøet i Volda. Her ble han formet av både den pietistiske vekkelseskristendommen og den nasjonale vekkelsen. Her møtte han en nasjonal syntese, knyttet sammen av den erfaringsmessige pietistiske kristendom, dannelsesideal, indremisjon, vekkelse, landsmål og venstrepolitikk.

⁸³ Thorkildsen 1995: 100

⁸⁴ Norseth 2008: 132

⁸⁵ Kallsbok for Sande 1863-1954: fol.18-19

⁸⁶ Løvlie 2007: 50

⁸⁷ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

⁸⁸ Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1920: 138-139

3.2 Johannes Andreas Barstad

Johannes Andreas Barstad(1857-1931) ble i 1886 utnevnt til kallskapellan i hjembygden Volda. Det var da store vekkelse på Sunnmøre. Barstad gikk helhjertet inn i alt det arbeidet som den sterke vekkelsen krevde. En av hovedoppgavene ble å lede vekkelsen inn i et sunt kirkelig spor. Årsaken til dette var at bevegelsen gikk i retning av separatisme. Barstad hadde sterk tro på lekmannsbevegelsen og vekkelseskristendommen, og var en av initiativtakerne til dannelsen av indremisjonslag i Volda.⁸⁹ Det fortelles at Barstad lyktes med sitt arbeid. Folket fikk en enda sterkere tilknytning til kirken enn før vekkelsen.⁹⁰ Kirker og forsamlingshus var fulle av folk. Et øyenvitne beskrev det på følgende måte:

Gripande var det og sjå den store Voldskyrkja – ei av dei største landskyrkjene våre – fullsett kvar preikesundag.⁹¹

Prest Barstad beskrives:

Til ei sterk og åndeleg rørsle trengdest det gode leiarar. Det var der og, prestar og lekmenn. Ein av dei fremste var Barstad. Han ruvde så godt både på ein og annan måte. Såleis var han ein meir enn vanleg dugande talar, med ei røyst som bar aldri så langt med ein eigen varm klang.⁹²

Lekmannskristendommen hadde preget Volda sterkt fra slutten av 1800-tallet. I denne bevegelsen fikk Barstad sterk påvirkning. Han hadde studert under professor *Gisle Johnson* (1822-1894), fanebærer i kampen mot grundtvigianismen og initiativtaker til organiseringen av indremisjon i landet.⁹³ Barstad kombinerte tradisjonell luthersk teologi med pietistisk vekkelseskristendom. Dette kom til uttrykk bl.a. gjennom opptredener på de lokale bedehusene og i formannsvervet i den lokale indremisjonsforeningen i Volda.

Politisk hadde Barstad sympati for venstrebevegelsen og støttet de demokratiske reformer i samfunnet. Dette var et typisk trekk blant teologene fra bondestanden. Likevel var Barstad kritisk til de kultur radikale tendensene i Venstre. Han var moderat og ville forene politiske reformer med et kristelig konservativt kultur- og livssyn. Hans mellomposisjon kom til

⁸⁹ Bergem 1998: 81

⁹⁰ Holsvik 1950: 153-155

⁹¹ sitat, Holsvik 1950: 153

⁹² Holsvik 1950: 153

⁹³ Bergem 1998: 80-81

uttrykk i forbindelse med unionsoppløsningen i 1905. Han argumenterte sterkt for frigjørelse fra Sverige, og deretter like sterkt for at Norge skulle fortsette som monarki.⁹⁴

Barstad var en aktiv forkjemper for landsmålet under tiden i Volda. Han var en av de første som brukte målet både i skrift og tale. Han grunnla det første kristne blad på landsmål, *Stille Stunder – eit kirkeligt Maalblad*. I oppbyggelsesbladet ble mange av de første salmer på landsmål trykt for første gang. Intensjonen var ”å kveikje og nøre både den religiøse og den nasjonale trongen hjå folket”⁹⁵. Bladet fikk en sentral funksjon i landsmålssaken. Det fungerte som en døråpner for målet, særlig til lekmannsmiljøene på Vestlandet.⁹⁶ Bladet ble utgitt i over 30 år.⁹⁷ Barstad er i ettertid kjent som salmedikter.⁹⁸ Sammen med *Elias Blix*, var han den første som skrev salmer på nynorsk.⁹⁹

3.3 Henrik Kaarstad

Henrik Kaarstad (1865-1927) ble bestyrer ved den høyere allmueskolen i 1886. Da var det kun syv elever igjen på skolen. Den opplevde fremgang etter at Kaarstad begynte som bestyrer. Elevtallet gikk fra 17 i 1886/87 til 69 elever i 1889/90. Det er under denne perioden OJBK er elev ved allmueskolen. Det var ulike årsaker til fremgangen. Kaarstad åpnet for at jenter kunne studere ved allmueskolen og lærerskolen, og det er verdt å merke seg at hans første samarbeidspartner var en kvinnelig lærer, *Henriette Solberg*. OJBK ble en av de siste elevene ved allmueskolen. På tross av skolens vekst, ga ikke folkeskoleloven av 1889 plass for høyere allmueskole. Skolene skulle legges ned innen 1892.¹⁰⁰ Kaarstad fortsatte sitt engasjement for skoleverket. I 1895 grunnla han ”Voldens privatseminarium” (Volda private

⁹⁴ Halse 2009: <http://www.allkunne.no/default.aspx?menu=25&id=1055>

⁹⁵ sitat, Holsvik 1950: 153

⁹⁶ Halse 2009: <http://www.allkunne.no/default.aspx?menu=25&id=1055>

⁹⁷ Holsvik 1950: 153

⁹⁸ I Norsk Salmebok har Johannes Andreas Barstad fire bidrag; 164, 287, 519 og 664. I Landstads reviderte salmebok er det tolv originale salmer av Barstad.

⁹⁹ Barstad var også med i nemnden som gjennomgikk *Gustav Jensens* forslag til revisjon av Landstads salmebok. Se, Holter 2008: 302

¹⁰⁰ Bergem 1998: 44-45

lærerskole) sammen med *Samuel Aage Stabell* (1864-1936).¹⁰¹ Her var han bestyrer frem til sin død.

Kaarstad var både aktiv i politikk og kristenliv. Politisk var han engasjert i Venstre og var aktiv i de lokale diskusjonene rundt unionsoppløsningen i 1905. Dette kom til uttrykk ved at han var en aktiv republikaner.¹⁰² Kaarstad var under første verdenskrig ordfører i Volda.¹⁰³ I kristenlivet hadde han lederverv i Kinamisjonen, Indremisjonen og Volda kristelige ungdomslag. Vervene hadde han fra slutten av århundret frem til sin død. Som lekmannsforkynner er han omtalt som en av de fremste lekmannshøvdingene i Volda i sin tid.¹⁰⁴ Han formidlet en robust luthersk kristendom som utvidet horisonten i det pietistiske vekkelsesmiljøet.¹⁰⁵ Kaarstad var etterspurt både lokalt, regionalt og nasjonalt.¹⁰⁶ Han var sterkt engasjert i en av hovedsakene for lekmannsbevegelsen i første halvdel av det 19. århundre, -oppdemmingen mot den liberale teologi. Dette engasjementet kom til uttrykk under deltagelsen på møtet i Carlmeyersgaten misjonshus i 1920. Her holdt han foredrag over temaet: *"Korleis skal vi møta den liberale teologi i skulen"*. På møtet talte lekmannshøvdingene *Ole Hallesby, Ludvig Hope, Johan M. Wisløff og Henrik Kaarstad*. Dette viser hvilken fremtredende posisjon Kaarstad hadde i lekmannsbevegelsen.¹⁰⁷ Bibelsynet til Kaarstad var hovedsakelig konservativt, men i enkelte spørsmål ble han oppfattet for å være i grenselandet mot liberal teologi. Han mente bl.a. at folket kunne finne trøst i andre religioner enn kristendommen. Dette var ikke i samsvar med den lavkirkelige lekmannsbevegelsen som hadde et fundamentalistisk bibelsyn. Kaarstad var aktiv i de lavkirkelige organisasjonene og hadde teologiske synspunkt som var i samsvar med dette. Likevel så han også verdien av både kirkelig og høykirkelig teologi og praksis.¹⁰⁸

Kaarstad er også kjent for sitt engasjement for innføringen av landsmålet i skoleverket. Han så landsmålet i et vidt nasjonalt perspektiv. Han ville gjenreise og innføre landsmålet i hjem, skole, tingssal og kirke. Landsmålet ble sett på som et særmerke og parole for den norske

¹⁰¹ Bergem 1998: 53

¹⁰² Løvlie 2007: 50

¹⁰³ Bergem 1998: 179

¹⁰⁴ Bergem 1998: 179

¹⁰⁵ Norseth 2008: 132-133

¹⁰⁶ Bergem 1998: 179

¹⁰⁷ Bergem 1998: 94-95

¹⁰⁸ Bergem 1998: 98

identiteten. I tiden lå ideen om folkeånden som hadde sitt utspring fra filosofen *Friedrich Hegel*. Etter Kaarstads mening manifesterer folkeånden seg nettopp gjennom målet folket taler. Folkeskolens hovedoppgave var å oppdra elevene, og da måtte følelseslivene berøres. ”Nasjonalfølelsen” ble en viktig kraftkilde, og Kaarstad mente at landsmålet hadde evnen til å vekke ”nasjonalkjensla”¹⁰⁹. Derfor fikk landsmålsopplæringen en sentral rolle i oppdragelsen og dannelsen av elevene. Dette satte sitt preg på kristendomsundervisningen og forkynnelsen. Hovedsaken til bestyreren var oppdragelsen til en sann kristen tro. Inspirert av bl.a. Martin Luther og Grundtvig, var veien til en sann ”gudlegdom” at det ble undervist og forkynt på morsmålet.¹¹⁰

*Når den sterke nasjonalkjensla sameinar seg med sann og varm gudlegdom då vert det gildt. - Då fyrst kjem heile menneskelivet med.*¹¹¹

Kaarstad ideologi, som først og fremst var tuftet på kristning gjennom landsmål, fikk gjennomslag på skolen i Volda.¹¹² Skolen ble landskjent for sitt rike lagsliv og kristelige preg.¹¹³

3.4 Volda lærerskole, dens pedagogiske formål

Da OJBK både var elev og lærer møtte han en heilskapstenking i Volda. Dette kom til uttrykk gjennom et dannelsesprosjekt, formulert i slagordet ”heim ,skule og kyrkja”. Dette prosjektet var tuftet på kristning gjennom landsmålet.¹¹⁴ OJBK underviste i norsk og kristendom. Fagene var hjørnesteiner i dannelsesprosjektet. Norskfaget var særlig orientert rundt opplæring i landsmålet. Etter at skoleloven av 1892 ga skolestyrene rett til å velge opplæringsmål, ble det konsekvent brukt landsmål i Volda.¹¹⁵ Målformen ble sett på som et særmerke ved den norske identiteten og skulle vekke ”nasjonalkjensla” hos elevene. Nasjonalfølelsen fikk en sentral funksjon i kristendomsundervisningen. Følelseslivet skulle vekkes og kristendom ble

¹⁰⁹ Bergem 1998: 70-71

¹¹⁰ Bergem 1998: 70-71

¹¹¹ sitat, Bergem 1998: 71

¹¹² Løvlie 2007: 50-51

¹¹³ Bergem 1998: 179

¹¹⁴ Løvlie 2007: 50

¹¹⁵ Løvlie 2007: 50-51

undervist på landsmålet. Visjonen for kristendomsundervisningen var at den skulle føre til omvendelse og personlig tro. Skolen stod derfor i samsvar med den pietistiske tradisjon.

Henrik Kaarstad uttrykket følgende målsetting:

Maalet er aa skapa eit personleg kristenliv, faa deim til umvending fraa synd til personleg tru paa Jesus Kristus som frelsar fraa synd.¹¹⁶

For å innfri dette, var undervisning i katekismen det viktigste elementet i kristendomsfaget. Den ble sett på som ryggrad og god folkedogmatikk for den kristne tro. Opplæringen fulgte et trinnvis pedagogisk program. Først måtte lærerne undervise i bibelkunnskap, deretter ble bibelkunnskapen anvendt som et verktøy for å illustrere de ulike leddene i katekismen. Forståelsen av katekismen som god folkedogmatikk, reflekterer sentrale trekk i det pietistiske synet på hva som var viktig i kristendomsopplæringen. For at dette skulle lykkes, var det programfestet at lærerne var personlig kristne.¹¹⁷ Disse perspektivene kaster lys over de pedagogiske rammene OBJK arbeidet under ved Volda lærerskole.

3.5 Oppsummering

OJBKs perioder på Sunnmøre formet ham. I Volda møtte han et dannelsesideal som formet både ham og mange generasjoner Vestlandslærere. Dannelesesidealet besto hovedsakelig av vekkelseskristendom, grundtvigiansk pedagogikk, sans for ”folkeånd”, målsak og venstrepolitikk. Dannelse var et grunnleggende element i den vestnorske lekmannsbevegelsen.¹¹⁸ To sentrale representanter i miljøet var Henrik Kaarstad og Johannes Andreas Barstad. De var begge inspiratorer og gav OBJK varige impulser som formet ham. De både utformet og var representanter for ideologien som kombinerte politikk, kristendom og pedagogikk. Det handlet om oppdragelse til kristen tro og kulturell bevissthet med utgangspunkt i morsmålet. Kristendommen og nasjonalfølelsen kunne ikke bli hjertesaker uten at det ble formidlet på hjertespråket. Deres arbeid ble viktige bidrag til vestnorsk kristendom og dannelse, men også for den vestnorske nasjonale identiteten.¹¹⁹ Det er i dette miljøet OBJK ble formet av den nasjonale syntese, knyttet sammen av den erfaringsmessige

¹¹⁶ Wisløff, J.M. 1920: 102

¹¹⁷ Bergem 1998: 94-96

¹¹⁸ Norseth 2008: 132- 133

¹¹⁹ Løvlie 2007: 50

pietistiske kristendommen, dannelsesidealet, indremisjonen, vekkelserne, landsmålet og venstrepolitikken. Dette skulle både forme og prege hans liv og virke.

4. Møte med det nasjonalkirkelige

Da OJBK var prest i Sande var Europa preget av krig(1914-1918). Norge forholdt seg nøytrale, selv om sympatien gikk til engelsk side. I etterkrigstid var det strømninger som ønsket nedrustning av forsvaret her til lands. Dette ble en sak som også ble debattert i det norske presteskap. OJBK hadde et sterkt engasjement i saken. Han mente at Norge måtte holde et effektivt forsvar til vern om landets frihet. Saken nådde sitt klimaks på ett prestemøte i Haugesund i 1920 årene, da OJBK var prest i Høyland. Der var han en av få prester som var forkjemper for et effektivt forsvar. OJBK beretter oppgitt over sine kollegaer: ”Jeg døyet meget vondt den gangen av mine antimilitaristiske prestebrodrere.”¹²⁰ I protest dro han med sin hustru til ”Haraldshaugen”, riksmonumentet i Haugesund som ble reist til minne om Harald Hårfagres samling av Norge:

*For å demonstrerer mot denne lunkne selvoppgivelse i nasjonal henseende, gikk min hustru og jeg etter møtet til ”Haraldshaugen” og favnet Møre- og Hedemarksteinen. Etter oss kom sokneprest Ristesund med sin hustru og foretok den samme seremoni.*¹²¹

”Seremonien” viser en mann som er sterkt preget av nasjonalfølelsen. Episoden drar linjene tilbake til Sunnmøre, som nettopp var arena for de nasjonale strømningene i Norge. Hans omfavelse av møresteinen sier noe om hvor viktig landsdelen var for ham. Sogneprest *Johannes Severin Ristesund* (1868-1948) hadde også forbindelser til Sunnmøre. Han var født og oppvokst på Sande (samme sted hvor OJBK var sogneprest fra 1914-1920) og tok også middelskolen i Volda. Han ble cand.theol. ved Universitet i Kristiania i 1902. I St.Petri kirke i Stavanger ble han utnevnt til sogneprest i 1925.¹²² Ristesund var medlem av ”Pro Ecclesia”.¹²³ Dette var et kirkelig felleskap som stod for et høykirkelig kirke og embetssyn, som bl.a. ville gjeninnføre den apostoliske suksesjon i Den norske kirke.¹²⁴

¹²⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 1-2 og Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945

¹²¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 1-2 og Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945

¹²² Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet. Oslo 1930 : 328

¹²³ Oftestad, *Michael Hertzberg og ”Pro Ecclesia”*, NTT 13 1970: 213 se fotnote 9. Fra medlemsfortegnelse i ”Pro Ecclesias” protokoll

¹²⁴ Oftestad, *Michael Hertzberg og ”Pro Ecclesia”*, NTT 13 1970: 193ff

I mellomkrigsårene gjorde en bred nasjonalkirkelig bevegelse seg gjeldende i Norge. Den hadde representanter fra forskjellige miljøer og kom til uttrykk gjennom ulike lag og organisasjonsvirksomheter.¹²⁵ Flere av dem som ble NS-kirkens viktigste støttespillere, var aktive deltagere i kirkelige organisasjoner og skribenter i kirkelige blad i 1930-årene. Karakteristisk for organisasjonene, var at de var av ortodoks luthersk, kulturkonservativ og nasjonalkirkelig type.¹²⁶ Jeg vil i det følgende redegjøre for tre organisasjoner som har forbindelseslinjer til OJBK og andre senere NS-prester. I denne forbindelse kan aldri organisasjonene beskyldes for å være støttespillere for nasjonalsosialismen. Men det er tendenser i miljøet, hvor enkelt personer sluttet seg til Nasjonal Samling. På en annen side, illustrer OJBK selv at standpunkter i mellomkrigstiden ikke nødvendigvis peker på en åpenbar vei inn i Nasjonal Samling. Han skrev i 1935: "(...)så er det ikke sikkert at vi derved kan utkonkurrere proletar- og nazievangeliet. Men vi har godt av å høre det og overveie det."¹²⁷

4.1 Pro Ecclesia (PE), et høykirkelig felleskap

Den høykirkelige foreningen ble stiftet i 1925 og gikk i oppløsning i 1932. Foreningens ønske var å gjeninnføre den apostoliske suksesjon i Norge. Dette var foreningens hovedanliggende og motivet for dens dannelse.¹²⁸ PE stod for et høykirkelig kirke og embetssyn. Det er å merke seg at fire av seksten teologer som ble medlemmer av PE i stiftelsesåret 1925, ble senere NS-prester. Den sterke konsentrasjonen utviklet seg ikke i takt med medlemsstokken. I 1929 hadde foreningen femtifem prester hvor seks skulle representere NS under krigen.¹²⁹ To av prestene fikk sentrale funksjoner innenfor NS- kirkeadministrasjon, biskopene *Andreas M. Olay* (1887-1963) og *Peder Blessing Dahle* (1877-1948). Sistnevnte var blant de syv personene som stiftet PE i 1925.¹³⁰ Dahle var under okkupasjonen ivrig i diskusjonen om den apostoliske suksesjon. Den 2.juni 1942 skrev han et brev til kirkedepartementet med tittelen, "*Episkopatets Framtid*". Dette var i forbindelse med diskusjonen rundt vigslingen av

¹²⁵ Austad 1974: 51

¹²⁶ Karsrud 1980: 33

¹²⁷ Kvasnes 1935: 2

¹²⁸ Oftestad, *Michael Hertzberg og "Pro Ecclesia"*, NTT 13 1970: 193ff

¹²⁹ Karsrud 1980: 29

¹³⁰ Oftestad, *Michael Hertzberg og "Pro Ecclesia"*, NTT 13 1970: 196

de nye NS-bispene. Han viser i brevet til gjeninnførelsen av den apostolisk suksesjon med henvisning til presteforeningens generalforsamling i Bergen i 1923. På generalforsamlingen hadde *Mikael Hertzberg* (1874-1927), formann og grunnlegger av PE, foreslått innførelsen av *successio apostolica*.¹³¹ Han mente at den apostoliske suksesjon ville gi Den norske kirke tilknytning til ”kirkens apostoliske grunnlag”¹³² og til de ”øvrige kirkesamfund paa jorden.”¹³³ Hertzberg la også frem et konkret forslag om å gjeninnføre erkebispesetet. Han uttalte allerede i 1920:

*Dette peker med andre ord mot gjenopprettelse av vor gamle nationale erkebispesetting,- til avløsning av det efter alle skjønnsommes mening ganske forfeilede misfoster som vi har i det statskirkelige begrep: summus episcopus.*¹³⁴

Fortsettelsen av den krasse omtalen av kongens rolle som ”øverste biskop”, viser Hertzbergs nasjonale kirkeforståelse. Han omtaler kirken som ”*landskirken, folkekirken, nationalkirken*”¹³⁵

PE hadde to medlemmer som var aktive i Fedrelandslaget og Bondepartiet. Dette viser at det kan ha vært tendenser av de nasjonale og bolsjevik-fiendtlige holdninger innad i felleskapet. I 1932 var Fedrelandspartiet og Bondepartiet påtenkte samarbeidspartnere i Vidkun Quislings Nationale Blokk. Dette kan vise en videreutvikling i retning Nasjonal Samling.¹³⁶ OJBK ble aldri medlem av ”Pro Ecclesia”. Årsaken kan være Mikael Hertzberg kritiske ytringer til indremisjonen.¹³⁷ Bevegelsen som spilte en sentral rolle i OJBKs fortid (fra tiden i Volda og arbeid som omreisende predikant), kan ha gjort sitt til at han holdt PE på avstand. Indremisjonen var på sin side også kritisk til PE. Men OJBKs engasjement både for gjeninnførelsen av den apostoliske suksesjon og erkebispesetet i Nidaros under okkupasjonen, kan være tankegods med forbindelseslinjer til det høykirkelige felleskapet. Dette kan ha

¹³¹ Norrman 1998: 357

¹³² Østang 1997: 99

¹³³ Østang 1997: 99

¹³⁴ Østang 1997: 81

¹³⁵ Østang 1997: 82

¹³⁶ Karsrud 1980: 29-30

¹³⁷ Oftestad, *sosial-etikk, kirke og misjon*, TTK 1970: 269

skjedd gjennom kjennskapet til sogneprest J.S Ristesund, som søkte tilflukt hos OJBK på prestegården i 1940.¹³⁸

4.2 Norsk kirkelige landslag (NKL), kamp for fri folkekirke og mot sekularisering

NKL ble konstituert i 1921 og ble oppløst i 1962. Organisasjonen må regnes som en av grenene innen den nasjonalkirkelige bevegelsen.¹³⁹ Den virket for kristendommens stilling og for folkekirkenes selvstendigjørelse overfor staten. Mange sluttet seg opp om NKLS tanke om en fri folkekirke.¹⁴⁰ Foreningen var teologisk konservativ og formidlet impulser fra tysk lutherdom og fra den nasjonalkirkelige bevegelsen der.¹⁴¹ I mellomkrigstiden arbeidet NKL for en fri rådskirke på nasjonal grunn. Organisasjonen som på ”hellig Olavs linje” under parolen ”Norge for Kristus”, skulle være en reaksjon mot tendensen i tiden som virket nedbrytende.¹⁴² Formann og professor *Karl Vold* (1875-1948) var den første geistlige i Norge som gikk kritisk ut mot Hitler og nasjonalsosialismen. Dette kom til uttrykk i publikasjonen *Moderne religionsdannelser og religionssurrogater* i 1934. Her omtales nasjonalsosialismen i første rekke som en religion av raseteoretisk art, og først i andre rekke som et politisk system.¹⁴³ Han sidestilte nasjonalsosialismen og kommunismen som like antikristelige, dog på forskjellig grunnlag.¹⁴⁴ Nasjonalsosialismens eskatologiske orientering og hvordan Hitler dekket sitt system med kristelige fraser, var noe kirken før eller siden måtte ta et oppgjør med, mente Vold.¹⁴⁵ Likevel knyttet Vold forbindelser til Nasjonal Samling. I 1935 hadde NS sitt riksmøte på det historiske stedet Hafrsfjord. Der hadde Quisling en tale som tok utgangspunkt i faren for marxisme og arbeiderbevegelsens internasjonalisme.¹⁴⁶ Året etter hadde NS riksmøte i Oslo, hvor de leide kinosalen Colosseum. Igjen var Quislings tale viet til angrep på

¹³⁸ J.S Ristesund evakuerte til OJBK på prestegården i Høyland i 1940. Han evakuerte fra Stavanger på grunn av rykter om at byen skulle bombes.

¹³⁹ Austad 1974: 51

¹⁴⁰ Oftestad 2001: 277

¹⁴¹ Austad 1974: 51

¹⁴² Karsrud 1980: 30

¹⁴³ Vold 1934: 235

¹⁴⁴ Vold 1934: 236

¹⁴⁵ Vold 1934: 236-38

¹⁴⁶ Thaulé 2007: 40

marxismen og spesifikt arbeiderpartiet.¹⁴⁷ Angrepene var på linje med mange andre taler fra perioden.¹⁴⁸ Dette var ytringer som Vold sluttet opp om. I 1936 undertegnet han et opprop, utstedt til avisene, hvor det ble antydnet at NS skulle samle folk til et fremstøt mot marxismen på religiøst og moralsk grunnlag.¹⁴⁹ Vold kjempet mot sekulariseringen i Norge. Han sto i konflikt med den radikale arbeiderbevegelsen som ideologisk var preget av sosialisme og marxisme. Arbeiderbevegelsen orienterte seg også internasjonalt, noe som sto i spenning til bevegelsene med nasjonal forankring. Karl Vold var nasjonal og uttrykte at ”Den hellige fedrelandskjærlighet lyser ut av Jesu skikkelse.”¹⁵⁰ Med disse ordene var det ikke overraskende at Vold undertegnet NS-oppropet mot marxismen. Volds nasjonale holdning kom også til uttrykk under okkupasjonen, da i saken om å gjenreise erkesetet i Nidaros.¹⁵¹ Dette var en sak som også engasjerte OJBK under okkupasjonen.

OJBK var en av de senere NS-prester som var aktive i NKL. Han ble valgt inn i landsnemnden til organisasjonen i 1935.¹⁵² OJBK var også skribent og publiserte brosjyren *Barnedåpen* i 1937. Brosjyren var en apologi for barnedåpens bibelske grunn, apostolisitet og dens vitnesbyrd gjennom kirkefedrene.¹⁵³ Brosjyren viser hans teologiske ferdigheter innen bibelfag og eldre kirkehistorie. Skriftet må forstås som en apologi for barnedåpen, adressert til baptistene:

*(...)til rettelse og veiledning for brødre som ikke har hatt anledning til allsidig og grundig å sette sig inn i den bibelske situasjon, hvad dette spørsmål angår, og heller ikke har været vel hjemme i kirkens historie på dette punkt.*¹⁵⁴

Publikasjonen skapte debatt mellom OJBK og baptistene. Dette viser brevkorrespondansen mellom OJBK og forstanderen i Filadelfia Bodø, *Simon Hovstad*.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Thaule 2007: 42

¹⁴⁸ Thaule 2007: 40

¹⁴⁹ Larsen, *Kirken, Krigen og Krisen* 1982: 288

¹⁵⁰ sitat, Austad 1974: 51

¹⁵¹ Ifølge NS-kirkens utredning av 1943, ville Vold opprette erkebispestolen av nasjonale hensyn. Han mente at det nye Norge skulle knyttes til gamle Norge. Han henviste til sagaen og erkebispene fra 1153 og fram til reformasjonens innføring. Nidarosdomen var den fremste representant for sagaen. En samlende kirkeleder ville ha nasjonal betydning, som et samlende og tydelig enhetspunkt, ifølge Vold. Se, Østang 1997: 162-163

¹⁵² Karsrud 1980: 30

¹⁵³ Kvasnes 1937: 1-2

¹⁵⁴ Kvasnes 1937: 8

4.3 Norges Lutherlag (NL), norsk Luther-renessanse

NL var i likhet med NKL, teologisk konservative og farget av den tyske lutherdom og den nasjonalkirkelige bevegelsen der.¹⁵⁶ Laget ble stiftet i 1928 av *Sigurd Johan Normann* (1879-1939) som også var medlem av NKL.¹⁵⁷ Han var formann av NL og arbeidet i 30-årene med forskning på reformasjonen.¹⁵⁸ Dette gjorde at NL ble mellomkrigstidens norske svar på Lutherrenessansen i Tyskland.¹⁵⁹ I 30-årene arrangerte NL møter hvor impulser fra den tyske lutherdom og den nasjonalkirkelige bevegelsen ble formidlet. Kontakten med Tyskland ble etablert gjennom foredragsholderne *Werner Elert* (1885-1954)¹⁶⁰ og *Paul Althaus* (1888-

¹⁵⁵ Hovstad 1937: Har barnedåpen fast grunn i Bibelen? : svar til prost Kvasnes

¹⁵⁶ Austad 1974: 51

¹⁵⁷ Karsrud 1980: 30

¹⁵⁸ I 1933 avla Normann doktorgraden, *Viljefrihet og forutbestemmelse i den lutherske reformasjon inntil 1525*, som handler om Luther og den frie vilje. De fleste av hans publikasjoner er innenfor feltet Martin Luther og reformasjonen.

¹⁵⁹ Karsrud 1980: 30

¹⁶⁰ Elert var positiv til Hitlers maktovertagelse i 1933. Året etter tok han avstand fra den kirkelige fronten mot den nasjonalistiske bevegelse, som hadde utarbeidet grunnlagsdokumentet: "Die Barmer Theologische Erklärung". Elert la fram moterklæringen: "Ansbacher Ratschlag", som bla. kollega Paul Althaus stilte seg bak. Elert mente å inneha det genuint lutherske standpunkt med sin erklæring. Barmen-erklæringen var for ham et avvik fra den lutherske trostradisjon, som ingen troverdig lutheraner kunne slutte seg til. Elert utviklet en rekke teser om loven og Guds ordninger. "Ikke uventet ble Ansbacher-erklæringen avsluttet med en takk til Gud for at Han hadde skjenket det tyske folk en fører, en from og trofast overhyrde og en (nasjonalsosialistisk) statsordning som ville bli et "godt regiment" for samfunnet."(s.101) Slik fikk "Deutsche Christen" en tiltrengt prestisje. Elert teologiske fundament var en interpretasjon av luthersk ordningsetikk. I den teologiske tradisjon og hos Luther var Guds ordninger, fremfor alt familien og øvrigheten, gitt med skapelsen. Dette ble systematisert til en luthersk sosiallære. "I dens sentrum var troen på Guds åndelige og verdslige regimenter i verden, gjennom på den ene siden kirkens nådemiddelforvaltning, på den annen de verdslige ordninger. Karakteristisk for Elert var at han innlemmet også det folkelige felleskap gitt med "Blut und Boden" blant Guds "naturlige" ordninger."(s.105) Individet tilhører folkefellesskapet, derfor blir de etiske spørsmål knyttet til individets relasjon til folkefellesskapet. Ettersom staten ordner individets eksistens i folkefellesskapet, er også staten en "naturlig" ordning. Og da staten opptrer på folkefellesskapets vegne, var det ikke rom for politisk-etisk kritikk av den. Se, Oftestad, *Werner Elert*, artikkel i Kristiansen og Rise(red.) 2008: 99-110

1966) fra Erlangen.¹⁶¹ Sistnevnte skulle under krigen bli brukt som grunnlag for Sigmund Feyling og kirkedepartementets syn på forholdet mellom Stat og Kirke.¹⁶²

OJBK var aktiv i NL. Han var en av bidragsyterne i Lutherlagets festskrift i anledning reformasjonsjubileet i 1937.¹⁶³ Her fikk han publisert artikkelen, *Det lutherske syn på dåpen*¹⁶⁴. Det var betydelige bidragsgivere til festskriftet. Sentrale personer innen norsk kirkeliv som *Leiv Aalen, Karl Vold, Sigurd Normann, Andreas Seierstad, Olav Valen- Senstad og Johannes Smemo*, leverte bidrag til skriftet. Felles for disse var at de var nasjonalt forbundet. Men det var også bidragsgivere som skulle støtte Nasjonal samling under okkupasjonen. Foruten OJBK, leverte *Dagfinn Zwilgmeyer* og *Peder Blessing Dahle* artikler til festskriftet. De ble senere NS-biskoper og fungerte sentralt i Norges Lutherlag.¹⁶⁵ Ifølge Austad, var det ikke tilfeldig at det ble gitt uttrykk for nasjonalsosialistiske sympatier blant enkelte medlemmer i NKL og NL. Dette må sees i sammenheng med påvirkningen fra tysk åndsliv og den nyvåkne interessen for den lutherske arv.¹⁶⁶

4.4 Den nasjonalkirkelige følelse og Olavsarven(norsk nasjonal religion)

Den nasjonale bevissthet ble styrket gjennom 1800-tallet og hadde sin største blomstringsperiode fra 1880-årene i opptakten til unionsoppløsningen i 1905. De nasjonale strømninger bidro også til å styrke den nasjonalkirkelige identitet. Dette fikk sitt fremste uttrykk under Den norske kirkes 900-års jubileum, hvor 40000 møtte frem på Stiklestad 29.juli 1930.¹⁶⁷ Olavsfeiringen dette året styrket følelsen av å være en nasjonalkirke.¹⁶⁸ Et vidt spekter av sentrale kirkelige representanter, fra Berggrav til Hogenstad, talte den nasjonale sak i Nidaros og på Stiklestad. Talene var tuftet på samme fundament under

¹⁶¹ Karsrud 1980: 30

¹⁶² Austad 1974: 83 fotnote 18, utdypende om Althaus' statslære, se, Hillerdal, Gunnar, *Gehorsam gegen Gott und Menschen : Luthers Lehre von der Obrigkeit und die moderne evangelische Staatsethik*, 1954: 143ff og 300ff

¹⁶³ Normann, Sigurd red. *Vår Lutherske arv*, Oslo 1937

¹⁶⁴ Normann 1937: 126-152

¹⁶⁵ Karsrud 1980: 31

¹⁶⁶ Austad 1974: 47

¹⁶⁷ Østang 1997: 232

¹⁶⁸ Austad 1974: 51

parolen; ”kristendom og norskdøm.”¹⁶⁹ Biskop Berggravs uttrykte i sin tale en sterk enhetsfølelse og fellesskapsfølelse.¹⁷⁰ Dette antyder at det nasjonale, eksempelvis uttrykk i Olavsarven, var noe som bandt folket og fedrelandet sammen på et dypereliggende nivå. Kong Haakon VII uttalte på Olavsdagen etter Gudstjenesten ved Olavstøtten:

*Den kamp vaar store konge utkjempet paa dette sted, var en innsats for vaart lands aandelige og politiske frigjørelse. Han tapte kampen, men vant i døden sin største seier. Stiklestadslaget blev det store vendepunkt i vaart lands eldre historie. Det banet vei for kristendommens og rikstankens endelige gjennombrudd, og det overgav til det norske folk Helgenkongen som den nasjonale samlings lysende symbol.*¹⁷¹

Kongens harmoniserende fremstilling av fortiden dokumenterte kirkehistorieprofessor *Oluf Kolsrud* (1885-1945). Han gjorde ett omfattende arbeid i tidsskriftet *Norvegia Sacras* 1930-utgave. Skriftet dokumenterer Olavfesten i Nidaros og på Stiklestad ved Olsok i 1930. Kolsrud var medlem av ”Pro Ecclesia” i 20-årene.¹⁷² Han var nasjonal orientert og smykket kirkeårboken deretter. ”Sacra” ble prydet med Olavsmerket og ”Norvegia” med riksvåpenet. Olavsarven var en av professor Kolsruds hjertesaker. Det er han som skal ha æren for at Olsokfeiringen ble spredd utover landet.

Olsokfeiringens ”renessanse” kan spores tilbake til 1880 årene i Norge. Folkehøyskolene begynte med feiringen, som ble et element i norsk nasjonsbygging. *Christoffer Bruun*, prest og ledende skikkelse i folkehøyskolebevegelsen, var foregangsfigur og markerte Olavsdagen på folkehøyskolen Vonheim i Gausdal fra 1880-årene.¹⁷³ Bruun publiserte boken, *Folkelige Grundtanker* i 1878. Der skrev han:

*Det er vort haab, at vort fedreland gaar en stor og herlig fremtid imøde, da Norge atter skal blive, hva det var, ja mer end det nogensinde før har været(...)Det er det store haab om, at kristendommen paa ny skal tage et oppsving og paany vinde seire paa jorden.*¹⁷⁴

Boka uttrykket ønsket om at den folkelige kristendom og dens lange tradisjon i Norge igjen skulle prege landet. Olavsinteressen fikk et oppsving i 1890-årene. I 1897 sluttet dikteren

¹⁶⁹ Karsrud 1980: 40

¹⁷⁰ Steffensen 2009: 25

¹⁷¹ sitat, Østang 1997: 143

¹⁷² Oftestad, *Michael Hertzberg og ”Pro Ecclesia”*, NTT 13 1970: 213 se fotnote 9. Fra medlemsfortegnelse i ”Pro Ecclesias” protokoll, Austad 1974: 151

¹⁷³ Østang 1997: 58

¹⁷⁴ Bruun 1878(4.opplag 1920) : 179

Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) seg til Bruuns forslag fra 1893 om å gjenreise Olsokfeiringen i Norge.¹⁷⁵ Det ble ingen offisiell markering av Olavsdagen i 1897, etter avslag fra stiftsprost og biskop. Bruun aksepterte avslaget men kommenterte;

*Det er paa den ene side svigtende nationalfølelse, paa den anden "luthersk" fordom, som gjør vore prester blinde for Olav den helliges betydning.*¹⁷⁶

Den såkalte "lutherske fordom" var presteskapets oppfatning av Olavsfeiringen som en politisk venstremarkering med en skremmende katolsk tendens.¹⁷⁷ Likevel ble det arrangert en uoffisiell markering av Olavsdagen på Ilevollen i 1897. Det var stor oppslutning om markeringen. 6000 gikk i folketog, og mange tusen møtte frem for å høre Bjørnson tale. Han brukte anledningen til å tale Norges selvstendighetssak og ville gjøre Olav til symbolbærer også for det sentrale folkelige og nasjonale anliggende. I tiden hyllet man de store norske helter. Samtidens helt var eksempelvis *Fridtjof Nansen*, som hadde gjennomført ekspedisjon på Nordpolen i 1896. Nansen ble en identifikasjonsfigur som gav Norge troen på seg selv. Fortidens helter var *Olav Trygvason* og *Olav Haraldsson*.¹⁷⁸ Talens perspektiv var religiøst og nasjonalt, og Bjørnson viste hvor sterk Olavstradisjonen sto i hans bevissthet.¹⁷⁹ ¹⁸⁰

Som vi har sett, ble Olsok et element i norsk nasjonsbygging. Fremtredende skikkelser som Bruun og Bjørnson, mente at nasjonen måtte være forankret i den gamle kulturarv og i samtidens demokratiske ideer. I 1898 fikk Olavsdagen et politisk fotfeste. Presten *Vilhelm Andreas Wexelsen* (1849-1909), og kirkestatsråd fra partiet Venstre, trengte ikke tillatelse fra

¹⁷⁵ Dette skjedde i forbindelse med markeringen av Trondheims 900-årsjubiléum i 1897. Bystyret i Trondheim hadde lagt markeringen til 18.juli, elleve dager før Olavsdagen. Vedtaket ble tatt i samsvar med kong Oscar II. ønske om 18.juli, ettersom han skulle være opptatt i Uppsala på Olavsdagen. Dette tolket Bjørnson som en fornærmelse mot både byen og landet. Da det ble kjent at kongen ikke hadde ærend i Uppsala den 29.juli, oppfordret Bjørnson til samling i Trondheim på Olavsdagen. Samlingen skulle gjenreise Olsok som "vår store nasjonale kirkedag" og "formæle den med vårt selvstendigetsarbeide". Dermed ble saken bragt inn på den politiske arena, hvor Bjørnson brukte Olavskikkelsen i sin nasjonale kamp for oppløsningen av unionen med Sverige. Se, sitater, Østang 1997: 58-59 og Andresen 2005: 21

¹⁷⁶ sitat, Østang 1997: 60

¹⁷⁷ Østang 1997: 66

¹⁷⁸ Andresen 2005: 27

¹⁷⁹ Østang 1997: 62

¹⁸⁰ Bruun kommenterte talen noen dager etter markeringen: *Den norske nationalfølelse fik vekst og klarhed den dag. – Og der var mer tilstede end den blotte nationalfølelse. Det var nationalfølelse i retning av kirkefølelse.* sitat, Østang 1997: 65

noen instans for å avholde Olsokmesse i Nidarosdomen. For første gang siden 1700-tallet ble det holdt Olsokmesse den 29.juli 1898. Gudstjenesten viste retning inn i det nye århundret, der Olavsarven skulle bli tydeligere. Olavsarven satt ideologisk farge til unionsoppløsningen i 1905. Den ble et uttrykk for den kirkelige nasjonalismen¹⁸¹, men var politisk både brukt og forankret i liberalismen.¹⁸²

Både unionsoppløsningen og Olavsarven stod OJBKs hjerte nært. Hans svigerfar, *Olav Petter Nergaard*, hadde en sentral posisjon i forbindelse med unionsoppløsningen. Han var formann i nemden som på Stortingets vegne ønsket Kong Haakon VII velkommen i 1905. Dette var OJBK stolt av og omtalte hendelsen som ”en hellig slektsarv å ta vare på.”¹⁸³ Interessen for Olavsarven var naturlig på bakgrunn av hans nasjonale holdning og lidenskap for kulturhistorie. Jubileumsskriftet til Høyland kommune fra 1937 vitner om dette . OJBK bidro med artikkelen ”*Kirker, kirkegårder og prester i Høyland de siste hundre år og så langt tilbake saga ligg open for oss.*”¹⁸⁴ Artikkelen viser et sterkt engasjement for den kirkelige tradisjonen i Høyland og Soma. Våren 1928 fant han en gammel bautastein som hadde stått ved gamle Soma kirke. Den ble gjenreist i utkanten av gamle Soma kirkegård på olsokdagen samme år.¹⁸⁵ Det var ikke tilfeldig at gjenreisningen fant sted på Olavsdagen. OJBK forteller:

*Samtidig med at steinen blev avduket, holdes der et stemningsrikt Olsokstevne på den gamle kirkehjord. Så skulde da heller ikke denne gamle innviede plett av høylands jord bli helt glemmt. Det var i alle fall vår mening.*¹⁸⁶

¹⁸¹ Olavsarven ble et uttrykk for en dypere kontinuitet, hvor Olavsarven pekte bakover til Norges første periode som selvstendig nasjon. Den vekket minnet om riksdannelsen i 1030 til innlemmelsen i det danske rike i 1537. Se, Østang 1997: 67-69

¹⁸² Olavsarven må sees i sammenheng med partiet Venstre. Partiet samlet både vekkelseskristne og grundtvigianere, og var den hovedsakelige pådriver i unionssaken. Venstre-bevegelsen var et uttrykk for en frihetskamp med en mangfoldig bakgrunn. Den samlet folk om liberale krav som bl.a.: lokalt og nasjonalt selvstyre, demokrati og parlamentarisme, allmenn stemmerett og bedre vilkår for landsmålet og bygdekulturen. Se, Østang 1997: 67-69

¹⁸³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 28

¹⁸⁴ Høyland Heradstyre, *Høyland 1837 – 1937, Minneskrift til kommunejubileet*, O.J.B Kvasnes bidrag ”*Kirker, kirkegårder og prester*” side 77-129, Ingvald Dahles forlag, Sandnes 1937

¹⁸⁵ Bautasteinen fikk følgende innskrift: ”Bautasteinen attmed Soma gamle kyrkja, 19 m. aust til nord herifrå, vart atterrøyst her Olsok 1928.” Se, Kvasnes, minneskrift til kommunejubileet 1937: 99

¹⁸⁶ Kvasnes, minneskrift til kommunejubileet 1937: 99

En lignende episode skjedde i 1937. Gamle Høyland kirke ble revet i 1840, og tomten ble i ettertid benyttet som kirkegård. Gjerdet rundt kirkegården ble vandalisert i 1913. OJBK engasjerte seg for at et nytt steingjerde ble reist. Sammen med private gaver og ved hjelp av Høylands ungdom, ble et nytt steingjerde reist i 1937. Han markerte dette med ”Olsokmesse på den gamle kirketomt, og fedrenes minne blev ihukommet og feiret.”¹⁸⁷ Det er et interessant moment at Kvasnes feiret Olsok såpass sent som i 1937. I Trøndelag, hvor Olavsarven hadde sitt hovedsete, var det en lav Olsok-profil i 1930-årene. Årsaken til dette kan være Nasjonal Samlings bruk av nasjonalarven i 1930-årene.

4.5 Nasjonal Samling forurenses (annekterer) nasjonalarven

Mellomkrigstiden var politisk en polarisert periode. OJBK stemte for det meste på Høyre, men også på Bondepartiet og Venstre.¹⁸⁸ Venstre sto klemt mellom to blokker.

Arbeiderpartiets klassekampslinje var uforenlig med Venstres politikk. Samtidig avviste partiet alle forsøk på å danne en borgerlig front mot sosialismen. Dermed vant Venstre liten oppslutning i folket. Foruten Høyre, var det særlig Fedrelandslaget som ville danne en borgerlig front mot Arbeiderpartiet. De ville skape en nasjonal samlingspolitikk og fikk sympati fra Bondepartiet. Fedrelandslaget spilte en viktig rolle ved Stortingsvalget i 1930, men vant liten oppslutning etter 1930. Årsaker til dette var bl.a. Arbeiderpartiets utvikling i moderat retning, mens ledere i Fedrelandslaget gikk i en antidemokratisk retning, hvor de ble inspirert av tysk nasjonalsosialisme. Bondepartiet inngikk en samarbeidsavtale med Arbeiderpartiet i 1935. Det såkalte ”kriseforliket” sikret Arbeiderpartiet regjeringsmakt, mens Bondepartiet fikk gjennomslag for sin landbrukspolitikk. Dette falt ikke i god jord hos Nasjonal Samling:

*Ganske særlig vil vi ta avstand fra den optreden Bondepartiets ledere har vist. Stikk i strid med mandatet fra deres velgere som æresforpliktet dem til kamp mot marxismen, inngikk deres representanter i Stortinget en uverdige avtale med marxistene, hjalp dem til makten, og understøtter fremdeles deres politikk.*¹⁸⁹

¹⁸⁷ Kvasnes, minneskrift til kommunejubileet 1937: 99

¹⁸⁸ Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen Kvasnes, Rapport, dat.21/9-1945, fra res.konst. Øystein Wiig, side 1

¹⁸⁹ Erklæring til det norske folk! Fra Nasjonal Samlings Riksmøte i Stavanger lørdag 27.juli 1935, Nasjonal Samling Møteprotokoll 1934-1945: 35-36

Fire år etter den store jubileumsfesten i 1930 holdt det ett år gamle nasjonalistpartiet, Nasjonal Samling, sitt andre riksmøte på Stiklestad. Riksmøtene ble avholdt i forbindelse med Olsok hvert år fra og med 1934.¹⁹⁰ I 1933 hadde partiet opplevd et valgnederlag, og stevnet fant sted i opptakten til partiets antisemittiske utvikling fra 1935. I 1934 var NS et slags livsynsparti som appellerte med ”et kristent begrunnet vern mot materialisme og kommunisme.”¹⁹¹ Det var flere i presteskapet som var tilknyttet partiet. Av disse var garnisonsprest *Kjeld Stub* (1868-1955) hovedstyremedlem i partiet.¹⁹² Han slo fast at NS ønsket å stå under ”Hellig-Olavs merke.”¹⁹³ Dette var starten på å gjøre den nasjonale Olavsarven til et slags særeie for partiet.¹⁹⁴ Fra 1933 ble solkorset partiets logo, og det ble reist en ni meter høy bautastein merket med logoen på Stiklestad.¹⁹⁵ I følge tradisjonen hadde Olav Den Hellige (D.H) solkorset på skjoldet sitt da han ble drept ved Stiklestad i 1030. Derfor ble solkorset omtalt som Olavskorset av NS medlemmer. Olav D.H ble som symbol ”kanskje den fremste historiske inspirasjonskilden for Nasjonal Samlings virksomhet, og ved å ta hans skjold som symbol knyttet man forsøksvis partiet direkte opp mot den tanken Olav D.H selv skulle være bærer av.”¹⁹⁶ Som logo oppsummerer ”Olavskorset” partiets ideologi ganske dekkende. ”Symbolet er på en og samme tid både førkristent og kristent, og som solsymbol er det også autoritært og mystisk. Det kan knyttes til en spesiell brytningsperiode i Norges historie gjennom tilknytningen til Olav D.H., som i NS-medlemmenes øyne forsøkte å gjennomføre en indre samling av Norge gjennom sin kristning av landet.”¹⁹⁷ Det var ikke tilfeldig at NS annekterte kjente nasjonale symboler. Riksmøter og stevner på steder som Stiklestad, Hafrsfjord og Borre, skulle vekke den nasjonale historiebevissthet. Stiklestad viste til Olav den Hellige, mens Hafrsfjord og Borre aktualiserte

¹⁹⁰ Thaulé 2007: 31

¹⁹¹ Østang 1997: 144

¹⁹² Stub var bla. tilstede på partiets første Riksmøte 28.-29. Januar 1934. Fra rådsmøte 5.februar 1939 viser ”NS-protokollen” følgende: ”Vedr. hovedstyres sammensetning nevnte Føreren at Kjeld Stub hadde bedt sig fritatt fra hvervet som hovedstyremedlem bl.a. på grunn av noe sviktende helbred.” Se, Nasjonal Samling Møteprotokoll 1934-1945: 63

¹⁹³ Østang 1997: 144

¹⁹⁴ Andresen 2005: 64

¹⁹⁵ Verdalingene rev og gravde den ned sommeren 1945. I ettertid har det blitt lagt frem forslag om grave den opp. Hver gang blir det sterke reaksjoner. Bautaen er fremdeles gravlagt.

¹⁹⁶ Thaulé 2007: 87-88

¹⁹⁷ Thaulé 2007: 89 fotnote 279, Fritt folk. 29/7-1941

arven etter Harald Hårfagre.¹⁹⁸

I mellomkrigsårene var det ikke store protester mot partiets bruk av nasjonalarven. Bruk av både Stiklestad og elementer fra Olavsarven kan ha vært forlokkende for enkelte presters støtte til NS. Motstanden mot kommunismen bidro ytterligere til geistlig sympati med NS. Det var helt vanlig at en prest i mellomkrigstiden var både antibolsjevik og nasjonalist. Dette ”er uttrykk for til dels helt almene trekk hos presteskapet”.¹⁹⁹ NS forsøkte frem til krigens slutt å gjøre nasjonalarven til særeie. Dette slo ut i full blomst i krigsårene og nådde sitt klimaks i 1942, da Statsakten på Akershus ble markert med gudstjeneste i nasjonalhelligdommen, Nidarosdomen. Domprost *Arne Fjellbu* (1890-1962) ble nektet å forrette den ordinære høymessen. Fjellbu inviterte til gudstjeneste senere på ettermiddagen. Dette ble oppfattet som politisk sabotasje, og Fjellbu ble avsatt.

4.6 Oppsummering

Som vi har sett, var Olsok markeringen i 1930 en nasjonalkirkelig minnefest. Den nasjonale begeistring var sterk i alle leire.²⁰⁰ Et vidt spekter av sentrale kirkelige representanter talte den nasjonale sak i Nidaros og på Stiklestad. Biskop Berggrav formidlet en sterk enhetsfølelse og fellesskapsfølelse. Dette viser at det nasjonale, eksempelvis Olavsarven, var noe som bandt folket og fedrelandet sammen på et dypere nivå. De samfunnsmessige og kulturelle forutsetningene i mellomkrigstiden var annerledes enn i nasjonsbyggetiden.²⁰¹ Politisk var Norge preget av hyppige skifter av svake mindretallsregjeringer, og i arbeiderbevegelsen vokste det frem radikale strømninger som sto for en internasjonalt orientert politikk. Flertallet av landets prester var fiendtlig innstilt overfor de radikale strømninger i arbeiderbevegelsen. Markeringen i 1930 ble en manifestasjon på samhold og enhet. Det ble skapt en fellesskapsopplevelse som markerte enhet som kristent folk. Derfor ble Olavsarven en viktig del av den norske identitet som ble ”løftet over de politiske og religiøse skillelinjer”.²⁰² Den pekte igjen bakover til Norges første periode som selvstendig nasjon. Dermed fikk Olavsarven noe av den samme funksjon som i opptakten til unionsoppløsningen i 1905. Den

¹⁹⁸ Thaulé 2007: 38

¹⁹⁹ Karsrud 1980: 40

²⁰⁰ Karsrud 1980: 40

²⁰¹ Steffensen 2009: 25

²⁰² Steffensen 2009: 25

ble igjen forankret som et nasjonalt samlende symbol, som var i samsvar med Bruun og Bjørnsons opprinnelige argumentasjon. Men politisk ble Olavsarven omformet i mellomkrigstiden. Sosialistenes ekspansjon og radikaliserings bidro til en utvikling hvor grupperinger til høyre brukte nasjonalarven i sin kamp mot sosialismen. ”Dette fikk også følger for forståelsen av det norske, og hvordan det nasjonale ble forfektet og forankret.”²⁰³ Nasjonalarven som ved århundreskiftet var forankret i partiet Venstre med røtter i liberalismen, ble i 30-årene brukt av nasjonalistpartiet Nasjonal Samling. Nasjonalarven (Olav) som var et element i norsk nasjonsbygging med et selvstendig norsk demokrati som resultat, ble i mellomkrigstiden et slags særreie for partiet som gikk i en antidemokratisk retning. Slik ble nasjonalarvens politisk-ideologiske røtter omformet fra liberalisme til nasjonalisme.

²⁰³ Talleraas 2009: 211

5. Et riss av kirkekampen, 1940-1942

Den 25. september 1940 satt OBJK ved radioapparatet sammen med *Sigmund Feyling* (1895-1980). De lyttet til talen til Rikskommissær, *Josef Terboven* (1898-1945). Feyling var prost i Dalane, naboprostiet til Høyland. OBJK *tilhørte* allerede Nasjonal Samling, mens Feyling ble engasjert i oktober 1940.²⁰⁴ ²⁰⁵ OBJK og Feyling var de eneste prestene i Stavanger stift som sluttet opp om Nasjonal Samling. De skulle få sentrale roller under det nye Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD), Feyling som ekspedisjonssjef og OBJK som biskop i den ”lojale” statskirken. Begge kom til å sette sitt preg på kirkekampen.

5.1 ”Den nye tid”

Den 9. april 1940 ble Norge okkupert. Den tyske invasjonen skulle opprinnelig sikre militærstrategiske posisjoner, men fikk også politisk-ideologiske virkninger.²⁰⁶ Tyskland var

²⁰⁴ Norrman 1998: 52

²⁰⁵ Som vi ser bruker Norrman begrepet *tilhørte*. Dette kan bety at personer hadde et engasjement/sto i en relasjon til partiet. Det er vanskelig å finne en eksakt oversikt som sier at OBJK var medlem av partiet. Det forekommer register over NS medlemmer, men partiets kriterier for å bli journalført fulgte ingen formaliserte retningslinjer. En kunne eksempelvis bli ført opp som medlem uten personlig samtykke. Av biskopene var det bare Frøyland og OBJK som aldri ble ført opp som medlemmer av NS under krigen. Dette understreker OBJK i dokumentene der han ble anklaget for landssvik. Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen Kvasnes, Rapport, dat. 21/9-1945, fra res.konst. Øystein Wiig, side 2, uttaler OBJK: ”*Jeg er ikke medlem av NS eller noen organisasjon eller selskap under NS, heller ingen andre i min familie. Min holdning til NS har alltid vært saklig.*” Se også, - redegjørelsen til kriminalsjefen -En redegjørelse for mitt forhold under krigen og krigstiden i Norge fra 9. april 1940 til 7. mai 1945, side 8 og 14. Det finnes to NS kartoteker over medlemmer i Riksarkivet. Det ene omfatter medlemmer etter 1940. Det andre kartoteket er før 1940. I landssviksaken mot OBJK er han ikke funnet registrert i registeret fra 1940 ff. Det er viktig å påpeke at det er dette kartoteket som ble benyttet i landssvikoppgjørene etter krigen. Man kunne ikke bli straffet for å være registrert før krigen. Et argument som taler i mot OBJK, er at han avslutter sine brev fra 1942 til KUD med hilsenen ”Heil og Sæl”. Denne hilsenen var under okkupasjonstiden obligatorisk for partimedlemmer. For en nærmere undersøkelse om OBJK var medlem av NS før 1940, se RA-Privatarkiv 761-769. Pga. tidsrammen for oppgaven har jeg ikke gjort en nærmere undersøkelse av dette kartoteket.

²⁰⁶ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 264 og Oftestad 1998: 213

blitt en autoritær og totalitær stat med Hitler som fører basert på nasjonalsosialismen og dens raseideologi. I Tyskland ble all opposisjon undertrykt. Den protestantiske kirken i Tyskland ble splittet. På den ene fløy sto den nazivennlige bevegelsen ”Deutsche Christen”, på den andre den antinazistiske ”Bekennende Kirche”. Den tyske kirkekampen vakte interesse i Norge. Den kristne avisen, Dagen, var sammen med den radikale og sosialistiske pressen svært kritiske til den nazistiske utviklingen i Tyskland. Generelt var det norske kristenfolk kritiske til nazismen. De demokratiske ideer sto sterkt blant det aktive lekfolk.²⁰⁷

I Norge var det stor usikkerhet de første krigsdagene. Den 9.april kunngjorde Vidkun Quisling, i en radiotale til det norske folk. dannelsen av en ny ”nasjonal regjering”. Quislings forsøk på maktovertagelse falt i god jord for OJBK:

*Han var den eneste av våre politikere som handlet juridisk og moralsk riktig på det fedrelandet så skjebnesvangre tidspunkt. Som kristen og som fedrelandsvenn kunde jeg derfor ikke annet enn slutte meg på samme standpunkt.*²⁰⁸

Quislings forsøk på maktovertagelse ble en fiasko. Da Curt Bräuer (1889-1969), utnevnt av Hitler til tysk sendemann til Norge, så den svake oppslutningen om Quisling, ble den nye regjeringen satt til side. Bräuer trodde at det norske folk ville bli mer samarbeidsvillig når Quisling ble fjernet. Den 15.april ble Administrasjonsrådet oppnevnt av Høyesterett i samråd med tyskerne. Administrasjonsrådet la til grunn at Norge var i krig med Tyskland. Dermed skulle landet styres etter folkeretten, dvs. Haag-konvensjonens bestemmelser. Konvensjonen vektla bl.a. at et okkupert lands kulturelle og religiøse liv ikke skulle krenkes, og dets lovgiving skulle respekteres så lenge den ikke sto i veien for militære målsetninger. Administrasjonsrådet var i strid med Hitlers opprinnelige ønske. Han ville at Kongen skulle ha utnevnt Quisling til statsminister.

OJBK var helt i starten av krigstiden vennliginnstilt til Tyskland. Han mente at det var vestmaktene som hadde trukket Norge inn i krigen. Overfor dem reagerte regjeringen ”for svakt og nøyet seg bare med papirprotester”²⁰⁹. Derfor ”kom Tyskland for å hjelpe oss til med

²⁰⁷ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 264

²⁰⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrødre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

²⁰⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrødre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

makt å opprettholde vår neutralitet.”²¹⁰ Regjeringens påfølgende håndtering av situasjonen mente OJBK var dens ”største feilgrep”²¹¹: ”Da skjøt dem.”²¹² Den angrep Tyskland som kom med retten på sin side for å hjelpe Norge og sluttet seg åpenlyst til den maktgruppe som med uretten på sin side hadde krenket vår suverenitet.”²¹³ OJBK var kritisk til den norske regjeringen, og overbevist av at Tyskland kom for å hjelpe fedrelandet.

Hitler sendte rikskommissær *Joseph Terboven* (1898-1945) til Norge. 25 september varslet han en revolusjonær nyordning av det norske samfunn etter nazistisk mønster. Terboven utnevnte 13 kommissariske statsråder i en regjering som skulle danne et fagstyre. Administrasjonsrådet, som inntil da hadde fungert som provisorisk sivil statsmyndighet ved siden av den tyske okkupasjonsmakt, ble oppløst. NS ble det eneste lovlige parti. Demokratiet ble ytterligere innskrenket ved at NS fikk en nøkkelrolle i det nye statsstyret. De kommissariske statsrådene kom hovedsakelig fra partiet. Konge og regjering(som var flyktet til London) ble erklært avsatt og Stortinget nøytralisert. To av de tre statsmakter, som grunnloven forutsatte, var ute av funksjon.²¹⁴ Bare Høyesterett var intakt. Offentlige institusjoner som bl.a. statskirken og det offentlige skoleverk var også i funksjon. For de nye makthaverne var de store offentlige institusjonene strategisk viktige for arbeidet med å innføre den nasjonalsosialistiske ideologi. Nazifisering av offentlige institusjoner ville gjøre at man ikke kunne unngå å bli påvirket og formet av ”nyordningen”.²¹⁵ De nye makthaverne ønsket å tilpasse også kirken til ”den nye tid”.²¹⁶ For at dette kunne skje, måtte forutsetningene legges til rette. Men ble endret med Terbovens inntreden. Fra tysk side, hevdet man nå at det ikke var krigstilstand mellom Tyskland og Norge. Haag-konvensjonens bestemmelser ble derfor satt til side.²¹⁷ Dermed var

²¹⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrodre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

²¹¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrodre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

²¹² ”Da skjøt dem”, den norske regjeringens reaksjon.

²¹³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrodre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

²¹⁴ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 264-268

²¹⁵ En dirkete henvendelse til folket var mot sin hensikt, der var motstanden for stor.

²¹⁶ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 265

²¹⁷ Christie 1945: 30-31

veien åpen for inngrep i folkets kulturelle og religiøse liv. I et intervju i oktober 1940 uttalte den nye kirke- og undervisningsministrer, *Ragnar Skancke* (1890-1948), følgende:

Vi akter ikke å røre ved kirken, den trenger arbeidsro i disse vanskelige tider. Så sant kirkens menn viser sann lojalitet, kan vi trygt overlate kirkens egne menn å fremme de planer som tjener kirken best. Hvis man frykter for at vi vil gripe inn med spesielle krav og bestemme over den kristelige forkynnelse, vil jeg uttale at slikt har vi tatt avstand fra, forutsatt da at denne forkynnelse er fri for politisk illojale formuleringer”(...)”Hovedsaken er at vi ikke har noen planer om å gripe inn eller akter å omorganisere noe i kirken under forutsetning av at kirken ikke motarbeider oss.”²¹⁸

Statskirken skulle uforstyrret fortsette sin virksomhet, men på politisk-ideologiske betingelser. Kirken måtte ikke motarbeide NS eller okkupasjonsmakten. I partiets program sto det at det skulle verne om ”kristendommens grunnverdier”, bygget på ”positiv kristendom”.²¹⁹ Dette ble det flittig vist til både i foredrag og mediene for å berolige kristenfolket. Men i realiteten var det ”ingen av de nye menn som bød noen som helst garanti for kristendommens grunnverdier”.²²⁰ Parallelt med NS’ nazifiseringspolitikk ble den åndelige kampen om kirken stadig mer tilspisset.

5.2 Kirkebønn og kringkasting

Umiddelbart etter de nye statsrådenes tiltreden, ble biskop *Eivind Berggrav* (1884- 1959)²²¹ innkalt til kirkestatsrådets kontor. Der ble han meddelt at ordlyden i kirkebønnen måtte endres. Forbønnen for ”Kongen og hans hus”²²² måtte fjernes. Biskopen foreslo at det ble overlatt til bispene å forordne det som vedkom kirkebønnen, og det ble innvilget på vilkår av at den offentlige foreskrevne kirkebønn ikke nevnte ”statlige eller politiske organer eller personer.”²²³ For statsstyret var det utilbørlig at man under statskirkens offisielle gudstjeneste bad for et landflyktig og til dem et fiendtlig innstilt statsoverhode. Men forbønnen var å finne Alterboken og var derfor norsk lov. Den forutsatte at Kongen var styrer av statskirken og forordnet liturgiske endringer. Etersom enhver prest ved sin embetsed hadde lovet og sverget

²¹⁸ sitat, Christie 1945: 35

²¹⁹ Christie 1945: 36

²²⁰ Christie 1945: 37

²²¹ En biografisk fremstilling av biskop Berggrav under kirkekampen, se Heiene 1992: 297-372

²²² Oftestad 1998: 215

²²³ Christie 1945: 38

å vise konstitusjonen og Kongen lydighet og troskap, oppsto det her en liturgisk-kirkerettslig konflikt mellom det aktuelle statsstyret og kirken.²²⁴ Ville en ny forbønn, innført uavhengig av Kongen, gjøre at bispekollegiet/presteskapet brøt sin embetsed?

Biskop Berggrav var innforstått med at statsmakten hadde folkerettslig grunnlag for å gjennomføre den liturgiske endringen.²²⁵ Han hadde med sitt forslag påpekt at en ny forbønn var et indre kirkelig anliggende. I dette lå også at han fortsatt vek unna for å ta et oppgjør.²²⁶ Berggrav ønsket ikke noen åpen konflikt på det daværende tidspunkt med en slik sak. De fleste i både bispekollegiet og presteskapet fulgte Berggravs linje, ingen statlige eller politiske organer ble nevnt i den nye kirkebønnen. Men for mange i menighetene føltes forandringen av forbønnen som et slag i ansiktet.²²⁷ Kongen var borte(London). Derfor hadde forbønnen for ham fått en fremtredende plass i menighetenes bevissthet.²²⁸ Men de fleste innså at biskopene var i en tvangssituasjon.

Rett etter endringen av kirkebønnen, kom et nytt inngrep. Den 25.september 1940 ble Norsk Rikskringkasting(NRK) overtatt av Kultur- og folkeopplysningsdepartementet.²²⁹ Illojale prester ble skiftet ut med NS-lojale prester, og det ble bl.a. innført forhåndssensur av prekenmanuskript. Inngrepet utløste konflikter som førte til at KUD fikk ansvaret for de religiøse programmene fra februar 1941. Da mange av prestene nektet å holde gudstjenester og andakter i radioen, laget KUD oversikt over prester som nektet(130stk.)²³⁰ og som samtykket(60stk.)²³¹. OJBK var en av de 60 som stilte seg til disposisjon, og han holdt minst fem andakter og gudstjenester i årene 1943/44.²³² Disse 60 prestene skulle i de senere

²²⁴ Oftestad 1998: 215

²²⁵ Oftestad 1998: 215-216

²²⁶ Heiene 1992: 319

²²⁷ Christie 1945: 38

²²⁸ Christie 1945: 38

²²⁹ Etter pålegg fra tyskerne. Dermed kom andakter og overføring av gudstjenester i søkelyset.

²³⁰ RA/S-1019/D/L0006/0005- Fortegnelse over prester som nektet å holde andakt i kringkastingen

²³¹ RA/S-1019/D/L0006/0006- Fortegnelse over prester som har gitt sitt samtykke til å la sine gudstjenester kringkaste og til å holde andakt i kringkastingen

²³² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/prekener og taler/Norsk Rikskringkasting henvendelser årene 1943-44

sammenhenger også være lojale til KUD.²³³ Med endringene av både forbønn og kringkasting, markerte de nye makthaverne at nazifiseringen av statskirken ville komme.

5.3 Kristent Samråd - mobilisering av kirke og de frivillige organisasjoner til felles motstandskamp

I oktober 1940 tok biskop Berggrav initiativ til samarbeidsorganisasjonen, Kristent Samråd. Dannelsen av Kristent Samråd kom på bakgrunn av Berggravs ønske om å styrke samholdet i Den norske kirke i møtet med det nye statsstyrets nasjonalsosialistiske ideologi og politikk.²³⁴ Han fikk med seg bl.a. de kristne lekmannsledere *O. Hallesby* og *Ludvig Hope*. De hadde i mellomkrigstiden vært kritiske til Berggrav under de teologiske stridigheter. Nå sto de sammen, og på kristenfolket virket dette samlende. Kristent Samråd ble et kontaktorgan mellom den offisielle kirke og de frivillige kristelige organisasjoner.²³⁵ Rådet bestod av representanter fra de kristne organisasjonene og noen av biskopene. Dette gjorde at Kristent Samråd hadde en bred kontaktflate i Norge. Opprettelsen av Kristent Samråd skulle vise seg å være en viktig pådriver for den kirkelige motstanden mot naziststyret.²³⁶ I fortsettelsen spilte drøftelsene i rådet en viktig rolle for utformingen av strategien i det som etter hvert ble kirkekampen i Norge.²³⁷ Den første kirkelige motstandsbevegelse var formelt opprettet.

Utover vinteren 40/41 eskalerte nazifiseringen av samfunnet. Forholdet mellom Høyesterett og statsstyret ble spent. De nye makthaverne ønsket at rettsvesenet skulle være en lydige tjener. Situasjonen ble etter hvert uholdbar for Høyesterett, og dommerne nedla sine embeter den 12. desember 1940, da de følte at domstolens uavhengighet var opphevet.²³⁸ Den totalitære stat var i ferd med å overta.

²³³ Norrman 1998: 66-71

²³⁴ Austad 2005: 43

²³⁵ Austad 2005: 43

²³⁶ Amundsen, Schumacher, Stensvold 2005: 391

²³⁷ Aarflot 2011: 85

²³⁸ *På grunn av rettsstatens oppløsning og fordi staten ville oppheve rettsvesenets uavhengighet, fant Høyesterett det nå umulig å fortsette sitt arbeide, og dommerne nedla sine embeter.* Se Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001 : 266

5.4 Hyrdebrevet - opprør mot innføringen av ”nyordningen”

Den aktive kirkelige motstandskampen startet for fullt i februar 1941.²³⁹ Biskopene samlet seg i Oslo og diskuterte bl.a. samfunnssituasjonen. Dette resulterte i et protestbrev til KUD som uttrykket bekymring over forholdene i både samfunnet og kirken:

Konkret uttrykt er uroens årsak først hirdens programmatisk voldsfremferd, dernest den samlede Høyesteretts tilbaketreden, og sist, men ikke minst, inngrepet i prestenes sjelesørgeriske taushetsplikt.²⁴⁰

Inngrepet i taushetsplikten ble av bispekollegiet forstått som et angrep på kirkens åndelige frihet og integritet. Departementet svarte med at de holdt fast på ”kirkens grunnverdier”, og at kirken ikke skulle røres. Svaret ble ikke godt mottatt av biskopene som nå anså situasjonen som prekær. De mente at folkeretten ble krenket av staten og ville derfor informere menighetene om situasjonen.²⁴¹ Dette resulterte i at biskopenes korrespondanse til departementet ble offentliggjort i landets kirker som et *Hyrdebrev*²⁴². Dette falt ikke i god jord hos departementet. De mente at biskopenes hadde begått en statsfiendtlig handling gjennom å sende ut hyrdebrevet.²⁴³ Dermed skulle brevet beslaglegges og prestene ble ilagt forbud mot å lese det opp. Departementets tiltak viste seg å være til ingen nytte. 36.000 av 50.000 kopier av brevet var sendt ut, og få prester fulgte departementets forbud. Søndag 9.februar ble hyrdebrevet opplest i gudstjenestene.²⁴⁴

²³⁹ Amundsen, Schumacher, Stensvold 2005: 391

²⁴⁰ Til sjefen for Kirke- og undervisningsdepartementet, kst. Statsråd R. Skancke, 15.Jan 1941, se Austad 2005: 51-53

²⁴¹ Oftestad 1998: 217

²⁴² Det fullstendige hyrdebrevet med innledninger og kommentarer, se Austad 2005: 49- 64

²⁴³ Norrman 1998: 64

²⁴⁴ Austad 2005: 50 se også Norrman 1998: 63-66

6. Nyordningen etableres i statskirken

6.1 Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling - den kirkelige nyordningens arkitekt

1.februar 1941 tiltrådte Sigmund Feyling stillingen som ekspedisjonssjef i KUD. Ansettelsen av Feyling tilførte det statsbærende partiet, NS, en lojal, intelligent og arbeidsom medarbeider for ”den nye tid”.²⁴⁵ Med bakgrunn som prost i Egersund, var han godt kjent både med de indrekirkelige forhold og i misjonskretsene. Dette gjorde at departementet ble langt mer slagkraftig. Statsråd Skancke, som var professor fra NTH, hadde liten kunnskap om de indrekirkelige forhold. Allerede 22.februar godkjente departementet Feylings nazifiserte utgave av Luthers lille katekisme. Den skulle brukes i ”den avsluttende kristendomsopplæring i Folkeskolen.”²⁴⁶ I forklaringen til det fjerde bud skrev Feyling:

*Fremfor alt skylder vi Føreren og statsstyret lydighet. Å sette seg opp mot øvrigheten og mot staten er å stå Guds ordning i mot og medfører straff.*²⁴⁷

Med disse ordene var programmet for hans videre virksomhet som ekspedisjonssjef lagt. Han forente troen på den nazistiske førerstaten med en politisk teologi av gammelluthersk merke.²⁴⁸ Han var inspirert av 1930-tallets tyske lutherske teologer, først og fremst *Paul Althaus* (1888-1966).²⁴⁹ Han hevdet at Althaus’ bok ”Kirche und Staat nach lutherischer Lehre” gav et syn på spørsmålet om kirke og stat, som KUD sluttet seg til. Denne teologien hadde også OJBK tilegnet seg.²⁵⁰ Feyling uttalte i et foredrag 27.mars 1942 i universitetets aula:

*Det er kirkens oppgave å overføre Jesus Kristus til det norske folk, i norskdrakt. Målet med en kirkelig nyordning kan derfor kort uttrykkes med ordene: Norsk kristendom. Dette arbeidet er allerede tatt opp. Flere ting er gjennomført. Andre er under forberedelse.*²⁵¹

²⁴⁵ Kasbo 2007: 1

²⁴⁶ sitat Kasbo 2007: 1

²⁴⁷ sitat Kasbo 2007: 1

²⁴⁸ Feyling tok avstand fra å ”gjenopplive” den norske førkristne religionen og gjøre den til Nasjonal Samlings mytologiske grunn. Han trodde på en spesiell messiansk utopi om forening av Gudsrike og nasjonen. Denne forståelsen har forbindelses linjer til nasjonalsosialismen. Se, Norrman 1998: 86

²⁴⁹ Norrman 1998: 86

²⁵⁰ Jørgensen(red.) 1992: 167

²⁵¹ Feyling 1942: 259

Feylings utsagn var samstemt med OJBKs nasjonale holdning. Feyling ble den fremste arkitekten for departementets kirkepolitikk resten av krigen. Det var han som la planene og fikk gjennomført tiltakene for å nazifisere statskirken. Samstemt med Feyling, hvem var ideologen?

6.2 Ole Johan Berntsen Kvasnes - påtenkt som rådgiver for Kirkedepartementet

OJBK første kontakt med KUD skjedde den 5.juni 1941, da han mottok et telegram undertegnet av hans tidligere venn og kollega, Sigmund Feyling. Det inneholdt en oppfordring om å søke det ledige Uranienborg soknekall i Oslo. OJBK skulle kombinere dette embetet med en stilling som rådgiver for KUD. Feyling må allerede da ha ansett OJBK som en viktig og nyttig arbeider i det videre arbeid for nazifisering av statskirken. Han var godt informert om hvor i landskapet OJBK hadde plassert seg både politisk og ideologisk. Dette kom tydelig frem i et personlig brev, datert så tidlig som 5.oktober 1940, fra Feyling til OJBK. Brevet som er skrevet fra Egersund prestegård, henviser til samlingen rundt radioapparatet²⁵² da de lyttet til Terboven:

Kjære prost Kvasnes & frue.

Hjertelig takk for gjestfrihet og hygge under oppholdet på Høyland prestegård. Det var en dag som gav meget. Men det var og en dag som fikk så meget å si for vårt land. Selv om jeg ikke kjenner så svært meget til det nye parti som har overtatt ansvaret for arbeidet for vårt lands selvstendighet og frihet så tror jeg dog at den 25.september betegner en lysning. For min del ønsker jeg ikke 8.april igjen. Som kristen føler jeg meg fremdeles bunnet av Rom.13,1-2 og kan ikke delta i den utfrysningsappell som er utgått i London radio overfor vår nye regjering og vårt regjeringsparti. Så lenge statsstyreledsen ikke foretar seg noe som faller inn under ordet: "Det bør oss å adlyde Gud mer enn mennesker", så akter jeg å stille meg loyalt til den eneste anviste vei til å vinne vår selvstendighet igjen."²⁵³

Brevet viser at de var i kontakt om hvordan de skulle forholde seg til "den nye tid". Noe de må ha diskutert under oppholdet på Høyland prestegård. Feyling er i sanntiden midt i en prosess som ledet frem til NS-medlemskap senere i oktober. Dermed er det ikke tilfeldig at han henvender seg til OJBK rett før standpunktet ble tatt. Det kan hende at OJBK allerede før den 25.september var en uttalt NS-sympatisør. Det teologiske grunnlaget med henvisning til

²⁵² se, pkt. 5

²⁵³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/anonyme brev/Brev fra Egersund prestegård den 5.oktober 1940 til Kvasnes & frue.

Rom.13.1-2 og Apg.5.9 viser den teologiske basis som de begge la til grunn for videre virke. Dette fundamentet samsvarer med Werner Elerts interpretasjon av luthersk ordningsetikk. Elert oppfattet staten som en gudgitt skaperordning, dermed gis det ingen mulighet for å kritisere staten ut fra dens gjerninger. Og ettersom staten opptrer på folkefelleskapets vegner, var ulydighet og opprør mot den uakseptabelt.²⁵⁴ ”Bare når staten opphever seg selv som retts- og maktstat over folkefelleskapet, gis det etisk grunnlag for å sette seg opp mot den. Som skjebnemakt må staten virke etter sin egen lovmessighet, en egenlovmessighet som den troende aksepterer. Det gis imidlertid ett unntak: Når den befaler mennesket å synde, må man være ulydig(Apg 5,29).”²⁵⁵

OJBK takket nei til henvendelsen om det ledige soknekall i Uranienborg og rådgiverstillingen for KUD.²⁵⁶ Men i svarbrevet, datert 18.juni 1941, uttrykker OJBK sin positive stilling til ”den nye tid”:

Kjære ekspedisjonschef Feyling.

Min beste takk for ditt brev av 5.ds. Det både gledet og engstet meg. Det gledet meg fordi det åpnet utsyn å få være med indirekte i et stort tidsvende i vårt folks historie og samtidig dog få holde ved meg forkynnergjerningen, det som du vet jeg av hele mitt hjerte har hengt ved og gledet meg over. Men du vil forstå at jeg har engstet meg for kollegaers kritikk og mulige boykott som vilde virke hemmende for et fruktbart arbeid i forkynnergjerningen. – Jeg kunde derfor nesten ønske at regjeringen tvangsflyttet(uten søknad) meg, således som man i sin tid gjorde meg Søren Bugge da han uten søknad ble forflyttet fra Vanse til Øiestad, men så meget er ikke jeg verd. Jeg tror det er nødvendig for meg å be om betenkningstid, så jeg får overveie saken mer og be mer over den. Jeg bejaerer den nye tid og tror at Gud i den vil gi Norge det livsrom som vi hadde i Norgesveldes tid. Mitt memorandum i fjor til noen tyske offiserer og prestene Jungklaus og Ungnad stemte på en prikk med Quislings store tale i vår om Norges stilling i det Germanske livsrom. Jeg tror jeg las dette memorandum opp for deg da du var her Alle Helgenssøndag. – Derimot nevnte jeg visstnok ikke noe om hva Albert Lunde foran siste stortingsvalg sa om Nasjonal Samling da vi etter et bønnemøte på ”Elim” hadde bedt om ett godt valg. Mitt spørsmål om hva han mente om NS svarte han: ”Skal Norge komme frelst gjennom vanskelighetene, må det gå den veg Quisling anviser.” Du vet jeg alltid har satt A.L. meget høyt som forkynner og menneske kjenner. Hans uttalelse har i alle fall hjulpet meg.²⁵⁷ En ting til: jeg er hjertens

²⁵⁴ Oftestad, Werner Elert, artikkel i Kristiansen og Rise(red.) 2008: 105-108

²⁵⁵ sitat, Oftestad, Werner Elert, artikkel i Kristiansen og Rise(red.) 2008: 107

²⁵⁶ Etter krigen skrev OJBK: ”Men jeg fant ikke å kunne etterkomme oppmodingen. Denne korsveg var lett å komme forbi.” se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 8 og Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945

²⁵⁷ Understrekning: forfatters anmerkning.

enig med dere i at erkebispstolen blir gjenreist i Norge. Knytt den brystne historiske tråd med Norgesveldets Kirkelige fortid. Kirken og Staten, Gudsriket og nasjonalstaten, må gå sammen i sin fornyelse som de har gjort det i sin fornedrelse. Det er et kirkelig adiaforon, men av stor symbolsk og mellomkirkelig verd, men ta med den virkelige, uomdisputerlige(X) succesio apostolico. Røys det som velt er. – Gud gi lykke og nåde dertil. Kjærlig hilsen til din hustru og deg fra Gunnborg og din forbundne. Ole J.B. Kvasnes.

X – En ledende gr.ortodoxe biskop må tilkalles.²⁵⁸

OJBK anså det som en tillitserklæring å bli forespurt som aktør ”i et stort tidsvende i vårt folks historie”. Han ”begjærer den nye tid” og hyller Quisling. Gud ”vil gi Norge det livsrom som vi hadde i Norgesveldes tid.” Her er en religiøs-nasjonal visjon for fedrelandets redning, som vil kunne skje ved forening av ”Kirke og Staten, Gudsriket og nasjonalstaten”. Dette perspektivet blir religiøst og ikke minst kirkelig fordypet med gjenreisningen av erkebispstolen som knytter oss til ”Norgesveldets Kirkelige fortid.” Ønsket om å gjeninnføre ”successio apostolico” av en gresk ortodoks biskop, viser både hans kirkesyn og retningen for hans (senere) arbeide som biskop i statskirken.

Et annet viktig moment er OJBKs henvisning til uttalelsen av *Albert Lunde*(1877-1939).²⁵⁹ OJBK satt Lunde ”meget høyt som forkynner og som menneskekjenner”. Han må ha inspirert OJBK på veien til ”den nye tid”, - ”Hans uttalelse har i alle fall hjulpet meg”.²⁶⁰ Lundes fødested var Vanse i Farsund. – Det samme sted OJBK var sogneprest fra 1920-1926. OJBK viser også en redsel ”for kollegaers kritikk og mulige boykott”. Han forsto hva han var i ferd med å gjøre.

²⁵⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/Brev fra *Høyland prestegard 18 juni 1941* til ekspedisjonschef Feyling.

²⁵⁹ Albert Lunde var vekkelsespredikant. Det var også OJBK. Også denne side ved ham kunne spille med når han gikk inn tjeneste for den nye tid.

²⁶⁰ Uttalelsen kom i forbindelse med det siste Stortingsvalget i 1936. Valget var et nederlag for NS som fikk 1,83 prosent av stemmene. Deres militante fremtoning og imitasjon av den tyske nasjonalsosialismen med et antisemittisk preg, fikk ikke tillit hos velgerne. For OJBK må NS appellert med sitt budskap. Han var en uttalt motstander av nedrustningen av forsvaret og anerkjente visse sider av Hitler-styret i slutten av 1930-årene. Disiplin, orden og Hitlers motstand mot kommunismen, var slikt som OJBK verdsatte. Se, Norrman 1998: 35 og Jørgensen(red.) 1992: 167

6.3 Bolsjevikoppropet

I april 1941 skrev Feyling brev til presteskapet om forholdet til NS. Han slo fast at gudstjenestefeiringen ikke måtte bli berørt av den politiske situasjonen. Forkynnelsen skulle være konsentrert om det rent ”oppbyggelige og evighetsmessige”.²⁶¹ Dermed videreførte han linjen til Schancke, som i 1940 hadde sagt at kirken ikke skulle ta stilling til politiske spørsmål. Denne teologiske og kirkepolitiske profil var ment og skulle bli representativ for den nazifiserte statskirken.²⁶² Men sommeren 1941 ble den brutt.

Quisling og hans medarbeidere ble utover våren 1941 interessert i å opprette en norsk legion for militær innsats, i utgangspunktet for å hjelpe Finland mot Sovjetunionen. Quisling hadde ment fra sin ungdomstid at Vestens store oppgave var å ”vinne Russland tilbake til den europeiske civilisasjon.”²⁶³ Opinionen i Norge rettet oppmerksomheten mot vest og var egentlig mot krigen med England. I Quislings øyne var dette den såkalte ”engelske syke”²⁶⁴, som skadet både ham og dermed Norges sak. For Quisling kom derfor Tysklands angrep på Sovjetunionen sommeren 1941 som en ”kolossal lettelse.”²⁶⁵ Grunnlaget for hans politiske virksomhet var nettopp kampen mot bolsjevismen. Endelig var fronten der. Dette var en kamp med røtter i mellomkrigstidens konflikter. Den kunne vinne stor oppslutning i folket, – trodde nazistene. Quisling så den nye fronten som et vendepunkt.

En (eventuell) norsk rekruttering til frontinnsats på tysk side kunne åpne for helt andre muligheter for partiet og for det ”nye” Norge. En opprettelse av en norsk legion ville være betydningsfull fordi den ville plassere Norge i en internasjonal europeisk sammenheng. Etter forhandlinger med tyskerne, skulle en norsk frivillig legion opprettes. Den skulle stilles til Wehrmachts disposisjon. Den 29.juni ble opprettelsen av legionen proklamert i kringkastingen av Terboven. I talen ble det opplyst at de mange oppfordringene fra folket om å la nordmenn delta i kampen i øst, nå var oppfylt av ”der Führer”.²⁶⁶

²⁶¹ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 268

²⁶² Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 267-268

²⁶³ sitat, Dahl 1992: 226

²⁶⁴ sitat, Dahl 1992: 227

²⁶⁵ Dahl 1992: 226

²⁶⁶ Dahl 1992: 228

Den norske legion var påtenkt å utgjøre kjernen i en gjenopprettet norsk hær. Den skulle være under norsk ledelse, bære norske uniformer, bruke norsk som tjenestespråk og følge norske retningslinjer. Quisling erklærte legionen ”som et våpen for Finlands sak”²⁶⁷, et innsatsmiddel i ”Finlands frihetskamp.”²⁶⁸ I løpet av 1941 sluttet 1900 mann seg til legionen. Men den ble noe helt annet enn hva som var påtenkt og sagt. Legion, administrasjon og stab ble innordnet i Waffen-SS. Mannskapet ble satt under tysk kommando, tysk militærlov, tysk tjenestespråk og de måtte bære tyske uniformer. Den norske legion ble heller ikke sendt til Finland²⁶⁹, men kom til Leningrad-fronten 18.februar 1942.²⁷⁰ Året etter utgjorde veteraner fra Den norske legion og Div. Wiking grunnstammen i det nyopprettede ”Regiment Norge”.²⁷¹

Da NS startet kampanjen(sommeren 1941) for å rekruttere frivillige til Den norske legion, søkte de støtte for prosjektet i kirken. Prosjektet ble fremstilt som et korstog mot bolsjevismen. Det var mange i kirken som var redde gudløsheten i øst.²⁷² Tidlig i mellomkrigstiden hadde presteskaper sett fremveksten av en kommunistisk arbeiderbevegelse i Norge. For noen ble det opplevd som særdeles truende. Dette gjorde at enkelte prester kunne se med stor sympati på nazismens front mot kommunismen.²⁷³ NS var partiet som siktet mot å bevare kristen tro, moral og kultur i landet.²⁷⁴ Med ”Den norske legion” prøvde NS å ”vri om” et krigs-politisk spørsmål til et kristent anliggende, som geistligheten måtte ta stilling til.

Sigmund Feyling forfattet bolsjevikkopppet fra KUD. Feyling gjorde her en taktisk administrativ manøver som gav oversikt over hvilke prester ”som forstod den nye tiden”. Bolsjevikkopppet stilte presteskaper foran et veivalg. OBJK skrev følgende om sin tilslutning til oppropet fra prestegården i Høyland 10.mai 1944:

²⁶⁷ Dahl 1992: 228

²⁶⁸ sitat, Dahl 1992: 228

²⁶⁹ Finland var allierte med Tyskland. De ønsket å gjenvinne områdene som de mistet etter vinterkrigen i 1939-40.

²⁷⁰ Dahl 1992: 226-229

²⁷¹ Div. Nordland hadde to infanteriregimenter. Disse to regimentene ble til daglig kalt ”Regiment Norge” og ”Regiment Danmark”. I utgangspunktet ønsket ledelsen i NS og tyske myndigheter at også Regiment Norge skulle være så norsk som mulig. Ønsket ble aldri innfridd pga. dårlig rekruttering i Norge. Regiment Norge ble opprettet i 1943 og kjempet på Balkan og på østfronten, og var et tysk regiment i Waffen-SS
Se, Ellingsen 2011: 9 og 15

²⁷² Austad 2005: 95

²⁷³ Oftestad 1997: 63-80

²⁷⁴ Austad 2005: 95

Så hendte det noe den 30.juni samme året som ble av inngripende betydning for mitt liv. Den dag fikk jeg følgende telegram fra kirkeministeren: "Vil de være med som underskriver på opprop til alle landsmenn om å melde seg som frivillige til den pågående kamp for Finlands og hele Nordens sak mot den overhengende bolsjevikiske fare?" Etter grundig overveielse og alvorlig bønn ble mitt svar følgende:

*Ja, av fullt hjerte.*²⁷⁵

Med dette utsagnet viser OJBK hvor viktig oppropet var for hans positive innstilling til nyordningen. Bolsjevikopporet ble offentliggjort av KUD den 15.juli 1941. Under sto navnet til OJBK sammen med 26 andre prester.²⁷⁶ De var hovedsakelig kontaktet ved hjelp av telefon. Kun tre prester svarte telegrafisk, og OJBK var en av dem.²⁷⁷ Dermed var OJBK en av de tre hvis underskrifter var dokumentert fra juli 1941.^{278 279}

Et viktig resultat av bolsjevikopporet var at det bidro til å provosere geistligheten til et (senere) ideologisk valg.²⁸⁰ For departementet gav bolsjevikopporet oversikt over hvilke prester "som forstod den nye tiden."²⁸¹ Av de 27.prestene som var å finne i oppropet den 15.juli 1941, skulle 11 av dem senere bli en del av bispesjiktet i den nazifiserte statskirken.²⁸² Da kirkedepartementet tidlig på høsten oppfordret alle landets prester til å

²⁷⁵ RA/S-1019/D-L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskabet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 1

²⁷⁶ En fyldig fremstilling av geistlighetens forhold til "legionæropporet", se Rostrup 1981: 1-39

²⁷⁷ I følge Austad og Norrman, var det ingen av disse prestene som "var spurt på forhånd". Lars Frøyland (senere) var ikke spurt og protesterte mot at hans navn sto under oppropet. Likevel stemmer ikke påstanden, ettersom OJBK og to andre underskrifter er dokumentert telegrafisk. Se Austad 2005: 95 og Norrman 1998: 95. Underskriftene: Rostrup 1981: 12-16

²⁷⁸ Rostrup1981: 12-16

²⁷⁹ Kaare Støylen skriver i sin redegjørelse: *Feyling trådte som nevnt offentlig fram som nazist allerede høsten 1940, mens Kvasnes først viste hvor han sto, ved å undertegne "Opprop til Det norske folk" i juli 1941.* Se, Støylen: 1984: 160

²⁸⁰ Oftestad 1997: 63-80

²⁸¹ sitat: Norrman 1998: 98

²⁸² De elleve var: Peder Blessing- Dahle, Georg Falck-Hansen, Lars Frøyland, Sigurd Haga, Hans Olaf Hagen, O.J.B. Kvasnes, Einar Lothe, A.M. Olay, J.E. Sivertsen, Dagfinn Zwilmeyer og Ludvig Daae Zwilmeyer. Se "Bolsjevikopporet", Austad 2005: 96

undertegne ”legionæroppropet”²⁸³, skrev 21 til under.²⁸⁴ Disse 48 prestene skulle senere utgjøre den geistlige grunnstammen i den nazifiserte statskirke.²⁸⁵

6.4 Stavanger biskops reaksjon på Kvasnes’ underskrift - det avgjørende veiskille

OJBKs tilslutning til oppropet fikk konsekvenser. Han ble, sammen med de andre prestene som hadde skrevet under oppropet, ”hengt ut i London radio.”²⁸⁶ Dette viser tydelig at undertegningen var et alvorlig skritt å ta. Hans standpunkt var nå offentliggjort for det norske folk. Biskop Skagestad innkalte OJBK til et møte på biskopens kontor, 22.juli 1941. Møtet skulle sette et definitivt skille, forme hans mentalitet og legge føringer for hans videre virke. Biskop Skagestad skrev etter krigen:

*Fra den dag det blev kjent at Kvasnes hadde underskrevet dette opprop var det et definitivt brudd mellom ham og meg og til like mellom ham og hele det presteskap som siden utgjorde kirkefronten i Rogaland.*²⁸⁷

På møtet var det 7 prester tilstede, deriblant domprost Kornelius. Han var formann i hovedstyre i Det Norske Misjonsselskap²⁸⁸, hvor også OJBK var medlem.²⁸⁹ Møtet var i følge OJBK ”en eneste anklage mot meg, fordi jeg hadde skrevet under oppropet om hjelp for Finland mot bolsjevismen.”²⁹⁰ Biskopen understreket at han hadde vært en god prest, men nå

²⁸³ Bolsjevikkoppet gikk også under legionæroppropet, i og med at det ble gjennomskuet som et opprop om å melde seg til tjeneste for den norske legion som skulle etableres. Se Austad 2005: 95

²⁸⁴ For en fullstendig oversikt over de 21 prestene, se Norrman 1998: 96

²⁸⁵ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 268

²⁸⁶ RA-S-1019-D-L0010-0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 2

²⁸⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

²⁸⁸ NMS er forkortelsen.

²⁸⁹ Der iblant formannen i hovedstyret for Det norske misjonsselskap, domprost Kornelius og selskapets generalsekretær, Amdahl.

²⁹⁰ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 2

var prestegjærningen ødelagt. ”Jeg var en død mann”²⁹¹, var OJBK forståelse av budskapet fra biskopen. Dette fikk også konsekvenser for hans tjeneste i Høyland menighet. Biskopen nektet å tale på 100-årsdagen for Høyland kirke, som han tidligere hadde lovet.²⁹² Og ved kommende visitaser ville ikke biskopen tale ved hans side.²⁹³ Tilslutt ble OJBK oppfordret til å trekke seg fra alle tillitsverv.²⁹⁴ Dette ble oppfattet som en ”bannlysning.”²⁹⁵ Ingen ”av de tilstedeværende prestebrodere tok til motmæle.”²⁹⁶ Verken prestene eller formannen i hovedstyre i NMS støttet ham. Til biskopens oppfordring om å legge ned vervene svarte OJBK:

Nei, det kan jeg ikke gjøre. For det vilde bety at jeg er utro i min dypeste, indre overbevisning. Jeg vet ikke annet enn at jeg har vist sant kristensinn, ved å gjøre hvad jeg kan for å hjelpe et broderfolk og til og med en luthersk broderkirke i ytterste nød. I min etik har jeg lært at det er høgste dyd også

²⁹¹ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 1

²⁹² Biskop Skagestad korrigerer etter krigen OJBKs fremstilling. I forkant av møtet var Skagestad informert, gjennom et brev fra OJBK, om at OJBK hadde sendt brev til Kringkastingen med meddelelse om at Skagestad skulle tale på visitasen. Dette hadde ikke OJBK informert Skagestad om i forkant. Dette var provoserende for Skagestad som sammen med majoriteten av kirkefronten blokkerte Kringkastingen. Skagestad virker sikker på i avhøret etter krigen at OJBK visste at biskopen blokkerte Kringkastingen. se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

²⁹³ Gabriel Skagestad uttalte etter krigen; *Høsten 1940 hadde jeg ham med som prost på 3 visitaser og en kirkevielse. Ved et par leiligheter i denne første tiden fremkom han dog med uttalelser som virket noe eiendommelige, uten at jeg den gang festet meg nærmere ved dem. Den ene gang var ved en leilighet under en visitas hvor han, soknepresten og jeg satt og hørte på London radio. Da sendingen var ferdig ville han bestemt vi skulle ta den tyske sending med. ”Det er rettest å høre begge parter.”* Dette viser OJBKs interesse for Tyskland.se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

²⁹⁴ Medlem av Det Norske Misjonsselskaps hovedstyre, medlem av styret for Stavanger bispedømmes presteforening og som formann i Høyland menighetsråd.

²⁹⁵ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 1

²⁹⁶ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 1

*kristendyd- å sette livet inn for å hjelpe andre som ber om min hjelp. Jeg har med min underskrift ikke gjort annet enn hva vi alle gjorde i fjor, da Finland ble angrepet av Rusland.*²⁹⁷

Det kan være at OJBKs forståelse av Sovjetunionen var farget av ikke-angrepspakten med Tyskland og angrepet på Finland i 1939. I samtiden skapte dette forvirring for nordmenns forståelse av Sovjetunionen. Det var svært mange som fryktet at også Sovjet hadde farefulle planer overfor Norge. Frykten levde videre i samtiden, selv etter at Norge ble allierte med Sovjetunionen.²⁹⁸ Konfrontasjonen med biskop Skagestad var ubehagelig for OJBK. Episoden må ha formet hans mentalitet og lagt føringer for det videre virke. Opplevelsen av konfrontasjonen beskrev han på følgende måte:

*Jeg må vedgå at det kjentes sårt å skilles på denne måten fra min gamle venn og studiefelle og fra de andre prestebrodre, og i et øyeblikks svakhet spurte jeg om det kunne være en mulighet for meg til å komme ut den vanskelige situasjon. Men nei, det var der ikke. Jeg var som en der er støtt ut i det ytterste mørke. Alle utganger var sperret.*²⁹⁹

OJBK antyder her anger over sin underskrift på møtet i den faktiske sanntid. Men da dette er skrevet i 1944, og ble beskrevet som ”i et øyeblikks svakhet”, vitner det også om at han var sikker i sin sak. Bruddet med studiefellen var sårt. Dette kan belyse hvorfor han senere valgte og overta bispestolen etter Skagestad. Dette perspektivet kan utvides ytterligere med henblikk på de påfølgende dagene som ble traumatiske for OJBK;

*Jeg fikk en flom med brever – mest anonyme oppringninger med ærlige og oppriktige spørsmål, men mest med skjellsord og forbannelser som vidnet om et utrolig hat og en middelaldersk intoleranse. En hadde no så godt ryggstød i det anatema som var uttalt over meg av biskopen og prestebrodrerne at en syntes å være i sin fulle rett. Alt dette og meget annet har nok gjort meg vondt og bedrøvet meg.*³⁰⁰

²⁹⁷ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskabet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 1

²⁹⁸ ”De allierte”, ble formalisert ved undertegnelsen av [Erklæringen om de Forente Nasjoner 1. januar 1942](#). Sovjetunionens innmarsj i Finnmark 1944, gjorde at krigssamarbeidet mellom Norge og Sovjet kulminerte.

²⁹⁹ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskabet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 2

³⁰⁰ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskabet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 3

Henvendelsene, som kom på bakgrunn av møtet hos Skagestad, må ha vært utfordrende og håndtere. Han trodde at møtet nærmest ”skulde være fortrolige forhandlinger.”³⁰¹ Likevel viste OBJK mot. - Men han hadde jo ingen andre muligheter, og han skrev følgende;

*Men underlig nok følte jeg en dyp fred- i Den Høyestes skjul.(...) Det har ikke formådd å ta hjertefreden fra meg. Jeg har erfart sannheten av Jesu ord i Joh.16,33: ” I skal ha fred i meg. I verden har I trengsel, men vær frimodige! Jeg har overvunnet verden”. Det hele har bare drevet meg nærmere Gud og latt meg forstå bedre Kristi lidelsers samfund. Og etter Frelserens eksempel ber og arbeider jeg daglig for det som kan være til hjelp og frelse for den som legger råd opp om å ta meg av dage. Etter alt det som er hendt, synes bruddet å være vanskelig å læke, og det er knapt annet tilbake enn å anke saken inn for den historiske domstol og i aller siste instans inn for Gud, som dømmer rettvist.*³⁰²

Slik beskrev han ettervirkningene av underskrivelsen av bolsjevikkoppropet, fra prestegården 10.mai 1944. Knapt tre år etter underskrivelsen er han fremdeles overbevist over sitt valg.³⁰³ Med dette understreket han at hans liv og handling var troskap mot Guds ord og vilje, og viste sin dype kristne identitet. Etter krigen presiserte han, og uttalte på lik linje som Feyling i 1940³⁰⁴: ”Man skal lyde Gud mer enn mennesker.”^{305 306}

Nazifiseringen av kirken fortsatte utover året 1941. Statsstyret skjerpet den kirkepolitiske linjen, ved å svekke biskopenes posisjon til fordel for den statlige kirkeledelse.³⁰⁷ Dette skjedde gjennom ulike administrative manøvrer hvor man prøvde å overkjøre bispekollegiet. Departementet ga eksempelvis tillatelser til ordinasjoner uten biskopens prøvelse av kandidaten. Etter hvert som biskopenes myndighet ble innskrenket, reagerte bispekollegiet

³⁰¹ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 3

³⁰² RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 2-3

³⁰³ De samme synspunktene og argumentene fra episoden hos Skagestad er nevnt i Hyrdebrevet til prestene i Stavanger bispedømme. Hyrdebrevet fremstår som en ”apologi” for hvorfor og hvordan han fortsatt står i tjenesten. Se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrodre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

³⁰⁴ Se pkt. 6.2

³⁰⁵ Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945

³⁰⁶ Apg. 5:29

³⁰⁷ Oftestad 1998: 217

med en rekke henvendelser til departementet. Dette ble brysomt for departementet som målrettet siktet på å gjøre Den norske Kirke til en lydige og lojale samarbeidspartner.³⁰⁸

6.5 Biskopenes brudd med staten

Allerede i januar 1941 diskuterte biskopene spørsmålet om de i likhet med Høyesteretts dommerne skulle nedlegge sine embeter. På bispemøtet fikk de juridiske råd av høyesterettsjustitiarius Paal Berg, som allerede da oppfordret dem til å nedlegge embetene. Men biskopene avvartet situasjonen til det kom "en anledning som var så tydelig at de ville bli forstått og akseptert i presteskapet og i menighetene. Biskopene så det som en fordel at en slik handling kom som en følge av en provokasjon mot kirken."³⁰⁹ Den utløsende provokasjonen kom 1.februar 1942, da Vidkun Quisling ble innsatt av okkupasjonsmakten som "ministerpresident" og leder for en "nasjonal" regjering.³¹⁰ Statsakten skulle feires med festgudstjeneste i Nidarosdomen ved *Peder Blessing Dahle* (1877-1948). Domprost *Arne Fjellbu* (1890-1962) skulle forrette den regulære høymessen, men tillyste isteden gudstjeneste kl.14.00 samme dag. Dette ble oppfattet som politisk sabotasje, og folket ble hindret i å delta i gudstjenesten etter ordre fra en byråsjef ved kirkeministerens kontor.³¹¹ I 1945 skrev OJBK om episoden med Fjellbu:

*Jeg protesterte ikke i mot episoden i Trondheim da Fjellbu ble nektet aa holde gudstjeneste, da jeg mente at dette var en opplagt demonstrasjonsgudstjeneste.*³¹²

OJBK synspunkt var i samsvar med statsmaktens syn på saken.³¹³ Episoden fikk konsekvenser for Fjellbu, som ble avsatt av Quisling 19.februar. Avsettelsen understreket NS' vilje til å nazifisere statskirken. Da nazifiseringen skjøt ny fart med lov om Norges Lærersamband og Nasjonal ungdomstjeneste var et brudd mellom biskopene og det statlige

³⁰⁸ Oftestad 1998: 217

³⁰⁹ sitat Austad 2005: 127

³¹⁰ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 268

³¹¹ Austad 2005: 128

³¹² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr.. 398 – Ole Johan Berntsen. Rapport, da.21/9-1945, fra res.konst. Øystein Wiig, side 2

³¹³ I enkelte upubliserte utkast i Feyling arkivet omtales også embetsnedleggelsen som en aksjon mot KUD.

kirkestyret nærmest uunngåelig.³¹⁴ Den 24.februar 1942 nedla biskopene sine embeter. De gjorde et prinsipielt skille mellom den statlige og kirkelige side ved embete.³¹⁵ Slik kunne de fortsatt utføre den åndelige tjeneste som tilsynsmenn i Den norske kirke.³¹⁶ OJBK oppfattet biskopenes embetsnedleggelse som en streik. Dette var en forståelse på lik linje med KUD.³¹⁷ Reaksjonen på embetsnedleggelsen fra KUD kom samme dag til biskop Berggrav; ”...Departementet anser Dem imidlertid fra i dag som suspendert fra Deres embete og har overlatt bestyrelsen av Deres embete til vedkommende domprost...”³¹⁸ OJBK uttalte i 1945 om biskopenes embetsnedleggelse i lys av Fjellbus avsettelse:

Jeg har lest redegjørelsen om forannevnte episode³¹⁹ fra landets biskoper til regjeringa, men jeg var ikke enig i fremgangsmaaten da de ikke burde ha gaatt til streik, men heller prøvet aa faat istand forsoning.³²⁰

Forsoning mellom partene var et arbeid OJBK tok initiativ til en måned i forkant av bruddet: ”Fikk en sterk minnelse om å gjøre mitt for å avverge det kommende bruddet.”³²¹ Han innkalte prostiets prester, ”som stod meg nærmest”³²², til møte om situasjonen. Dette resulterte i at OJBK og en annen prest reiste til biskop Skagestad;

Jeg fremla mitt ærende og ba ham innstendig at samtlige biskoper kom på talefot med departementet, før det ble for sent!³²³

³¹⁴ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 269

³¹⁵ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 269

³¹⁶ Austad 2005: 136

³¹⁷ I enkelte upubliserte utkast i Feyling arkivet omtales også embetsnedleggelsen som en aksjon mot KUD.

³¹⁸ Telegram fra kirke departementet til biskopene 24.februar 1942, se Austad 2005: 130

³¹⁹ episode henviser i denne sammenheng til avsettelsen av Fjellbu

³²⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen.

Rapport, da.21/9-1945, fra res.konst. Øystein Wiig, side 2

³²¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrødre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

³²² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrødre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

³²³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./ dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrødre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

Men Skagestad avviste forslaget og la ned sitt embete. OJBK mente at Skagestad ”førte både seg selv og kirken utfor et stort stup. Faldet vilde bli stort for begge.”³²⁴ Ifølge OJBK var det ingen tvil om at alle parter ville kommet greit ut etter nye forhandlinger. Forsoning var et arbeid som engasjerte ham i fortsettelsen av kirkekampen .Det var nettopp OJBK som senere forfattet utkast til fredsforslag på departementets vegne.

6.6 Ole Johan Berntsen Kvasnes - oppnevnes til bestyrer av Stavanger domprost- og bispeembete

Samme dag som biskopenes embetsnedleggelse, fikk OJBK oppfordring fra KUD om både å fortsette og forlenge prestedtjenesten . Han var nå 69 år og skulle etter alminnelige bestemmelser fratre 1.januar 1943. KUD ønsket å utsette avgangen med ett år, altså til 1.januar 1944. Forlengelsen av tjenesten var først og fremst et signal om at prost Kvasnes skulle få nye arbeidsoppgaver. For KUD var forlengelsen nødvendig for å sikre stabilitet med lojale tjenestemenn på ”uroelige” poster. OJBKs høye alder kan ha vært årsaken til hvorfor han valgte å forlenge tjenesten. I lys av samtidens trange økonomiske kår og usikkerhet kunne en embetsnedleggelse eller en pensjonisttilværelse medføre uante økonomiske konsekvenser. Blant de eldre NS-prestene var nettopp engstelsen for en usikker alderdom et fellestrekk. Dette kan ha gjort dem mer statslojale enn andre prester.³²⁵ Etter biskopenes embetsnedleggelse og KUDs påfølgende suspensjon var veien åpnet for utnevning av fungerende biskoper. Allerede den 25 februar ble domprost *Kornelius O. Kornelius* beordret til og overta bispeembete. Han nektet og la ned sitt embete.³²⁶ I ministermøte dagen etter ble OJBK utnevnt til fungerende biskop:

Prost Kvasnes, Høyland(...) fra idag og inntil videre overdratt bestyrelsen av Stavanger domprostembete og Stavanger bispeembete. Det nødvendige materiell (protokoller o.l.) vedkommende bispeembetet bes utlevert for å sendes til Høyland sokneprest-kontor.³²⁷

³²⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen./dok. vedr. biskoper og presters kom mot nazifiseringen av kirken/Hyrdebrevet, En redegjørelse til prestebrodre i Stavanger bispedømme, dat. februar 1942

³²⁵ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 271

³²⁶ Norrman 1998: 207

³²⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen.- Brev av 27.februar 1942 fra kirke departementet til herr biskop Skagestad- brev 1

Biskopen i Stavanger bispedømme var bosatt i bispeboligen på Eiganes. Men bispeembete ble etter embetsnedleggelsen administrert fra Høyland prestegård.³²⁸ Den 3.mars skrev OJBK brev til biskop Skagestad:

Det har vært rett smertelig for meg å bøye meg under ordren, men slik som situasjonen er no, så jeg ingen veg utenom. Til tross for vårt forskjellig syn på denne tids begivenheter i vårt fedreland skiller oss, har jeg dog følt meg som din venn og medhjelper, og vært din forbeder. Våre veier og forhold har ført oss nær hverandre både i studietiden, i vår prestetid på Lista og i Mandal og så til slutt her- i samme sykdom på samme tid. Jeg synes Gud har sagt til oss at vi må hjelpe og støtte hverandre til siste slutt – og være venner for evigheten. La oss da være det og vise ”hvad Kristi kraft formår, når himmelens rike i sjelen rett oppgår”. – Hvad jeg kan gjøre for at forholdet til departementet. Kan bedres og utjevnes så du atter kan sitte i din bispestol, skal jeg ved Guds hjelp gjøre. – Jeg lider både med Deg og bispinnen. Gud styre det til det gode for Eder begge. Din i Kristo forbundne venn O.J.B. Kvasnes.³²⁹

OJBK uttrykker at det var et vanskelig valg og overta bispestolen til Skagestad. Forsøket med å rekke ut en hånd på bakgrunn av vennskapet viser at han innså hvilke konsekvenser valget innebar. Vennskapet var i realiteten over etter underskrivelsen av bolsjevikoppropet. Nå var det definitivt slutt og bruddet uopprettelig. De møttes aldri igjen etter embetsnedleggelsen.³³⁰ Men brevet uttrykker også en grunnleggende basis i forståelsen av styresmaktene. Da KUDs henvendelse er forstått som ”å bøye meg under ordren”, viser det en forståelse av to-regimentslæren på linje med lutherdommens øvrighetslojale tradisjon.³³¹

Den 4.mars 1942 ble presteskapet informert om de nye bestyrerne av domprost- og bispeembetene gjennom et rundskriv fra KUD³³². Statsmakten avsatte alle de tidligere

³²⁸ KUD oppfordret OJBK til å flytte til Eiganes enkelte ganger. Likevel blir han boende på Høyland til krigens slutt. Han antyder at det er helsen som setter stopper for en flytteprosess.

³²⁹ Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945- kopibok-3.mars 1942- Brev til Biskop Skagestad fra Kvasnes. Det samme brev er korrekt gjengitt i Skagestads vitneavhør, se, RA-Landssviksarkivet-Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

³³⁰ Gabriel Skagestad skriver; *Kvasnes har jeg ikke talt med siden min embetsnedleggelse*.se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

³³¹ OJBK henviser i foredraget over Kirkens Grunn, Kallsboken for Høyland og i Landsviktiltalen at Rom.13.1ff er grunnlaget for å akseptere at enhver statsmakt er innsatt av Gud.

³³² I ”Rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet til presteskapet” datert 4. Mars 1942, var følgende personer utnevnt til fung. biskoper: Oslo – H.Hagen, Hamar – G.Falck-Hansen, Agder - Chr.

biskoper, bortsett fra *Johan Nicolai Støren* (1871-1956). I tillegg ble noen ”umedgjørilige” proster³³³ og prester avsatt. Det var nå duket for at prestene skulle følge biskopene.³³⁴

6.7 Kirkens grunn

Biskopenes embetsnedleggelse førte til at det på flere hold i kirken ble satt i gang et arbeid for et brudd med staten. Det var enkelte prester, som i likhet med domprostene, nedla embetene umiddelbart etter biskopenes aksjon, mens majoriteten av prestene ventet på beskjed om strategien videre. KUD mottok en rekke brev fra prester som uttrykket sin solidaritet med biskopene. Noen av dem erklærte fra prekestolen at de ville forlate sitt embete om ikke staten respekterte kirken. På Vestlandet ”begynte arbeidet med å formulere en kirkelig og teologisk begrunnelse for det kommende brudd.”³³⁵ Arbeidet ble hovedsakelig utført av teologen *Olav Valen-Sendstad* og juristen *Kristian Hansson*. Biskop Skagestad og Misjonsselskapets generalsekretær *Einar Amdahl* sendte i mars 1942 Valen-Sendstad til biskop Berggrav. Han fikk i oppdrag å orientere Kristent Samråd om ”de oppfatninger kristenfolket i Bergen og i Stavangerområdet hadde om hvordan man burde forholde seg til de tyske myndigheters krav om lojalitet.”³³⁶ Med seg på reisen hadde han et utkast til ”Kirkens Grunn”.³³⁷ Da departementet skjerpet kirkepolitikken økte spenningen mellom partene. Kristent Samråd ble samlet for å vedta strategier. Situasjonen krevde nå en prinsipiell kirkelig holdning til staten og en begrunnelse for en embetsnedleggelse av prestene. Den 28. mars 1942 (palmelørdag) bestemte organet at prestene skulle nedlegge embetene samtidig.³³⁸ Dagen etter ble bekjennelsesdokumentet *Kirkens grunn* vedtatt.³³⁹ Hovedforfatter var biskop Berggrav som

Hansteen, Stavanger – O. Kvasnes, Bjørgvin - D. Zwilgmeyer, Nidaros - E. Lothe, Hålogaland – J. Sivertsen, se, Feyling 1942: 236

³³³ Domprost Kornelius ble avsatt i 1943. Om avsettelsen av prostene, se Norrman 1998: 207-209

³³⁴ Oftestad 1998: 219

³³⁵ sitat, Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 269

³³⁶ Teigen 2006: 36

³³⁷ Teigen 2006: 36

³³⁸ Norrman 1998: 154

³³⁹ For en fylldig historisk-systematisk redegjørelse av *Kirkens Grunn*, se Austad, Torleiv, *Kirkens Grunn: analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45*, Luther, Oslo 1974. I min redegjørelse tar jeg for meg den historiske kontekst og teologiske betydning. Austads problemstillinger, eksempelvis om KG er en bekjennelse osv., anser jeg som lite relevant for denne fremstillingen.

hadde samlet det teologiske materiale³⁴⁰ til kampen mot nazifiseringen av kirken. I utarbeidelsen ble det tatt med materiale fra arbeidet på Vestlandet.³⁴¹ Kirkens Grunn ble sendt til alle prester.

Kirkens Grunns hovedtema var kirkens selvstendighet i forholdet til staten. Dette ble først og fremst fremstilt gjennom en teologisk utlegning av den evangelisk- lutherske to-regimentslære. Utlegningen var annerledes enn lutherdommens øvrighetslojale tradisjon. Kirkens grunn hadde også en statskritisk tendens.³⁴² Dette var forskjellig fra lutherdommens tendens til passiv underkastelse under hvilken som helst statsform.³⁴³ Formålet for bekjennelsesskriftet var ”å slå fast at statsmakten må være en rettsstat på den klassiske naturrettens grunn, om kirken skal samarbeide med den på en harmonisk måte.”³⁴⁴ Det var dette statsmakten hadde brutt, jf. bekjennelsens innledende referanser til biskopenes brev til presteskaper, rundskrivet om Kirkens orden, brev om Barneoppdragelsen og Hyrdebrevet. Dvs. norsk rett og grunnloven.

Søndag 4.april (1.påskedag) ble bekjennelsesdokumentet opplest i de fleste kirker i Norge. Dette ble etterfulgt av prestens embetsnedleggelse. Det var nå klart at majoriteten av prestene var solidariske med biskopene og støttet bekjennelsesdokumentet som var arbeidet frem i Kristent Samråd. I løpet av året brøt 645 av 699 prester med staten. Mens 61 prester forholdt seg lojale overfor det statlige kirkestyret.³⁴⁵ Etter embetsnedleggelsen fortsatte de fleste prestene med de kirkelige handlingene. Men de utførte ikke den statlige delen av tjenesten. Dermed avsto de fra kontakt med departementet og mottok ikke lønn fra stat og kommune.³⁴⁶

³⁴⁰ Foredraget ”Når kusken er gal” ble holdt våren 1941 flere steder i Norge. Her uttaler Berggrav i innledningen; *”I det siste har man ofte tatt fram dette med de to regimenter hos Luther. Dette er blitt en løsreven sats, som volder forvirring. Det er på tide å slå fast at for Luther som for oss er der bare ett regimente, det er: Guds regimente. Det kunne ellers bli gjort til at med de «to regimenter», det verdslige og det åndelige, tilhører vi to forskjellige herrer og har to slags lydighet. Det ville bli den groveste forfalskning av Luther. Vi har bare én Herre, og der er bare en lydighet. Dette er hovedsatsen.”* Dette gir en forståelse av hvordan biskopene kunne anvende to-regimentslæren i møte med statsstyret. Den grunnleggende basis er tolkningen av Rom.13.1ff. Sitatet fra foredraget ”Når kusken er gal”, se Berggrav 1945: 219-232

³⁴¹ Norrman 1998: 154

³⁴² Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 270

³⁴³ Norrman 1998: 155

³⁴⁴ sitat, Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 270

³⁴⁵ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 269

³⁴⁶ Norrman 1998: 159

Etter hvert ble de tilknyttet en statskirkelig struktur under ledelse av Den midlertidige kirkeledelse. OJBK henvendte seg raskt til prestene i Stavanger bispedømme etter embetsnedleggelsen og skrev den 9.april:

Jeg henstiller til og ber alvårlig alle de prester som har nedlagt sine embeter og som nå etter det ministerpresidenten har meddelt skjønner at de har handlet overilet, straks, direkte og telegrafisk til kirkedepartementet å tilbakekalle sine embetsnedleggelse. Kjære prester, gjenoppta arbeidet for Gud i eders menigheter. Vis ærlig lojalitet og takksemnd mot kirkestyret og styresmakt, som begge lover vår kirke en god og ærefull plass i framtiden.³⁴⁷

Oppropet ble også offentliggjort i Aftenavisen Stavangeren samme dag, men viste seg å være mot sin hensikt, noe OJBKs rapport til Feyling den 16 april viser:

(...)Du ser då korleis prestane heldt gudstenest i kyrkjene sine sundag den 12.d.m. og deria "reservatio mentalis"(...) I alle høve har det vore gudstener som vanleg, og prestane var klædde i vanleg ornat. Det store fleirtalet har likevel halde på at dei la ned embeti sine påskekvelden i år.³⁴⁸

Det samme vises i rapporten fra 24 april:

Sender ham til underretning prostenes (og prestenes) erklæringer om hvordan gudstjenesten ble utført søndag etter påske. De aller fleste hadde utført den med den "reservatio mentalis" at det var som private predikanter og ikke som statskirkens embetsmenn.³⁴⁹

Dette viser at OJBK hadde lite geistlig støtte i Stavanger bispedømme. Men i den samme rapporten beskriver han et besøk av misjonsprest *Adolf Thunem* (1871-1954), som senere arbeidet tett med OJBK i forbindelse med aksjonen mot NMS. Han kom med advarsel om to artikler i *Misjonstidene*³⁵⁰ som "heilt visst førebudde reisning av Den frie folkekyrkja."³⁵¹ Thunem, som sto sentralt plassert i misjonskretsene, fortalte også om "ting som var blitt sagt

³⁴⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/dok. vedr. Biskoper og presters kamp mot nasifi. av DNK/Rundskriv til presteskapet, dat.9april 1942

³⁴⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden dat. 16.april 1942.

³⁴⁹ sitat Stvngr.bisp kopibok 24/4-1942 gjengitt i RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

³⁵⁰ Bladet til Det Norske Misjonsselskap

³⁵¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden dat. 16.april 1942.

munleg og som gjekk i den leid at no venta ein det skulde bli stor utmelding frå kyrkja.”³⁵² Dette fryktet OBJK. Han hadde i lang tid stått oppreist i motstanden fra folket gjennom mengder av protestbrev og trusselbrev, men en folkeaksjon var uakseptabelt. Feyling ble kontaktet og oppfordret til å iverksette følgende tiltak:

*Difor vilde det vera ynskjeleg, som eg nemnte i telefonen i går, at paragrafen i dissentarlovi om utmelding vert sette ut, i alle fall ei tid frametter. Det er betre å stengja slusene for tideleg enn for seint.*³⁵³

Med en slik innføring ville OBJK sikre at folket sto som medlemmer i statskirken og avverge en folkestrømning til ”Den frie folkekirken”. Dette vitner om et sterkt engasjement for at ”nyordningen” skulle etableres i statskirken – også ved opphevelse av religionsfriheten. Han ønsket dissenterloven fjernet, da ”enheten” mellom kirke og folk ble sikret gjennom en autoritær statsform. Dette viser at han var ideologisk bevisst.

Tilslutt beskriver OBJK en felles ”samansverjingi” fra folket mot statsstyret. Bryllupsfolket i bispedømmet giftet seg borgerlig istedenfor i kirken. Dette var en aksjon som var organisert av de illojale prestene. Nå mente OBJK at statsmakten måtte gjøre et drastisk grep for å stoppe de illojale prestene:

*Minst uro og skade vil skje om ein isolerer for denne kyrkelege samansverjingi på eit ”Wartburg”.*³⁵⁴

Den kirkelige opposisjonen i Rogaland må ha vært sterk. OBJK ville isolere den. Dette var starten på et arbeide som engasjerte ham til krigens slutt.

Etter påsken gikk kirkekampen inn i en ny fase. En ny ledelse for Den norske kirke, *Den Midlertidige Kirkeledelse*(DMK), ble etablert og stod offentlig frem. Dette skisma aksepterte ikke KUD som anklagde DMKs virksomhet for å være statsfiendtlig. Det var kun staten som

³⁵² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden dat. 16.april 1942.

³⁵³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden dat. 16.april 1942.

³⁵⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden dat. 16.april 1942.

kunne avskaffe statskirkesystemet.³⁵⁵ Statsstyret vedtok ny lov, ”Lov om utnevning av biskoper i den norske kirke,” som ble offentliggjort i et rundskriv til sokneprestene:

§ 1. Biskoper i den norske kirke utnevnes av ministerpresidenten etter innstilling av Kirkedepartementet, som på forhånd innhenter de uttalelser det finner ønskelig. Samtidig oppheves hittil gjeldende lovbestemmelser om bispevalg.³⁵⁶

Slik ble loven forandret for at statsstyret skulle håndplukke prester til bispestolene. I det samme rundskriv ble det også informert om at Agder bispestol var nedlagt, og at Vest-Agder fylke ble overført til Stavanger bispedømme. Det såkalte ”kirkelige rådsmøte” ble også opprettet og erstattet bispemøtet. Møtet skulle bla. forberedes og innkalles av KUD og ledes av Ministerpresidenten.³⁵⁷ Gjennom rådsmøtet sikret KUD seg kontroll over biskopene. Omleggingen av organisasjonsstrukturen med ministerpresidenten som *summus episcopus*³⁵⁸, ble statskirken under statsstyret. Hovedlinjen i statsstyrets kirkepolitikk var nå etablert. Det gjaldt å legge alt inn under sentralmyndigheten og å få opphevet alle embetsordninger og demokratiske ordninger i kirken. Bispevalget ble avskaffet, og menighetsrådene ble forandret fra å være valgte til å bli oppnevnte institusjoner. Slik ble statskirken lagt inn under den totalitære stat.

6.8 Fredsforslag til Olsok

OJBK ble allerede den 9.april oppnevnt av Feyling til å lede en komité som skulle løse konflikten mellom statsmakten og kirken. Tanken var at tre NS-prester og tre prester som ikke tilhørte NS, skulle forhandle frem en løsning. Komiteen ble aldri etablert. Antagelig var situasjonen fastlåst på begge sider.³⁵⁹ 16 juni mottok OJBK et telegram fra KUD med invitasjon til å delta i bispeordinasjon søndag 28.juni.³⁶⁰ De påfølgende dagene frem mot

³⁵⁵ Norrman 1998: 159

³⁵⁶ Feyling 1942: 293

³⁵⁷ Feyling 1942: 293-294

³⁵⁸ Austad 1974: 204

³⁵⁹ Normann 1998: 180

³⁶⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/anonyme brev/Telegram fra Kirkedepartementet til stats Fungerende biskop Kvasnes, 16 juni. 1942

ordinasjonen arbeidet OJBK for å oppfylle sitt løfte overfor Skagestad. Han utarbeidet et meglingsforslag, også kalt ”Fredsforslag til Olsok”³⁶¹, som ble sendt til KUD:

Fredsforslag (helst i amnestiform).

I Biskop Berggrav får et teologisk professorat ved Oslo Universitet.

II Biskop Maroni får avskjed i nåde etter loven om aldersgrense.

III Biskop Fleischer, Hille, Krohn-Hansen og Skagestad gjeninnsettes i sine respektive embeter.

*Den geistlige sympatistreik opphører automatisk, når forhandlerne er blitt enige.*³⁶²

OJBK anvender formuleringen ”helst i amnestiform”. Dette viser at han forsto embetsnedleggelsene som et politisk opprør, og at KUD gjennom forslaget skulle gi amnesti til den ”illojale” geistligheten. Fredsforslaget var diskutert med den tidligere biskop i Stavanger *Jacob Christian Petersen*, som hadde ”gitt overstående forslag ialt vesentlig sin uforbeholdne tilslutning.”³⁶³ Den tidligere biskopen var også positiv til den nye inndelingen av landets bispedømmer som han fant ”meget god.”³⁶⁴ 26.juni, to dager før bispeordinasjonen, sendte Feyling fredsforslaget til kirkeminister Skancke med oppfordring om at Quisling skulle informeres. Kristent Samråd fikk forslaget samme dag, men avviste det blankt. De mente at ”et fredsforslag som stiller biskop Berggrav på en annen linje enn de øvrige biskoper umuliggjør innledning av nærmere forhandlinger”.³⁶⁵ De kunne forhandle på det kår at biskopene, under ledelse Berggrav, skulle føre forhandlingene på kirkens vegner. For statsstyret, særlig Quisling, var det uaktuelt med Berggrav som forhandler. Dermed ble vilkåret avist og forhandlingene kom ikke i gang.³⁶⁶ Årsaken til at OJBK foreslo Berggrav

³⁶¹ Norrman 1998: 181

³⁶² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fredsforslag, Stavanger bispestol 23.juni 1942 og gjengitt i samme form i Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad, Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945 og Normann 1998:181

³⁶³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fredsforslag, Stavanger bispestol 23.juni 1942

³⁶⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fredsforslag, Stavanger bispestol 23.juni 1942

³⁶⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til herr ekspedisjonssjef Sigm. Feyling fra O. Hallesby og Johs. Hygen 26.juni 1942

³⁶⁶ Norrman 1998: 182

som professor var ”fordi han i Wehrmachts øyne for tiden var ”non grata persona.”³⁶⁷ I fredsforslagets originaldokumentet finnes en formulering om Berggrav som aldri ble offentliggjort: ”etter at hans avskjed i nåde er opphevd.”³⁶⁸ Dette viser at OJBK forsto den anspente situasjonen, og at forslaget måtte særbehandle Berggrav. Formuleringen ble strøket og aldri offentlig kjent.

³⁶⁷ Kallsbok for Høyland sokneprestembete 1926-1945

³⁶⁸ sitat, Norrman 1998: 181 bekreftet i originaldokumentet- RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fredsforslag, Stavanger bispestol 23.juni 1942

7. NS-kirken på egne ben

7.1 Bispeordinasjonen i Vår Frelser 1942

Nye forhandlinger mellom partene ville antagelig blitt resultatløse, KUD og NS-prestene hadde i lengre tid diskutert hvordan en bispeordinasjon kunne skje. Spørsmålet var hvem som kunne vigsle de nye biskopene? I følge Alterboken var det Kongen som utnevnte ny Oslo biskop. Og for at nye biskoper kunne utnevnes, var det en forutsetning at Oslo biskop var ordinator. Men nå var det ingen konge eller biskop som kunne oppfylle Alterbokens forpliktelser. Det ble debatt og OJBK meldte seg på. I et brev til KUD den 25 april foreslo han at den apostoliske suksesjon skulle innføres. Han så for seg at bispevigsel skulle skje i Slottskirken i Wittenberg av en tysk biskop, assistert av en ortodoks biskop som kunne overføre "succesio apostolica."³⁶⁹ OJBKs suksesjonstanker var ikke nytt for Feyling, som var kjent med dette i det personlige brevet fra 1941.³⁷⁰ Men det økumeniskkirkelige forslag falt og ble erstattet av Feylings alternativ. Ettersom ministerpresidenten hadde utnevnt seg selv til "første biskop", så kunne han utnevne en fungerende biskop til å være ordinator.³⁷¹ I regjeringssmøte 4.juni 1942 ble konstituert domprost og biskop i Trondheim, *Einar Lothe*, utnevnt til ordinator i Vår Frelser kirke, domkirken i Oslo. I utgangspunktet var nasjonalhelligdommen i Nidaros foreslått, men tilstedeværelse fra regjeringen var viktigere.³⁷² Da bispeordinasjonen ble offentlig kjent, protesterte 110 prester³⁷³ i Oslo bispedømme. I et brev til Lars Frøyland 24.6.1942 skrev de at statsstyret foretok "det endelige og uopprettelige brudd med kirken", og at Frøyland ikke er "rettelig kalt og vil ikke bli rettelig ordinert".³⁷⁴

Den 28.juni 1942 var bruddet skjedd. De to første biskoper ble ordinert i NS-regi. *Ludvig Daae Zwiilmeyer* (1886-1969) ble vigslet til biskop i det nyopprettede Skien bispedømme, mens *Lars Frøyland* (1895-1978) ble både preses og biskop i Oslo bispedømme. Einar Lothe var ordinator og ble assistert av OJBK og de andre konstituerte biskoper. Tilstede under

³⁶⁹ Norrman 1998: 228-230

³⁷⁰ se pkt.6.2, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/Brev fra *Høyland prestegard 18 juni 1941* til ekspedisjonschef Feyling.

³⁷¹ Øybekk 2001: 26

³⁷² Norrman 1998: 230

³⁷³ Aftenposten 10.2.1947:7

³⁷⁴ Austad: 1974: 203 fotnote 73

ordinasjonen var Quisling og andre representanter fra regjeringen, ekspedisjonssjef Feyling og de fleste av landets NS-prester. Uten at det ble nevnt, ble de vigslende iført både bispekåper og bispekors som de avsatte biskoper hadde båret.³⁷⁵ Lothes ordinasjonstale tok sitt utgangspunkt i Joh. Åp. 21:5, ”Se jeg gjør alle ting nye.”³⁷⁶ Han poengterte: ”Det er intet mindre enn en reformasjon kirken trenger. En reformasjon som kan betegnes med ordene nasjonal og sosial kristendom.”³⁷⁷ Frøyland hevdet i sin preken at det ikke var grunnlag for kirken å frykte staten:

Jeg ser videre i det et uttrykk for statsmaktens ønske om at kirken ikke skal la seg bruke som en brikke i det politiske spill, men samle seg om sin egentlige oppgave å forkynne Guds ord og forvalte de hellige sakramenter. Det er også gjentatte ganger git kirken tilsagn om at den skal få drive sitt kristelige og sosiale arbeid uhindret som tidligere. Og staten har vist sin interesse for kirken ved positive tiltak.(..) For det bør kirken være takknemlig.³⁷⁸

Dette utdraget fra Frøylands preken siterte OJBK i Stavanger Aftenblad den 30.juni, to dager etter bispeinnsettelsen. Avisinnlegget viser også OJBKs forståelse av bispeinnsettelsen:

Begivenheten søndag innvarsler derfor noe av en reformasjon, idet kristendommen, som den levende og virkelige kraft den er, atter har vist sine evige verdier og fornyende evne ved at kirken inntar sin rettmessige plass og over sin store innflytelse i vårt nye samfunn. Dagen viser også det klare skille, at kirkens arbeid er på det kristelige plan og at den ikke har sitt virkefelt på det politiske område. Martin Luthers kamp var klar her, og den som vil forstå tidens tale og tidens begivenheter på det kirkelige område anbefales å lese kirkens kamp på Martin Luthers tid. En vil da kunde spore en likhet som er og må være noe mer enn en tilfældighet.³⁷⁹

Disse ordene viser at han, i likhet med Lothe og Frøyland, forsto nyordningen som en reformasjon og at kirkens arbeid skulle være adskilt fra politikken. Disse synspunktene utdypet han ytterligere i et foredrag for NS-prestene dagen etter.

³⁷⁵ Norrman 1998: 231

³⁷⁶ Aftenposten 29.6.1942: 1

³⁷⁷ Aftenposten 29.6.1942: 2

³⁷⁸ RA/S-1019/D/L0004/0011/Stavanger Aftenbladet/Bispeinnsettelsen.30.6.1942

³⁷⁹ RA/S-1019/D/L0004/0011/Stavanger Aftenbladet/Bispeinnsettelsen.30.6.1942

7.2 Foredrag om Kirkens Grunn på NS-prestemøte

Av de NS-lojale prestene som støttet nyordningen i landet, var det få som uttalte seg offentlig om i Kirkens Grunn. Unntaket var ekspedisjonssjef Feyling, biskop Lars Frøyland(1943) og OJBK.³⁸⁰

Den 29.juni 1942 var NS-prestene samlet til møte med foredrag av OJBK og minister Skancke. OJBK holdt foredrag om Kirkens Grunn. Han mente at dokumentet viste at kirken var influert av politikk og at embetsnedleggelsen var politisk motivert. På linje med de andre NS-biskopene mente OJBK at kirken skulle anerkjenne NS som det statsbærende parti. Dette var i tråd med statsstyrets ideologi, som ikke kunne akseptere at kirken motarbeidet staten. Til dette uttalte han i kommentaren til art.I i Kirkens grunn:

*Hvorfor kom alt dette no? Hvorfor no når det statsbærende parti (NS) i program og handling tilsikret kristendommen en bredere og sterkere plass både i heim, skolestue og kirke?*³⁸¹

Det er viktig å merke seg formuleringen ”sterkere plass både i heim, skolestue og kirke”. Disse ordene er som et ”ekko” tilbake til hans fortid ved Volda lærerskole.³⁸² Der ble han formet av en heilskapstenking som kom til uttrykk ved et dannelsesprosjekt som skulle forene ”heim, skule og kyrkja”. For OJBK var det NS-staten som nå vernet om dette i program og handling; ”Derfor har den styrket betraktelig den kristelige undervisning i skolen og vært rundhåndet mot kirken – mye mer enn det tidligere styre.”³⁸³ Han mente at det statlige kirkestyret var garantist for at kristendommen ble sikret større plass i folkets liv. Når statsstyret ikke aksepterte prester og lærere som var fiendtlig innstilt og avsatte dem, fant OJBK at det var grunnlag for det, ettersom ulydigheten var politisk motivert:

*Den politiske massesuggestion har bevirket en synkverving av store dimensjoner som kan komme til å føre vårt stakkels vill-ledete folk inn i større ulykker enn de vi allerede har opplevd. Måtte Gud forby det!*³⁸⁴

Kommentaren til art. II innledes med, i likhet med art I., at det ”Også her fremholdes mange riktige og selvfølgelige sannheter som vi alle er enige om”.³⁸⁵ Men art. II anklage om at

³⁸⁰ Austad 1974: 199-200

³⁸¹ Kvasnes 1942: 2

³⁸² se, pkt. 3.4

³⁸³ Kvasnes 1942: 4

³⁸⁴ Kvasnes 1942: 3

“ordinasjonens rett og plikt vilkårlig berøves kirkens menn, da kjennes det av kirken som et hogg inn mot alteret”³⁸⁶, konkluderer OJBK med:

*at statsmakten ikke har hogget etter kirken og ordinasjonen som sådan, men etter politikken som hadde trengt seg inn her og ville spille kirken ut mot statsstyret.*³⁸⁷

Igjen fremholdes det politiske aspekt.

I kommentaren til art. III klager OJBK over at Kirkens Grunn har øvd ”et voldelig samvittighetspress” på en presteminoritet. Et interessant moment er at han begrunner påstanden med hvordan (han) minoriteten ble behandlet etter underskrivelsen av bolsjevikopporet:

*Men hvordan ble dette så praktisert overfor oss prester som støttet oppropet om støtte for Finland mot bolsjevismen? Nektet ikke våre biskoper å tale sammen med oss? Ja, de vilde neppe ta oss i hånden. Og ved dette manifest søkte en å rive menighetens aktelse og tillit fra oss å gjøre oss til landsforrædere. Og dog hadde vi i hele vårt liv kjempet og stridt for at fedrelandet vårt på nødens dag skulde ha et tidsmessig og godt forsvar, og at vi prester skulde medvirke ved mobilisering ved å ringe med kirkens klokker og derved gi vårt forsvar kirkens vigsel og alvor.*³⁸⁸

Med disse ordene viser OJBK- også her, at veiskillet med Skagestad satte sine spor³⁸⁹, og at landsforræderstempelet var uakseptabelt. Tvert imot, var det nettopp presteminoriteten som vernet fedrelandet. De hadde ”kjempet og stridt” for at fedrelandet skulle ha et ”godt forsvar”. I disse ordene finnes enda et underliggende ”ekko” fra fortiden, - nemlig OJBKs demonstrasjon i Haugesund etter prestemøtet i tyve-årene. Der dro han til Haraldshaugen (som er et nasjonalt symbol reist til minne om Harald Hårfagres samling av Norge), for å markere sitt standpunkt mot nedrustningen av forsvaret.³⁹⁰ Med dette ekkoet i mente, påsto OJBK at Kirkens grunns anklage ”har fått feil adresse.”³⁹¹ Det var ”dem som etter beste evne rev ned vårt forsvar”³⁹² man skulle ha anklaget. Likevel framholdt OJBK:

³⁸⁵ Kvasnes 1942: 5

³⁸⁶ Kirkens grunn 1942: art. II

³⁸⁷ Kvasnes 1942: 5

³⁸⁸ Kvasnes 1942: 4

³⁸⁹ se, pkt. 6.4

³⁹⁰ se, pkt. 4

³⁹¹ Kvasnes 1942: 4

³⁹² Kvasnes 1942: 4

Men trass i dette unnskylder vi og ber for våre motstandere, idet vi vet at disse abnormiteter på kristelig samfølelse skyldes den samme politiske og hatefulle synkverving som vi før har påpekt.³⁹³

OJBK kritiserer art. IV. i Kirkens Grunn, dvs. ”manifestets anklage mot NS for å ville tillivs foreldres og kirkens rett og plikt i barneoppdragelsen.”³⁹⁴ Anklagen mente OJBK var ”helt grunnløs og falsk.”³⁹⁵ NS ønsket ikke å fremme noen ny religiøs livsanskuelse som Kirkens Grunn hevdet³⁹⁶, ”men (...) bekjempe de senere tiders liberalisme, som nettopp har virket oppløsende og sekulariserende på kristen tro og sed i vårt folk.”³⁹⁷ Denne oppfatningen var utledet av NS sitt program og bekreftet i handling ”da timene i kristendomsfaget auket så sterkt.”³⁹⁸ Han forsto programmet som en revolusjon Gud ville ”på folkelegemets hoved og lemmer. Derfor kan intet og ingen stanse den.”³⁹⁹ Med dannelsesidealet fra Volda i mente, kunne NS-programmets paragraf 22 samsvare med hans verdigrunnlag. Dette ble bekreftet av OJBK etter krigen.⁴⁰⁰

Art. V i Kirkens grunn angriper den totalitære stat. OJBK tilbakeviser kritikken med bla. henvisninger til betydelige skikkelser i kirkehistorien;

Når det i slutten av dette avsnitt hogges etter den totalitære eller autokratiske stat, så er bare dertil å bemerke: Den Hellige Skrift foreskriver ingen særlig statsform fremfor andre. Kristus og apostlene levde og virket i en autokratisk stat uten å angripe den (”Gi keiseren” osv.). Og mange av våre beste kirkemenn som Kingo og Brorson tjente som kirkens embetsmenn i den kirke som var styrt av autokratiske stat.⁴⁰¹

³⁹³ Kvasnes 1942: 4

³⁹⁴ Kvasnes 1942: 6

³⁹⁵ Kvasnes 1942: 6

³⁹⁶ Austad 1974: 200

³⁹⁷ Kvasnes 1942: 6

³⁹⁸ Kvasnes 1942: 6

³⁹⁹ Kvasnes 1942: 6

⁴⁰⁰ Erindres må det også at kristendomsparagrafen på NS ´program måtte utøve en dragende makt på en prests hjerte. Den lovet å verne kristendommens grunnverdier og gi den bredere plass i kirke og skole enn før. Løftene herom tok jeg for min del som oppriktig ment. Disse overveielsene var avgjørende for meg. Se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes reddegjørelse,9.juni 1946: 5

⁴⁰¹ Kvasnes 1942: 8

Dermed kunne ikke demokratiet påberopes som den foretrukne statsform, slik OJBK mente art. IV hevdet. Kirkens grunn ble for ham et villspor, da demokratiet ikke hadde ”grunn i skrift og i kirkens historie”⁴⁰². OJBK illustrerer:

*(...) mens den norske indremisjon er demokratisk i sitt styresett, så er den danske helt autokratisk. Der står vi fritt i stat, kirke og organisasjon.*⁴⁰³

Med disse ordene uttrykte OJBK at et demokratisk eller totalitært styre var ubetydelige formale kategorier. For ham var det Rom 13.1ff som la premisset for hvilken statsform som var gjeldene. Han leste ut fra bibelen:

*Når Gud, som er historiens allmektige Herre, tar et gammelt styre vekk og lar et nytt styre få makten i et land, så plikter vi som kristne, etter Rom.13,1 å lyde dette nye styre som er innsatt av Gud. Står vi imot, står vi Guds ordning imot.*⁴⁰⁴

Fra å argumentere politisk, trer OJBKs teologiske argumenter frem. Det var hans tolkning av Rom13.1ff som la premisset for både foredraget og hele hans virke under okkupasjonen. Han mente at motparten hadde brutt Rom 13.1ff, fordi den kristne er pliktig til å adlyde ”dette nye styret som er innsatt av Gud.”⁴⁰⁵ OJBK anvender Rom.13.1ff til sitt forsvar for den gjeldene styresmakt.⁴⁰⁶ Dette sto i motsetning til Kirkens grunn⁴⁰⁷ som brukte det samme Paulus-ordet til inntekt for kritikk av statsstyret.⁴⁰⁸

Til art. VI., hevder OJBK:

*(...)at der ikke i manifestet er ført eksakt bevis for at det nye styre har gjort kirken ufri og trøllbunden i åndelige saker. Tvertom har den gitt oss de sterkeste forsikringer om at evangeliet skal forkynnes rett og sakramentene forvaltes rettelig.*⁴⁰⁹

⁴⁰² Kvasnes 1942: 8

⁴⁰³ Kvasnes 1942: 8

⁴⁰⁴ Kvasnes 1942: 7

⁴⁰⁵ Austad 1974: 200

⁴⁰⁶ Man kan undres over hvorfor OJBK(og flertallet av NS-prestene) var så politisk engasjerte i kampen mot bolsjevismen. Hvorfor skulle nordmenn mobiliseres til kamp mot denne styresmakten, hvis kristne plikter å lyde den gjeldene styresmakt? Er ikke styresmakten i Sovjetunionen innsatt av Gud? Var undertegnelsen av bolsjevikkopppet kun for lydighetens skyld overfor okkupasjonsmakten? Eller var det av frykt for ”gudløsheten” i øst?

⁴⁰⁷ Kvasnes 1942: 3

⁴⁰⁸ Austad 1974: 200

⁴⁰⁹ Kvasnes 1942: 8

Argumentasjonen virker å ha et underliggende formål ved å peke på det som konstituerer kirken, jf. Augustana VII. Med en slik henvisning var det likegyldig hvordan statsmakten opptrådte. Slik kunne OJBK avfeie de etiske aspektene, men heller argumentere for at statsstyret sikret kirkens forvaltning av ord og sakrament.

Hvorfor i all verden da denne strid? Jo, det skyldes massesuggestionen og den politiske synkverving. Utvilsomt.(...) Motivet til denne kirkestreik er altså av utvilsom politisk art enten de streikende vil forstå det eller ei.⁴¹⁰

Slik konkluderte OJBK foredraget for NS-prestene. Embetsnedleggelsen var ifølge ham, kun politisk motivert. Det er mot embetsnedleggelsen forargelsen ligger. Det virker ikke som reaksjonen er like sterk over selve bekjennelsesdokumentet Kirkens grunn. Han var tross alt enig på mange punkter. Likevel avviste OJBK Kirkens Grunn. Han vurderte både den politiske og teologiske (Rom.13.1ff) kontekst annerledes. Disse vurderingene var også å finne, da biskop Frøyland holdt ordinasjonstale den 5.desember 1943.⁴¹¹

7.3 Bispeordinasjonen i Vår Frelser 1943

Etter vedtak i regjeringssmøte 28.oktober 1943, proklamerte ministerpresident Quisling at OJBK var innvilget dispensasjon fra gjeldende aldersgrenselov og utnevnt til biskop i Stavanger bispedømme.⁴¹² OJBK skulle nå være biskop i Stavanger bispedømme og samtidig fortsette i embete som sokneprest i Høyland og prost i Jæren prosti.

Noen dager senere, fikk OJBK brev fra biskopen i Oslo , Lars Frøyland. Han gratulerte OJBK med ordinasjon og meddelte at OJBK skulle preke ”over dagens tekst- eller om du ønsker det- over en fri tekst”⁴¹³ på ordinasjonsdagen. Han måtte også belage seg på å holde tale til

⁴¹⁰ Kvasnes 1942: 8

⁴¹¹ Foredraget ble publisert to ganger i bladet ”Kristen Samling” i 1942, se, Kristen Samling 1942, nr. 16 og 17.

⁴¹² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/div, dok. i forbindelse med utnevningen til ”biskop”, suspensjon, o.a./Fra KUD til OJBK 3.november 1943

⁴¹³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/anonyme brev/Til HR. Biskop Kvasnes fra L. Frøyland 3.november 1943

Ministerpresidenten ved festmiddagen. Dette fant Frøyland ”naturlig etter utnevnelsen og ordinasjonen.”⁴¹⁴

Den 5. desember 1943 skjedde den andre bispevigselen i NS-regi. Den ble forrettet av Lars Frøyland som ordinerte OBJK og *Jørgen Sivertsen* (1889-1970) til hhv. Stavanger og det nyopprettede Trondenes bispedømme. Frøyland ble assistert av biskop Zwiilmeyer og de fungerende biskopene. Vår Frelser Kirke var fylt til siste plass. Tilstede var bla. ministerne Skancke og Lippestad, ekspedisjonssjef Feyling og generalmajor *Karl Marthinsen*.⁴¹⁵

Sistnevnte skulle bli en sentral aktør i forbindelse med saneringene av de illojale prestene. Disse ble vitner til at OBJK, iført Stavanger bispedømmes bispekåpe, fikk ta imot Den norske kirkes bispekors.⁴¹⁶ Fungerende biskop *Sigurd Haga* innledet ordinasjonen. Fra prekestolen leste han ”ordinandenes levnetsløp, slik som de selv har framstilt det.”⁴¹⁷ I avisen ble det skrevet følgende om OBJK:

*O.J.B. Kvasnes var kommet fra en kristen heim. Han ble tidlig merket av miljøet og bestemte seg for misjonsgjerningen. (...) De par første årene etter at han hadde begynt sin prestegjerning var av stor betydning; han fant da tilbake til Gud som var kommet på avstand fra ham. I det nye trosforhold har han stått til denne dag, og Herren har velsignet hans virke.*⁴¹⁸

Også her, framholdt OBJK barndommen og ”omvendelsen” i Våle. Det er ikke tilfeldig at dette ble trukket frem. Han ga selv æren for at hjemmet med husandakten var retningsgiver for prestedtjenesten⁴¹⁹, mens omvendelsen førte til et nytt trosforhold, som passet inn i misjonsmiljøene.⁴²⁰ Frøylands ordinasjonstale rettet oppmerksomheten mot de ”illojale” prestenes holdning til ”den nye tid”:

Hva er så sannheten om den nye tids holdning til kristendom og kirke i vårt land? Jeg har alt nevnt programposten om at kristendommens grunnverdier skal vernes. Og i sin tale 1.februar i år har Ministerpresidenten gitt en nærmere forklaring av hva der menes med denne paragraf. Han slo påny fast at meningen med den er at selve kristendommen i vårt folk skal vernes og at den gir den

⁴¹⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/anonyme brev/Til HR. Biskop Kvasnes fra L. Frøyland 3.november 1943

⁴¹⁵ Norrman 1998: 232

⁴¹⁶ Norrman 1998: 232

⁴¹⁷ Aftenposten 6.12.1943: 3

⁴¹⁸ sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011/Fritt Folk/Bispeordinasjonen 5.12.1943

⁴¹⁹ se, pkt. 2.2

⁴²⁰ se, pkt. 2.4

norske kirke garanti for at Guds ord skal forkynnes purt og rent og sakramentene forvaltes rettelig, som Luther sier i sin definisjon av kirken.⁴²¹

Slik vurderte Frøyland både den politiske og teologiske kontekst som samsvarte med foredraget til OJBK, halvannet år i forveien. Igjen var programposten til NS garantist for at statskirken fritt fikk forvalte ord og sakrament. Frøyland definerte også at kirken var konstituert så lenge Augustana VII ble fulgt.

OJBK talte over Luk.21.25-36. Både valget av teksten og innholdet i prekenen oppfylte KUDs rammeverk.⁴²² Prekenen var farget av å være konsentrert om det rent ”oppbyggelige og evighetsmessige.”⁴²³ Luk.21.25-36 er en del av Jesu store tale på Oljeberget om de siste ting, gjenkomsten, verdens ende og det som går forut – Jerusalems ødeleggelse. Teksten aktualiserer endetidsvarsler, som skal legges merke til. OJBK rettet oppmerksomheten mot ”tegnene” som var å finne i samtiden. Han tok først utgangspunkt i v.25:

*Det skal vise seg tegn i sol og måne og stjerner, og på jorden skal folkene bli grepet av angst og rådløshet i larmen fra hav og brenninger.*⁴²⁴

OJBK påpekte at det var samtidens ”rykter om krig” som utløste ”angst og rådløshet” i folket. Dette var tegn i tiden, men ikke av de absolutte endetidsvarsler:

*Dette er ikke av de absolutte endetegn, men ettersom vi nærmer oss enden vil de bli mer omfattende og grusomme og de preges av noe vi kjenner i dag, folkehatet. Før var det fyrstekriger, mot endetiden blir det folkekriger.*⁴²⁵

Slik ble det første endetidsvarsel illustrert. Folkehat og folkekrig var endetidstegn, ifølge OJBK. Et annet forvarsel på endetiden var i ferd med å skje på kirkens område:

*Her skal det blant annet merkes en kraftig avtaking av folkekirkens indre liv. Men denne indre kraftminking hindrer ikke kirken i å vise kirkens indre liv. Vi ser i dag svekkelsen og splittelsen i menighetene og i kirken. Men vi ser allikevel ingen svekkelse i kirkens evne til å erobre.*⁴²⁶

⁴²¹ Aftenposten 6.12.1943: 3

⁴²² se, pkt. 6.3

⁴²³ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 268

⁴²⁴ Luk. 21.25

⁴²⁵ sitat, Aftenposten 6.12.1943: 3

⁴²⁶ sitat, Aftenposten 6.12.1943: 3

Slik aktualiserte OJBK teksten inn i samtidens kirkekamp. Han illustrerte kirkesplittelsen ytterligere med å hevde at ”det knapt finnes noen norsk bygd hvor det ikke finnes splittede flokker hvor det før var én flokk.”⁴²⁷

Det tredje forvarselet var å finne på det ”kosmiske verdensområde”⁴²⁸ (v.26-27). Tegn som jordskjelv og naturkatastrofer kalte folket til omvendelse. Hans bakgrunn i vekkelsesbevegelsen gjenspeiles med disse ordene. Den viste seg også i avslutningen, som la følgende på tilhørernes hjerter:

*Våk! Vent! Vær ferdig! Det gjelder å vise det rette sinne lag, slik at vi kan vinne selv dem som hater oss-ja, som i mange tilfeller bare vi kan vinne.*⁴²⁹

Med formuleringer som det rette sinnelag, bot og omvendelse, kom hans bakgrunn i vekkelsesbevegelsen til syne. Slik avsluttet OJBK prekenen på ordinasjonsdagen. Nå var han vigslat til biskop i den nasjonale statskirken.⁴³⁰

7.4 Oversikt over Stavanger bispedømme

Stavanger bispedømme ble utvidet i 1942. Otredal, Mandal, Lista og Flekkefjord ble overført fra det tidligere Agder bispedømme. Fra 1942 besto Stavanger bispedømme av 10 prosti og 53 prestegjeld, som utgjorde 71 prestetjenester utenom bispeembete.⁴³¹ OJBK arbeidet for det meste på prestegården på Høyland og meddelte KUD den 6.april 1943: ”Det har utvilsomt vært heldig at jeg tok en kontordag pr. veke i Stavanger.”⁴³²

⁴²⁷ sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011/Fritt folk/Bispeordinasjonen.5.12.1943

⁴²⁸ sitat, Aftenposten 6.12.1943: 3

⁴²⁹ sitat, RA/S-1019/D/L0004/0011/Fritt Folk/Bispeordinasjonen.5.12.1943

⁴³⁰ Som et uttrykk for det ”nasjonale”, var det ikke tilfeldig at salmen ”Fagert er landet du oss gav” var utgangssalme RA/S-1019/D/L0004/0011/gudstjenesteprogram, Bispeordinasjonen 5.12.1943

⁴³¹ Norrman 1998: 273

⁴³² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes’s månedsrapporter til Kirkedepartementet/Månedlig rapport til KUD, dat. 6.april 1943

7.4.1 Lojale prester

Foruten OJBK, var det bare to av førkrigstidens prester som ikke hadde nedlagt sitt statlige embete i Stavanger bispedømme. I Ryfylke prosti ble *Aksel Kvam* sogneprest i Jelsa i 1941⁴³³, mens *Ingebrigt Stangeland* ble sogneprest i Suldal fra 1940.⁴³⁴ Kvam var fra april til september 1944 fungerende domprost i Stavanger og prost i både Karmsund og Hetland, ved siden av tjenesten i Jelsa. Situasjonen var ikke enkel i Jelsa. OJBK skrev i sin rapport til KUD den 6. april 1943:

*Ved gudstjenestene vedvarer nok terroren, og kirkebesøket er framleies lite for de lojale prester. Men jeg tør dog si at det er voksende. I Jelsa(Erfjord) og i Kopervik, hvor forholdene var sers ondartet, grep statspolitiet inn og påla de streikende å gå i kirken som vanlig tidligere, ellers vilde det bli oppfattet som sabotasje. Dette bedrede kirkesøkningen betydelig. Om det vil virke i lengden, får vi se.*⁴³⁵

Harald Fosse ble ordinert i Bergen av Dagfinn Zwilgmeyer i 1942. Den tidligere adjunkt ble, etter OJBKs eget ønske, utnevnt til sogneprest i Kopervik i september 1942.

Prestetjenesten i Kopervik ble kortvarig. På grunn av motstanden i Kopervik, fikk han innvilget avskjed i oktober 1943 og flyttet til Oslo.⁴³⁶ Et eksempel som illustrerer situasjonen i Kopervik, er redselen for at en lojal prest skulle forrette begravelse. Sommeren 1944 var det over 100 døde som ikke var jordfestet.⁴³⁷ OJBK trodde at krigen snart var slutt og avventet situasjonen i Kopervik. Løsningen ble at Aksel Kvam dro til Kopervik og utførte 100 jordfestelser på en eneste søndag.⁴³⁸

I mai 1943 plasserte OJBK den nyordinerte *Theodor Finsdal* i Sør-Audnedal i Mandal prosti. Han ble samtidig utnevnt til prost i Otredal, Mandal og Lista, ettersom han var den eneste lojale presten i disse prostiene.⁴³⁹ Finsdal led av sykdom under sin prestetjeneste. Dette førte til flere messefall, og Finsdal fikk utrettet lite i prestetjenesten:

⁴³³ Etter Olav-Valen Sendstad som fikk tjeneste i St.Petri Stavanger.

⁴³⁴ Norrman 1998: 274

⁴³⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/"Biskop" Kvasnes's månedsrapporter til Kirkedepartementet/Månedlig rapport til KUD, dat. 6.april 1943

⁴³⁶ Fosse omkom i en jernbane ulykke på Bergensbanen i Februar 1944.

⁴³⁷ Norrman 1998: 290

⁴³⁸ Norrman 1998: 277

⁴³⁹ Norrman 1998: 274

*I Sør-Audnedal er sokneprest Finsdal enno ikke såpass at han kan holde gudstjeneste selv. Det er Mandalsprestene – særlig Ousland – som hjelper ham. Og de har vært flinke. Men han klager over at de er egenmektige og tar med fremmed predikanter uten å søke menighetsrådets tillatelse. (...) Denne utglidning må vel det vyrde departement sette en stopper for, hvis ikke de lovlige menighetsråd helt skal undergraves.*⁴⁴⁰

Dette viser at OJBK anså ”hjelpen” fra de ”illojale” prestene som kjærkommen. Samtidig viser rapporten OJBKs lojalitet til embetsverket, ved å kjempe for det nazifiserte menighetsråds eksistens.⁴⁴¹

I Stavanger var *Adolf Thunem* uten prestetjeneste. I august 1943 foreslo OJBK Thunem som prest i Stavanger. Thunem takket nei til forslaget, da opposisjonslederne (ennå) hadde fritt spillerom.⁴⁴² Etter Fosses avskjed i 1943, hadde OJBK tre prester å styre over: Kvam, Stangeland og Finsdal. I realiteten styrte OJBK 10 av 53 prestegjeld i Stavanger bispedømme.⁴⁴³

7.4.2 Illojale prester

Av de 43 ”illojale” prestene la alle, utenom to, ned det statlige embete før 1. mars 1943. Kun fire ble avsatt av Quisling, mens *Ivar Aasen* i Kopervik og *Einar Theisen* i Suldal gikk av med pensjon i 1942. OJBK innledet aldri et formelt samarbeid med de ”illojale” prestene. De skapte heller hodebry med sin motstand. Fra 1942 arbeidet OJBK intenst for å kneble motstanden. For ham var løsningen straff og isolasjon av opposisjonslederne. OJBK skrev i sin rapport til KUD den 11.februar 1945:

Skjemaet for kirkelig årsstatistikk ble sendt ut til alle prester ved nyårstid, men til dato er det kun tilbakesendt fra de lojale-prester i utfylt stand. (...) Men hva skal jeg no gjøre med de prester som ikke

⁴⁴⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet/Månedlig rapport til KUD for desember 1944 og januar 1945, dat. 11.februar 1945

⁴⁴¹ Lov 30. juli 1942 om menighetsråd, se, Norrman 1998: 176-177

⁴⁴² Norrman 1998: 274

⁴⁴³ Norrman 1998: 274

*sender skjemaet tilbake i utfylt stand? Skal jeg som i fjor for Stavangers vedkommende bryte ringen ved å be Statspolitiet gi disse prester pålegg om å ekspedere skjemaet?*⁴⁴⁴

OJBK mente at dette måtte til for å skaffe tilveie kirkelige orden: ”Det kan ikke fortsette lenger med denne uorden på det kirkelige område.”⁴⁴⁵

7.4.3 Gudstjenester og kirkelige handlinger

1.mars 1942 gav *Karl A. Martinsen* ordre om overvåking av gudstjenestene i landet. Det ble sendt NS-kontrollører som rapportere det som var stridende mot ”den nye tid.” Rapportene ble sendt til Feyling, som mottok 100 rapporter under okkupasjonen. 46 av rapportene var fra Stavanger bispedømme. De viste at NS-prestene forrettet i nesten tomme kirker, mens de ”illojale” forrettet foran hundrevis av gudstjenestedeltagere. På det meste samlet de illojale-prestene i Stavanger bispedømme 700 i St.Petri i Stavanger og 800 i Vår Frelsers kirke i Haugesund.⁴⁴⁶ OJBK var lite fornøyd med NS-medlemmenes oppslutning om gudstjenesten og skrev følgende til KUD 6.april 1943:

*Her er NS folkene ikke våkne. De fleste av dem møter ikke opp og hjelper til å bevare partiets ansikt. Motparten spotter og sier: ”Der ser vi hvilken interesse NS har for kirken.” Jøssingene møter opp i alt slags vær mer enn før. Her kan meget rettes på, og jeg vil be den vrydende kirkestyrelse komme oss lojale prester til hjelp med en alvorlig formodning til partimedlemmer om å møte mannjamt fram ved gudstjenestene. Gudstjenestenes åndelige evighetsverdi trenger vi først og fremst vår egen personlige del, men dernest vil vi også derved gi partiets programpost- om å verne kristendommens grunnverdier – reelt innhold. Det vil enhver forstandig forstå, er av den aller største betydning for partiets stilling i folkebevisstheten i det hele. For kristendommen har vært, er og vil alltid være det norske folks sterkeste makt.*⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrappporter til Kirke departementet/Månedlig rapport til KUD for desember 1944 og januar 1945, dat. 11.februar 1945

⁴⁴⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrappporter til Kirke departementet/Månedlig rapport til KUD for desember 1944 og januar 1945, dat. 11.februar 1945

⁴⁴⁶ Norrman 1998: 330-331

⁴⁴⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrappporter til Kirke departementet/Månedlig rapport til KUD, dat. 6.april 1943

Med disse ordene kom OJBKs politiske side frem. Han mente at den labre oppslutningen blant partiets medlemmer svekket partiets ansikt. Gudstjenesten skulle først og fremst være for den personlige oppbyggingen, dernest skulle den gi NS-programmets paragraf 22 et reelt innhold.⁴⁴⁸ Dette skulle styrke partiets stilling i folkebevisstheten.

OJBKs henvendelse til departementet ga et kortvarig resultat. Den første søndagen i august 1943 var søkningen til domkirken firedoblet, ettersom flere NS-medlemmer sluttet opp om gudstjenesten.⁴⁴⁹ Dette viser at KUD lyttet til OJBKs forslag. Men oppslutningen dalte utover høsten. Da Aksel Kvam var domprost fra april til september 1944 var det gjennomsnittlig 20-30 tilhørere i domkirken.⁴⁵⁰ I Kopervik og Jelsa steg kirkesøkningen fra mars 1943 betydelig, ettersom innbyggerne ble tvunget av statspolitiet til å delta i gudstjenesten.⁴⁵¹

OJBK var fornøyd med deltagelsen i sine gudstjenester i domkirken og hadde noen trofaste på gudstjenestene i Høyland kirke.⁴⁵² Berent Skjelbred, graver og klokker i Høyland kirke under okkupasjonen, forteller følgende: ”I sine prekener kom han aldri inn på krigen, men kirkesøkningen minket og tok nesten helt slutt.”⁴⁵³ Våren 1943 ble det innskrevet 153 konfirmanter i Høyland menighet.⁴⁵⁴ OJBK underviste dem tre ganger før han, på grunn av motstanden i menigheten, overlot ansvaret til hjelpepresten *Oskar Kvasnes* (1901-1987). Han var OJBKs nevø og var den som ”bar” Høyland menighet under okkupasjonen. Oskar Kvasnes var ”illojal” og hadde stor tillit i menigheten. Med et slikt familiebånd er det bemerkelsesverdig at de sto på hver sin side under okkupasjonen.

De andre prestene i prostiet fikk nesten ingen konfirmanter. Feyling skrev den 8.mai 1943 om hjemmene i Stavanger bispedømme som lot ”sine barn inntegne til konfirmasjon hos naboprester som har nedlagt sine embeter. Det samme gjelder også i noen grad inntegning til dåp.”⁴⁵⁵ Situasjonen i Kopervik er et illustrerende eksempel på folkets boikott av statskirken. Våren 1943 ble det verken døpt barn eller innskrevet konfirmanter i Kopervik. Folket dro til

⁴⁴⁸ Norrman beskriver også denne uttalelsen: Norrman 1998: 276

⁴⁴⁹ Norrman 1998: 276

⁴⁵⁰ Norrman 1998: 278

⁴⁵¹ se, pkt. 7.4.1

⁴⁵² Norrman 1998: 276

⁴⁵³ Skjelbred 1969: 75

⁴⁵⁴ Norrman 1998: 276

⁴⁵⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/skriv fra Feyling til OJBK angående ”Kampen om konfirmantene” dat.8.mai 1943

de ”illojale” prestene istedenfor. Dette ønsket sogneprest Fosse å få slutt på. Han foreslo ”tvangsdåp” og at konfirmasjonsundervisningen skulle være obligatorisk.⁴⁵⁶

OJBK rapporterte våren 1943 at 10 prosent av vigslene i Stavanger bispedømme var kirkelige. De andre vigslene ble forrettet borgerlig.⁴⁵⁷ Den dårlige oppslutningen om gudstjenesten, folkets boikott av de kirkelige handlinger, viser at den nazifiserte statskirke i Rogaland forble en minoritetskirke.

⁴⁵⁶ Norrman 1998: 277

⁴⁵⁷ Norrman 1998: 277

8. Ole Johan Berntsen Kvasnes - arkitekt og rådgiver for statsstyrets løsning på kirkekampen

8.1 Forvisning

Etter embetsnedleggelsene finnes ulike regjeringsbeslutninger om at de avsatte prestene ikke skulle få bo i sitt tidligere prosti. Allerede 16.april 1942 foreslo OJBK at de illojale prestene måtte isoleres på ett ”Wartburg”⁴⁵⁸. Han rapporterte om en sammensvergelse mot statsstyret, arrangert av de illojale prestene.⁴⁵⁹ Totalt ble 127 prester og biskoper forvist fra sitt tjenestested, som utgjorde ca.15 prosent av de som var illojale mot KUD.⁴⁶⁰ Årsaken til forvisningene var at statsstyret ønsket kontroll over de illojale prestene. Det ble iverksatt to tiltak for å oppnå kontroll. Det første tiltaket var at prestene fikk pålagt meldeplikt til statspolitiet. Men ettersom tiltaket ikke oppnådde den effekten statsstyret ønsket, ble flere prester forvist fra sine hjemsteder. Dette skulle skape arbeidsro for NS-geistligheten. For OJBK ble dette viktige redskaper i kampen mot den illojale geistligheten.

8.2 Biskopene

29. oktober 1943 sendte KUD en rapport til lederen av Statspolitiet, generalmajor *Karl A. Marthinsen*(1896-1945).⁴⁶¹ KUD informerte om et besøk⁴⁶² av OJBK i Oslo(den samme måned), der han hadde reist spørsmål om de avskjedigede biskoper. Rapporten meddelte at OJBK hadde hevdet siden deres embetsnedleggelse og påfølgende avskjed at de burde holdes ”internert samlet på ett sted inntil de bøyte seg for vårt nasjonale riksstyre, eller i all

⁴⁵⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen/diverse dokumenter/utskrift av mistenktes kopibok/skriv fra mistenkte til Feyling i anledning kirkestriden, dat. 16.april 1942.

⁴⁵⁹ Se, pkt. 6.7

⁴⁶⁰ Norrman 1998: 216

⁴⁶¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

⁴⁶² Det kommer ikke frem hvorfor han var i Oslo.

fall så lenge de ikke var villig til å love ikke å blande seg opp i de nye biskoper arbeid.”⁴⁶³ KUD var positive til forslaget, og kommenterte; ”Kvasnes`s forslag om å internere de fratrådte biskoper samlet på ett sted, ville selvsagt være det mest effektive og bør overveies av Statspolitiet.”⁴⁶⁴ Men ettersom statsstyret ikke (foreløpig) hadde vedtatt en slik internering, ”så hevder Kvasnes at de i all fall ikke må tillates å oppholde seg i sitt tidligere bispesete, d.v.s på det sted hvor den nye biskop har sitt administrasjonskontor.”⁴⁶⁵ Departementet opplyste videre at det kun var i Stavanger og Bergen at de fhv. biskoper oppholdt seg. De andre var ved sikringsvedtak overført til bopel utenfor sine tidligere embetsdistrikt. Tidligere biskop i Agder, *James Maroni* (1873-1957), bodde fremdeles i Kristiansand. Han hevdet fortsatt å være Agders rettmessige biskop, selv om bispesetet var nedlagt og underlagt Stavanger bispedømme. Maroni drev med omfattende reisevirksomhet internt i det tidligere bispedømme og holdt bla. konferanser, korrespondanser til de gamle menighetsråd, bispedømmets presteskap og tidligere proster.⁴⁶⁶ Disse opplysningene sendte KUD til generalmajor Martinsen, på bakgrunn av flere rapporter fra OJBK.

Men OJBK ønsket også å fjerne fhv. biskop Gabriel Skagestad. Han var året i forveien⁴⁶⁷ pålagt daglig meldeplikt, ilagt taleforbud og fikk ikke reise fra Stavanger uten statspolitiets tillatelse.⁴⁶⁸ Disse restriksjonene var ikke tilstrekkelige, mente OJBK. I den samme skrivelsen til Marthinsen ble ett nytt forslag fra OJBK lagt frem. Han ønsket et ”vedtak om at Skagestad fraflytter Stavanger og at han tilpliktes å ta opphold i Holum kommune i Vest Agder, hvor han er oppvokst og hvor hans bror har gard.”⁴⁶⁹ Marthinsen samtykket i forslaget, men stilte krav som statspolitiets avdeling i Stavanger ikke kunne innfri,

⁴⁶³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

⁴⁶⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

⁴⁶⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

⁴⁶⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

⁴⁶⁷ 16.oktober 1942

⁴⁶⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad

⁴⁶⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Til lederen av Statspolitiet, herr generalmajor Marthinsen fra KUD 29.oktober 1943

og forflyttingen ble utsatt.^{470 471} 22. Januar 1944 ble Skagestad forvist til Tonstad. Dette var starten på en ”forvisningsreise” som endte på Helgøya i desember 1944. Der ble han internert sammen med biskop Maroni, som var forvist fra Årdal(Rogaland bispedømme) hvor han hadde virket som prest.

Kampen mot biskopene var strategisk viktig. OJBK mente at de illojale prestene ville gi opp sin motstandskamp, bare ”streikelederne i biskopsbyene isoleres”⁴⁷². Biskopene skadet statskirkens virksomhet og ved å kneble dem ville presteskapet vise ”vårtegn”⁴⁷³. Men OJBK var også aktiv i kampen mot de illojale prestene. De var heller ikke uberørt av hans virke.

8.3 Prestene, Skagestads sendemenn

16.november 1942 fikk OJBK brev fra NS-medlem og den nyoppnevnte formann for Ferkingstad menighetsråd, *Henrik Kvilhaug* (1893-1973). Han meddelte at han sto i et vanskelig samarbeidsforhold med presten *Andreas Telhaug*, som var tilsluttet DMK. Telhaug hadde bl.a. ikke konferert formannen i bestemmelser av menighetsmøter, stevner og ofringer. Formannen mente at presten, i henhold til nyordningen, bare hadde rett til å foreta bestemmelser i gudstjenesten. Til dette ønsket han råd og veiledning fra biskopen, og ”som formann i menighetsrådet legger jeg ned påstand om at Telhaug bør bli flyttet fra Skudenes prestegjeld, og skiftet med en N.S. prest, thi han opeglar folket til ubotelig skade, både for

⁴⁷⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra Marthinsen, leder av Statspolitiet til statspolitiet-Stavangerkontoret 6.november 1943

⁴⁷¹ En måned senere, 27 november 1943, foreslo Feyling at Skagestad skulle forflyttes enten til øya Utsira utenfor Haugesund, eller Tonstad i Sirdal kommune. På disse stedene var det enklest å gjennomføre postkontroll. Men da Utsira ikke hadde fastboende lensmann, ble Tonstad valgt. Tonstad lå også utenfor Rogaland fylke, og dermed utenfor Skagestads tidligere embetsdistrikt. Se, Norrman 1998: 217

⁴⁷² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedssrapporter til Kirke departementet /Månedsmelding til KUD Januar 1944,dat. 17.februar 1944

⁴⁷³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedssrapporter til Kirke departementet /Månedsmelding til KUD Januar 1944,dat. 17.februar 1944

kirke og parti. Og jeg ber Biskopen indanke denne min påstand for kirke departementet.”⁴⁷⁴

Tre dager senere skrev OBJK til Kvilhaug at saken var videresendt til KUD:

*Det vyrde Departement kjenner jo selv godt til sokneprest Telhaugs aggressive opptreden så jeg behøver ikke å gi noen pekepind for den rette behandling av ham. For meg synes det å være det riktige å straffe dem som står bak disse mer eller mindre tåpelige uheldige prestene i underordnede embeter og skyver dem foran seg. Jeg kommer derfor tilbake til det som jeg ofte har nevnt for det vyrde departement: Lederkretsen i alle stiftsstedene må isoleres på en human måte, men således at kanalene til prestene og menighetene blir dem avskårne inntil de oppgir sin opprørske holdning overfor NS. Hvis ikke dette skjer, får vi noe en opprivende, hissig strid mellom prestene i opposisjonen og de tidligere menighetsråd på den ene side og de nyoppnevnte menighetsråd på den annen side, og kampen vil utvilsomt bli ledet fra disse kretser i stiftsstedene.*⁴⁷⁵

Både straff og isolasjon ville OBJK anvende i kampen mot opposisjonens opprørske holdning overfor NS. Sogneprest Telhaug ble forvist på grunn av sin motstand mot partiet.

OBJK samarbeidet tett med statspolitiet i Stavanger. Den 11.januar 1943 ba han om å få fjernet stiftskapellan *Leif Kloster* fra Kopervik. Oppfordringen ble aldri fulgt av politiet, noe som ergret ham. En måned senere begjærte han presten arrestert. OBJK meldte at han hadde ”fått høre at han har utført jordfestelse i Åkra. Det stod omtalt i Haugesunds avis. Altså en opplagt lovstridig handling.”⁴⁷⁶ Leif Kloster var ifølge rapporten til KUD, sendt til Kopervik av fhv. biskop Skagestad. Dette var utålelig for OBJK som hevdet at ”Kirkelig anarki blir altså følgen”.⁴⁷⁷

I en rapport fra 8.juni 1943, mente OBJK at en utrensning av de illojale prestene var løsningen på streiken. Det gjaldt å redde statskirken, og det ville også de illojale prestene innerst inne, ifølge OBJK. Løsningen var å få utrensket den ”grenseløse terroren”, fremholdt han i september 1943. I Januar 1944 var et utvidet samarbeid mellom OBJK og statspolitiet etablert. Han var grundig lei av at de illojale prestene som ”tar ofringer og kollekter uten å

⁴⁷⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra Henrik Kvilhaug til Stavanger Bispestol v Herr Biskop Kvasnes, dat. 16.november 1942

⁴⁷⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OBJK til Henrik Kvilhaug 19.november 1942

⁴⁷⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OBJK til KUD 11.februar 1943

⁴⁷⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OBJK til KUD 11.februar 1943

søke tillatelse fra menighetsrådet.”⁴⁷⁸ Slike innberetninger til OJBK ble nå videresendt til statspolitiet. Dette førte til flere aksjoner i menighetene i bispedømmet. I sin rapport 10.januar 1944 kom på nytt forslaget om å isolere lederne for motstanden. Det var en ”lederklikk” som KUD måtte fjerne, ellers var det resultatet av krigen som avgjorde kirkekampen. Han var overbevist om at en isolasjon av lederskapet, først og fremst biskopene, ville føre til at de øvrige prestene kunne fritt få følge sin overbevisning og bli lojale til statsstyret.⁴⁷⁹ Men OJBKs overbevisning var ønsketenkning.

Da Gabriel Skagestad ble fjernet 22. januar 1944, ble det ”rabalder”⁴⁸⁰ i Stavanger bispedømme. Domprost Kornelius⁴⁸¹ omtalte politiets flytning av Skagestad som en ”skjendig handlemåte”⁴⁸², rapporterte OJBK til KUD. Skagestad fikk distribuert et ”farveloppop”⁴⁸³ til de illojale prestene i bispedømme. Oppropet ble opplest søndag 6.februar i de fleste kirkene i Stavanger bispedømme. Da domprost Kornelius leste oppropet, var domkirken i Stavanger fullsatt. OJBK skrev følgende til KUD:

*Da han søndag 6 februar leste Skagestads opprop, ba han forsamlingen reise seg å synge salmeverset ”Under korset vil jeg trede” osv. I våre øren lyder dette som en vanhelliges av våre herlige kirkesalmer, men motfronten sparer intet heller i denne uhyggelige strid som de selv har satt i gang. Da så politiet grep inn overfor Kornelius og forviste ham fra Stavanger, sa hans egen kirketjener til meg: ”Ja , slik som han opptrådte, kunde det jo, ikke gå ”.*⁴⁸⁴

Dette var en opplagt demonstrasjonshandling mot ”nyordningen”, ifølge OJBK. Noen dager senere, ble Kornelius forvist fra Stavanger til Høvåg ved Lillesand, i juni til Lillehammer og

⁴⁷⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirke departementet /Måneds melding til KUD Januar 1944, dat. 17.februar 1944

⁴⁷⁹ Norrman 1998: 275

⁴⁸⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirke departementet /Måneds melding til KUD Januar 1944, dat. 17.februar 1944

⁴⁸¹ Domprost Kornelius ble avsatt fra embete i 1943, se Norrman 1998: 207

⁴⁸² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirke departementet /Måneds melding til KUD Januar 1944, dat. 17.februar 1944

⁴⁸³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s rapporter til Kirke departementet /Måneds melding til KUD Januar 1944, dat. 17.februar 1944

⁴⁸⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirke departementet /Måneds melding til KUD Januar 1944, dat. 17.februar 1944

derfra til ”Quislings hønsegård”,- Berg interneringsleir.⁴⁸⁵ Kornelius satt fengslet til 8.mai 1945.⁴⁸⁶ OJBK gjorde en taktisk manøvrering da han innrapporterte Kornelius til KUD. Et inngrep i NMS kunne nå begrunnes utfra formannens politiske ulydighet. Samtidig førte arrestasjonen til at hovedstyre i NMS ble svekket.

8.4 Ole Johan Berntsen Kvasnes´ forfølgelse av Olav Valen-Sendstad

Olav Valen-Sendstad (1904-1963) var en av de mest aktive prestene i Rogaland i kampen mot det nye statsstyret. Han var sogneprest i Jelsa i Ryfylke fra 1931-41 og ble res.kap. i St.Johannes kirke i Stavanger i 1941. Valen-Sendstad var kjent som en skarp teolog og populær prest i bispedømme. Han kom til Stavanger da kirkekampen eskalerte, og som en av arkitektene bak ”Kirkens Grunn”, sto han i klar opposisjon til både det nazistiske statsstyret og den konstituerte biskop i Stavanger. 7.august 1942 mottok OJBK telegram fra Feyling, hvor han meddelte innholdet i en rapport fra statspolitijefen. I rapporten het det at Valen-Sendstad utøvde statsfiendtlig virksomhet; ”Særlig skal han være uforsiktig i sin forkynnelse.”⁴⁸⁷ KUD innstilte Valen-Sendstad til avskjed fra sitt embete med tap av embetstittel, retten til å bære embetsdrakt og med plikt til å ta bopel utenfor Rogaland. Men før innstillingen kunne tre i kraft, måtte Stavanger biskop uttale seg.⁴⁸⁸ Den 13. august sendte OJBK sin uttalelse til KUD og skrev følgende:

Jeg må nok erklære meg enig i hva statspolitiet her anfører om res.kap. Valen-Sendstads virksomhet i den senere tid. Der er kommet så mange meldinger til meg fra pålitelige menn om hans uttalelser og måte å virke på at jeg ikke er i tvil derom, selv om jeg ikke har hørt ham selv. Hva den foreslåtte straff angår, vilde jeg be om at man sløifet det vanærende ved den(degradasjonen), og at det pedagogisk-opdragende trær i stedet, således at straffen lyder:

⁴⁸⁵ Den NS-lojale Aksel Kvam, ble konstituert i domkirkens sognekall fra 15.april 1944. Se, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirke departementet /Månedsmelding til KUD Februar 1944, dat. 11.mars 1944

⁴⁸⁶ Jørgensen(red.) 1992: 153

⁴⁸⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra KUD til Fung biskop Kvasnes 7.august 1942

⁴⁸⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra KUD til Fung biskop Kvasnes 7.august 1942

I. *Res.Kap. V.-S. suspenderes fra sitt embete inntil han får et annet sinn og legger dette for dagen ved å vise lydighet mot øvrigheten etter Rom 13,1ff.*

II. *I mellomtiden får han seg anvist et "Wartburg" som oppholdssted hvor han kan være i stillhet, for at han ikke skal få fortsette sitt oppvigerarbeide på et annet sted utenfor Rogaland.*

Denne form vil, når den gjennomføres på en hensynsfull måte, virke bedre utadtil så ikke noen med grunn kan rette bebreidelser mot styresmaktene. Den åpner for også for synderen en håpets dør til gjenoppreiseing. Et slikt "Wartburg" mener jeg man no og må finne for aksjonslederne i Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim, Hamar og Tromsøy, hvor de kan komme til ro og besinnelse.^{489 490}

Den 27.august 1942 ble Valen-Sendstad avsatt fra presteembete i St.Johannes kirke. Han mistet retten til å bære embetsdrakt, og både skrivemaskin og dupliseringsmaskin ble beslaglagt. Dette tiltaket, sammen med forvisning fra Rogaland, skulle stoppe Valens-Senstad statskritiske ytringer. Men Valen-Sendstad fortsatte i prestedtjenesten. Dette ble oppfattet som direkte provokasjon, og KUD begjærte at prestekjolen ble beslaglagt. Valen-Sendstad nektet å akseptere begjæringen, men ble tilslutt enig med KUD om å avgi løfte om ikke å ta den i bruk.⁴⁹¹ I september dro han til Oslo med meldeplikt hver 14.dag til statspolitiet . Perioden benyttet Valen-Sendstad hovedsakelig til studier, men prekte også på forskjellige steder. Etter et halvt år, undersøkte han forvisningens bestemmelser; ”og fant ut at jeg etter 6 måneders forløp kunne reise hjem igjen”⁴⁹².

Uten tillatelse fra statspolitiet, reiste Valen-Sendstad til Stavanger i mars 1943. Der deltok han først på et hemmelig prestemøte i Nygatens bedehus. Statspolitiet var tilstede og skrev et stenografisk referat. Ifølge statspolitiets rapport var de informert om Valen-Sendstads tilbakekomst av OJBK. Han hadde ringt politiinspektør Ekerholdt om saken.⁴⁹³ Den påfølgende søndag(14.mars), holdt Valen-Sendstad preken i St.Johannes kirke. Statspolitiet

⁴⁸⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OJBK til KUD 13.august 1942

⁴⁹⁰ OJBK samtykket i rapporten fra statspolitiet, men kom med et nytt alternativ til hvordan situasjonen kunne løses. Hans forslag om å sende Valen-Sendstad og de andre ”aksjonsnevnderne” til et ”Wartburg” med et ”pedagogisk-oppdragene” formål, var en videreutvikling av forslaget fra april(se pkt. 6.7). Forslaget ville også se bra ut utad. Likevel var en opprettelse av et ”Wartburg” uaktuelt for KUD, - på det nåværende tidspunkt.

⁴⁹¹ Norrman 1998: 211

⁴⁹² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

⁴⁹³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Rapport fra Eyvind Andersen til Herr Fylkesfører dr. O. Hareid, Dat. 16.mars 1943

var orientert av Valen-Sendstad selv og hadde ingenting å bemerke.⁴⁹⁴ Dette falt ikke i god jord hos OJBK, som hadde kunngjort høymesse med hjelpeprest Varden. Han ba statspolitiet om å hindre Valen-Sendstad, slik at han ikke fikk ”oppføre noen ballade i kirken”⁴⁹⁵. Ifølge OJBK lovet statspolitiet at de skulle stoppe ham. Likevel prekte Valen-Sendstad og fikk ”fritt spillerom” foran sin tidligere menighet.⁴⁹⁶ Ifølge biskopens månedsrapport, var det skjedd en misforståelse mellom OJBK og statspolitiet. Dette førte til at statspolitiet møtte opp i Domkirken, der biskopen forrettet høymesse.⁴⁹⁷

Valen-Sendstad skulle dagen etter til sin hytte på Rennesøy, der han også skulle preke. Han fikk tillatelse av statspolitiet, som ga ”tydelig uttrykk for at jeg kunne fortsette mitt virke i Stavanger uten at det sjenerte dem det minste”⁴⁹⁸. Men oppdraget på Rennesøy ble stoppet. Valen-Sendstad ble arrestert, fordi statspolitiet hadde mottatt instruks om å bortvise ham fra Stavanger. Dette kom fra ”et slikt hold at de ikke uten videre kunne overse det.”⁴⁹⁹ Valen-Sendstad spurte statspolitiet direkte om hvem det var som foranlediget ham arrestert; ”Jeg fikk til svar at det var ”biskop” Kvasnes.”⁵⁰⁰ Dette viser at OJBK anvendte statsapparatet i arbeidet for å isolere opposisjonen.

Bortvist for andre gang, forlot Valen-Sendstad Stavanger. Han ble fulgt på toget til Oslo av statspolitiet, to dager etter arrestasjonen. Men Valen-Sendstad fortsatte i virke som forkynner. Fra september 1943 til april 1944 reiste han på oppdrag for Det norske Misjonsselskap. Dette engasjementet var nok en provokasjon for OJBK, som fulgte virksomheten til selskapet nøye.

⁴⁹⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

⁴⁹⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet/ Månedsrapport for mars 1943,dat. 6.april 1943

⁴⁹⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet/Månedsrapport for mars 1943,dat. 6.april 1943

⁴⁹⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet/ Månedsrapport for mars 1943,dat. 6.april 1943

⁴⁹⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

⁴⁹⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

⁵⁰⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

I april 1944, skrev han forslag til hvordan forholdet mellom NMS og Valen-Sendstad kunne knebles;

Eg trur tidi no er komi for kyrkjestyret til å hjelpa Det norske misjonsselskap og like ein dei andre organisasjonene ut or det politiske uføret som leiarane har ført deim opp i. Ei sanering her vil få ein gagnleg verknad på den kyrkjelege og politiske stoda i heile landet. Når ein til dømes tenkjer på det hopehav N.M.S og Olav Valen Sendstad har havt med kvarandre, so vil ein skyna kor naudsyneleg det er å gå til eit slikt steg. Det kunde mest sjå ut som det er om å gjøra å bruka talarar, skribentar og personar som på ei eller annor vis er i strid med riksstyresmaktene. Soleis har N.M.S sendt ut Valen Sendstad og lyst i bladi at han er deira utsending i bispedømi Borg, Hamar og Nidaros. I år har like eins Maroni, bisp har vore, skrive påskepreika i Norsk Missionstidene.^{501 502}

OJBK viste nå, i likhet med tidligere rapporter og uttalelser, at tiden var moden for å gjøre alvor av saneringsplanen. En plan som var en viktig forutsetning for strategien for et inngrep i Det Norske Misjonsselskap. I april 1944 ble Valen-Sendstad engasjement i NMS avbrutt av statspolitiet. Han ble arrestert og forvist til Lillehammer. Der ble han gjenforent med kjenninger fra Stavanger stift, som biskopene Maroni, Skagestad og domprost Kornelius - alle med sterke relasjoner til NMS. I desember 1944 ble han sendt til interneringsleiren på Helgøya.⁵⁰³

8.5 "Wartburg" opprettes på Helgøya

Fra begynnelsen av 1944 ble enkelte av de illojale biskoper og prester samlet i Lillehammer. Årsaken til dette var at statsstyrets ønsket å kontrollere deres virksomheter. I mai var 16 prester internert på Lillehammer, i september 40, og i desember 55. I desember 1944 ble Lillehammer hovedkvarter for den tyske okkupasjonsmakten. Dette førte til at de illojale prestene ble flyttet til Helgøya ved Mjøsa.⁵⁰⁴ I slutten av krigen satt 54 prester internert på Helgøya, deriblant fire biskoper (Skagestad og Maroni). Interneringsleiren på Helgøya var nærmest en konsentrasjonsleir. Men styresmaktene klarte aldri å kneble prestenes

⁵⁰¹ Norsk missionstidene bladet til NMS

⁵⁰² RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/"Biskop" Kvasnes's månedsrapporter til Kirkedepartementet /Månedsrapport for mars og april 1944, dat. 23.april 1944

⁵⁰³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/Olav Valen-Sendstad avhørt på landssviksavdelingen 16.september 1946

⁵⁰⁴ Berg 1999: 194

motstandskamp. Under ledelse av Maroni utviklet det seg et miljø på Helgøya som la planer for hvordan man skulle bygge opp igjen kirken etter krigen.⁵⁰⁵

Norrman hevder det var OJBK og Feyling som hadde ideen til å opprette interneringsleiren.⁵⁰⁶ Men det er et spørsmål om ikke OJBK var den som opprinnelig hadde ideen, mens Feyling iverksatte den. Tidsvitnet *Ingvald B. Carlsen* (1887-1953), mente at det var OJBK som foreslo forvisning av prestene til bestemte steder. Om man sendte dem til Lillehammer, ville man oppnå den samme effekt som ved fengsling, men det hele ville se bedre ut i folkets øyne.⁵⁰⁷ Dette er helt på linje med det OJBK selv skriver i flere rapporter til KUD. Allerede i saken mot Valen-Sendstad i 1942⁵⁰⁸ mente OJBK at et ”Wartburg” ville ”virke bedre utadtil så ikke noen med grunn kann rette bebreidelser mot styresmaktene.”⁵⁰⁹ Dette gjaldt ikke bare for Valen-Sendstad, men også ”for aksjonsnevnderne i Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim, Hamar og Tromsøy.”⁵¹⁰ En slik internering skulle som nevnt lede til nytt sinn, slik at man viste lydighet mot øvrigheten etter Rom 13,1ff. Dette ville gjøre ende på prestenes ”oppviglerarbeide.”⁵¹¹ Feyling klagde våren 1944 til Quisling over de avsatte biskopene. De klarte fortsatt å administrere sine embetsdistrikt, som om ingenting var hendt.⁵¹² De fleste av dem var forvist langt borte fra sine bispeseter. Likevel fungerte ikke ordningen. Dette påpekte Feyling, som mente at ordningen gjorde det umulig å rydde opp i de kirkelige forholdene. Hans løsning var å samle de avsatte biskopene på ett sted, gjerne et pensjonat eller hotell.⁵¹³ Statsstyret var enig i å samle biskopene, men valgte en løsning som var nærmest likt med OJBKs tidligere forslag. To år etter, var ønsket om et ”Wartburg” oppfylt.

⁵⁰⁵ Berg 1999: 194

⁵⁰⁶ Norrman 1998: 396

⁵⁰⁷ Carlsen 1945: 186-187 se også Norrman 1998: 217

⁵⁰⁸ se ovenfor i avsnittet om Olav Valen-Sendstad

⁵⁰⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OJBK til KUD 13.august 1942

⁵¹⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OJBK til KUD 13.august 1942

⁵¹¹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/diverse dokumenter i forbindelse med kirkestriden/Fra OJBK til KUD 13.august 1942

⁵¹² Norrman 1998: 217

⁵¹³ Norrman 1998: 217

Biskop Frøyland foreslo i månedsmeldingen for november 1944 at de forviste geistlige skulle få vende tilbake til sine embeter, uten forbehold. OBJK reagerte kraftig på dette forslaget og sendte brev til KUD den 31. desember 1944. Han lurte på hva meningen var med kampen de lojale hittil hadde ført. Han fryktet for fremtiden til de geistlige, ”som hadde satt livet på spill for å vise lydighet mot Guds ord og øvrigheten.”⁵¹⁴ OBJKs syn på en forsoning mellom partene var nå helt motsatt av det han hadde arbeidet for i 1942. Løfte til Skagestad var glemt. ”Jeg følte meg ganske svimeslått og søkte etter en eller annen psykologisk årsak til forslaget”⁵¹⁵ fra Frøyland. OBJK antok at han var blitt formet av anonyme hevnutrusler. Hevnutrusler hadde han selv mottatt om sommeren da sogneprest Thu fra Vestby døde i leiren på Grini, ”skulde jeg med alle midler både under og etter krigen gjøres ansvarlig for mordet på ham.”⁵¹⁶ Det ble sendt brevkort om mordet som OBJK skulle stilles til ansvar for. Postbudet leste det opp når han gikk med posten fra hus til hus på Høyland. Motivet var at ”min familie skulde sjokkeres med redsel. Hva dette kostet mitt slitte hjerte, vet kun Gud.”⁵¹⁷ Med dette siktet han til en hjertesykdom han led av. OBJK trodde at Frøyland var blitt utsatt for noe lignende. Hvis dette var årsaken, kunne OBJK forstå hvorfor forslaget ble reist. Likevel var forsoning uaktuelt på de premisser Frøyland hadde fremlagt: ”Den mangler den rette forutsetning: erkjennelse og anger.”⁵¹⁸ Her ser vi omvendelsen trer frem. OBJK brukte formuleringer fra vekkelsesbevegelsen som et instrument i den politiske konteksten. Opposisjonen måtte gjennom en *politisk* bot og omvendelse. Med henblikk på hans bakgrunn i vekkelsesbevegelsen, var det ikke unaturlig at han overførte formuleringer derfra over i

⁵¹⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet /OBJK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵¹⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet /OBJK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵¹⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet /OBJK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵¹⁷ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet /OBJK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵¹⁸ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedrapporter til Kirkedepartementet /OBJK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

politikken. En tilgivelse uten erkjennelse og anger, sammenliknet han med at Norge skulle rekke hånden til ”våre fiender bolsjevismen.”⁵¹⁹ Avslutningsvis skrev OJBK til KUD:

*Denne domstid som no går over denne Kirke, er den sværeste siden reformasjonen, og no trenges det foldede hender og bøydde knær. Men da skal vi og komme vel igjennom.*⁵²⁰

KUD ble rådet til å henlegge biskop Frøylands forslag. De forviste prestene forble internert på Helgøya til krigens slutt. Valen-Sendstad, Gabriel Skagestad og Maroni var isolert, mens domprost Kornelius var plassert i interneringsleiren på Berg. Før interneringen hadde disse hatt viktige oppdrag i Det Norske Misjonsselskap. Domprost Kornelius var formann i hovedstyre, biskop Maroni var skribent i Misjonstidene, mens Valen-Sendstad reiste som forkynner for organisasjonen. Da OJBK sendte sin månedsrapport i april 1944, var det ikke tilfeldig at han viste til disse ”NMS-prestene” som en begrunnelse for at statsstyret måtte internere prestene. Han mente at de ledet NMS til å drive politisk motstand. I den samme månedsrapporten i april kom varselet fra OJBK om at tiden nå var inne for å ta kontroll over NMS. Statsstyret skulle først fjerne ”lederklikken” og deretter ta kontroll over selskapet. ”Lederklikken” var nå fjernet.

8.6 Det Norske Misjonsselskap

Fra høsten 1943, påpekte OJBK at det var flere tusen kristelige lag og foreninger som var i opposisjonens hånd. Derfor ønsket OJBK at et inngrep skulle gjennomføres overfor alle lag og kristelige organisasjoner. I utgangspunktet ville OJBK først og fremst ilegge forbud mot å bruke talere og skribenter som var mot statsstyret, dernest ønsket han lojale tilsynsmenn i hovedstyrene.⁵²¹

Da Feyling mottok OJBKs månedsrapport for april 1944 framholdt han i en kommentar, at OJBKs forslag var i overenstemmelse med det autoritære kirkesyn han lenge hadde gjort til

⁵¹⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet /OJBK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵²⁰ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/”Biskop” Kvasnes`s månedsrapporter til Kirkedepartementet /OJBK til KUD om Oslo biskops innberetning for november 1944, dat. 31 desember 1944

⁵²¹ Norrman 1998: 340-341

kjenne. Men Feyling ønsket ikke et inngrep foreløpig, til det var frykten for nye opprør for stor.⁵²² I slutten av april sendte Feyling et brev til Quisling, hvor han framholdt at OJBK flere ganger hadde ønsket at også generalsekretær *Einar Amdahl* måtte fjernes fra Rogaland. Han var ideologen bak motstanden NMS førte mot statsstyret.⁵²³ OJBK mente at Amdahl måtte interneres på samme måte som domprost Kornelius, hovedstyrets formann. OJBKs forslag om å innsette NS-lojale tilsynsmenn, ble også Quisling orientert om. Feyling avsluttet brevet med disse ordene:

Jeg vil tilrå at biskop Kvasnes' forslag i første omgang kan gjennomføres hva det Det Norske Misjonsselskap angår, ved at Kirkedepartementet foranlediger følgende vedtak: Biskop Kvasnes, som egentlig fremdeles er medlem av NMS hovedstyre, oppnevnes som Den norske kirkes representant i hovedstyret, med rett til å delta i hovedstyrets møter og utbe seg de opplysninger som måtte ønskes om Misjonsselskapets arbeid. Som varamann oppnevnes misjonsprest A.Thunem, Stavanger.⁵²⁴

6. juli slo NS-myndighetene til. Hovedstyret ble avsatt og erstattet av et kommissarisk styre. Statsstyret kunngjorde inngrepet med en utfyllende redegjørelse i landets aviser:

Det Norske Misjonsselskap har i flere år vært ledet i strid med Selskapets grunnregler.(...) I lengre tid har midlertid politiet hatt mistanke om at Hovedstyret i Det Norske Misjonsselskap har vært engasjert i ulovlig virksomhet. (...) En kan imidlertid slå fast at hovedstyre, i særdeleshet formannen og generalsekretæren har arbeidet med alle midler på tvers av gjeldene lover og bestemmelser og egne grunnregler og instruksjoner, og derved forsøkt å medvirke til å forandre rikets statsforfatning, et forhold som rammes av straffelovens § 98. For å ivareta Det Norske Misjonsselskaps og misjonsfolkets sanne interesser har Kirkedepartementet (...) gjort følgende vedtak:

- 1) Biskop O.J.B Kvasnes innsettes straks som formann i hovedstyret for Det Norske Misjonsselskap istedenfor domprost K.O. Kornelius som herved løses fra vervet.*
- 2) De øvrige medlemmer av hovedstyret løses straks fra sine verv.*
- 3) Misjonsprest A. Thunem innsettes som generalsekretær i Det Norske Misjonsselskap istedenfor Einar Amdahl som er fratrudd stillingen.*
- 4) Formannen overtar hovedstyrets funksjoner og gjør de nødvendige vedtak i samråd med gen.sekr. og hovedkassereren.⁵²⁵*

⁵²² Norrman 1998: 341

⁵²³ Jørgensen(red.) 1992: 180

⁵²⁴ sitat, Jørgensen(red.) 1992: 170

⁵²⁵ sitat, Jørgensen(red.) 1992: 153-154

Det tidligere hovedstyret reagerte spontant på inngrepet i NMS. De sendte protestbrev til KUD, men ble aldri hørt.⁵²⁶ I hemmelighet ble ”Det midlertidige misjonsstyre” opprettet, og det fungerte fram til frigjøringen.⁵²⁷

Det var ikke tilfeldig at inngrepet skjedde den 6.juli. Den samme dagen ankom selskapets hovedstyreformann(Kornelius) og generalsekretær(Amdahl) interneringsleiren på Berg.⁵²⁸ De ble begge dømt til fire år i fengsel.⁵²⁹ Nå var OJBKs plan og ønske, om å fjerne ”lederklikkene” i Rogaland, innfridd. Likeså fikk han selv kontroll over landets største kristne frivillige organisasjon. Men det nye hovedstyret fikk lite oppslutning i Stavanger. De fleste nedla arbeidet og ville ikke motta lønn av det nye hovedstyret. Bare hovedkasserer Nøkling ble sittende. Han anså det som sin plikt å verne om de 8-10 millionene som NMS eide.⁵³⁰ Den samme holdning var å finne utover landet: Ingen ville ha noe med det kommissariske styret å gjøre. I slutten av august summerte OJBK totalt 107 protestskriv fra NMS funksjonærer, kretsstyrer og styrene for skoler og institusjoner.⁵³¹ Kretsstyrene demonstrerte overfor hovedstyret ved å holde tilbake kvartaloversikter, månedsrapporter og innbetalinger til hovedklassen. Økonomien ble et stort problem og Feyling ba om oversikt over dem som styrte økonomien i kretsstyrene. I slutten av mars 1945 sendte OJBK oversikten til Feyling. Statspolitiet skulle nå ta hånd om sabotasjen. Fram til 1945 ble 6 funksjonærer satt til tvangsarbeid ved Stavanger kommunale vedhuggeri, mens 6 kontordamer ble sendt til tyskernes vaskeri på Sola.⁵³²

I slutten av juli 1944 uttalte den norske eksil regjering i London at hovedmotivet for inngrepet måtte ”sees som en personlig hevnakt fra Kvasnes´ side etter at han ble utelukket fra selskapets hovedstyre da han ble nazist.”⁵³³ Dette kan være et av motivene for inngrepet. Likevel gir ikke regjeringens uttalelse et fullstendig bilde over hans forhold til NMS. OJBK lå i strid med NMS allerede i 1939, da det ble vedtatt at kvinner kunne sitte i hovedstyret. Etter

⁵²⁶ For en fyldig fremstilling av protestskrivet til KUD, se, Jørgensen(red.) 1992: 155

⁵²⁷ For en fyldig fremstilling av ”Det midlertidige misjonsstyrets” arbeide, se, Jørgensen(red.) 1992: 156-162

⁵²⁸ Jørgensen(red.) 1992: 153

⁵²⁹ Norrman 1998: 342

⁵³⁰ Jørgensen(red.) 1992: 155 og Norrman 1998: 342

⁵³¹ Jørgensen(red.) 1992: 155

⁵³² Jørgensen(red.) 1992: 156

⁵³³ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Norske nyheter fra regjeringens informasjonskontor, dat. 27.juli 1944

vedtaket var fattet, møtte aldri OJBK på hovedstyrets møter. Vedtaket ønsket OJBK å endre og uttalte:

Som jeg sa til Lund og Nøkling den dag vi overtok selskapets kontorer, trodde jeg at Gud no muligens vilde gi meg anledning å medvirke til at det etter min mening ubibelske vedtak på generalforsamlingen i Skien kunde bli rettet på.⁵³⁴

Hovedmotivet for inngrepet synes heller å ligge på det kirke-politiske område. Han mente at kirken selv måtte drive misjonsarbeidet. En misjonsdrivene kirke ”har de beste betingelser for å bli fornyet. Derfor har ikke kirken råd til å undvære misjonsarbeidet. Den kan heller ikke la andre drive det for seg. Den må drive det selv.”⁵³⁵ For OJBK var det problematisk at kirke og misjon var adskilt og uttalte:

Både i navn og vesen måtte forbindelsen markeres. (...) Symptomatisk for den skjeve(og ubibelske) utvikling på dette område i Den norske kirke er at det eneste misjonsselskap som i sitt navn vilde vedkjenne seg å være lem på det norske kirkelegeme, blev heimlaus i Norge. Det måtte for den vesentligste del holdes oppe av Den norskamerikanske kirke. Jeg tenker her på ”Den norske kirkes Misjon” ved Biskop Schreuder.⁵³⁶

OJBKs henvisning til Schreuder var naturlig. Hans meningsfelle, generalsekretær Thunem, utga ved påsketider 1944 en bok om biskop *Hans. P. Smith Schreuder (1817-1882)*.⁵³⁷ Boka skapte debatt og det er dokumentert at det pågikk en kamp om synet på Schreuder, mellom Thunem og NMS lederne Amdahl, Kornelius og biskop Skagestad.⁵³⁸ På bakgrunn av konflikten var det ikke så rart at OJBK anmeldte boka i Stavanger Avis i slutten av april:

Biskop Schreuders person som menneske og som kristen misjonær er ved denne boken fullkomment rehabilitert. Det nidingsverk som ble øvd mot ham i hans liv, og som forsøktes fortsatt mot hans historiske minne etter hans død, er ved denne dokumentariske bok slått til jorden. Biskop Schreuders æresbauta er atterreist i vår kirke og skal aldri bli veltet igjen.

⁵³⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/ Fra OJBK til hovedstyret i NMS, dat.12.juli 1945

⁵³⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 27

⁵³⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse,9.juni 1946: 27-28

⁵³⁷ Thunem, Adolf, *Biskop Hans Pauldan Smith Schreuder: det norske misjonsselskaps første misjonær: biografiske trekk*, Oslo Centralforlaget, 1944

⁵³⁸ Jørgensen(red.) 1992: 162

Dette signaliserer at de sto i kontakt med hverandre før de ble innsatt i hovedstyret. De hadde hver sin strid med NMS lederne, dermed var det kanskje ikke tilfeldig at OJBK tok parti med Thunem's syn.⁵³⁹ De sto sammen om misjonsteologiske anliggender som de ville realisere i NMS. De mente bl.a. at kirke og misjon måtte knyttes sammen. Dette kunne realiseres ved å løfte opp arven etter biskop Hans S. Schreuder og føre den videre.

Biskop Schreuder fulgte embetskirkelige idealer, som utløste konflikt med ledelsen i NMS.⁵⁴⁰ Den tidligere misjonæren (NMS's første utsendte misjonær 1844-1866) tillot seg selv biskoppelig myndighet over NMS's misjonsfelt og kunne ikke se seg underlagt demokratiske vedtak i hovedstyret.⁵⁴¹ Han mente at hovedstyret grep inn i hans myndighet som biskop, og han beklaget den "regjerelystne Demokratieaand"⁵⁴² og de "ukirkelige Tendenser"⁵⁴³ som da gjorde seg gjeldene. På bakgrunn av dette er det ikke vanskelig å se sammenhengen i OJBKs tenkesett. Han var for en antidemokratisering av NMS slik at det ble underlagt statskirken. Den skulle ha en geistlig toppledelse. Her står vi overfor en helhetlig konsepsjon inspirert bl.a. av nyordningens ideologi og den konfesjonelle lutherdoms statskirkelighet. Målet var å sikre enhet mellom staten, kirken og folket.

Verken inngrepet i NMS eller isolasjonen av opposisjonslederne stoppet motstandskampen i Rogaland. I månedsrapporten for november 1944 uttalte han: "Ingen sprekk viser seg i det streikende presteblokk eller i kirkefolkets falanks."⁵⁴⁴ Men i de indre sinnene begynte man å forstå "at Tyskland er vår eneste virkelige venn."⁵⁴⁵

I Februar 1945 rapporterte OJBK at aksjonene fremdeles var resultatløse og motstanden i kirkefolket var stor i bispedømmet. Men OJBK framla også i rapporten hvordan kirkekampen

⁵³⁹ OJBKs strid med NMS: ang. kvinners valgbarhet til hovedstyret.

⁵⁴⁰ For en nærmere redegjørelse av Schreuder "saken". Se, Myklebust, Olav G., *H.P.S. Schreuder: kirke og misjon*, Land og kirke/Gyldendal, Oslo 1980

⁵⁴¹ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2001: 187

⁵⁴² Sitat, Uglem 1979: 98

⁵⁴³ Sitat, Uglem 1979: 98

⁵⁴⁴ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/"Biskop" Kvasnes's månedsrapporter til Kirkedepartementet/Månedlig rapport til KUD for november 1944, dat. 1.desember 1944

⁵⁴⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/"Biskop" Kvasnes's månedsrapporter til Kirkedepartementet/Månedlig rapport til KUD for november 1944, dat. 1.desember 1944

kunne løses og nasjonen bindes sammen. Tiden var inne for å gjøre alvor av hans visjon for statskirken: gjenreisningen av erkebispestolen i Nidaros:

Tanken er denne at når no erkebispestolen atterreises i Nidaros, så vilde det være heldig at den historiske tittelen "Sira" gjenopptas. Våre små utbygder som Færøyane og Island har hatt hjertelag og historisk sans til å bevare den, mens vi i moderlandet har kastet den på søppelhaugen. No er det den beleilige tid å gjøre denne nasjonalkirkelige synd god igjen. Tittelen vil knytte oss sterkere til vår nasjonale fortid, og den vil bli et band mellom oss og stammefrende i våre utbygder. Det er kanskje å se til en liten ting dette, men i virkeligheten en såre stor ting, fordi den betegner en merkestein på heimvegen til vår nasjonale og kirkelige fortid. Jeg ber om at tanken må bli brakt videre til Ministerpresidenten. Vi trenger no alt som kan bide oss sammen og gjøre oss sterke.⁵⁴⁶

OJBKs engasjement i saken var ikke nytt for KUD. Fra 1941 sendte han flere skrivelser om saken, og han skapte liv om erkesetet i et møte mellom Quisling og Skancke i oktober 1943. I denne forbindelse overrakte han et brev fra NS-menighetsrådene i Stavanger, hvor det bl.a. var skrevet følgende: "Ordnningen med en øverste bisp ville falle helt i tråd med det borgerlige fører- og ansvars- prinsipp, som nå er helt gjennomført i samfunnet."⁵⁴⁷ Feylings innstilling til saken var følgende i oktober 1943:

Meget taler for at det vilde styrke nasjonalkirken ved no å gå til opprettelse av vår tradisjonsrike erkebispestol. Innstilling i saken kan om ønskes framlegges på få dagers varsel, men da bør fung. Biskop Kvasnes selv ta konsekvensen av sitt forslag og erklære seg villig til å beklæ denne stilling, hva han uten tvil er fullt kvalifisert til på tross av sine 70år.⁵⁴⁸

Med disse ordene var Feyling den eneste som konkret foreslo et navn som kunne utføre tjenesten som erkebiskop. Saken forsvant etter oktober 1943, men den ble gjenreist av OJBK i februar 1945. Kanskje var det en personlig seier å avrunde yrkeslivet som erkebiskop? Erkesetet i Nidaros ble aldri gjenreist. Likevel gjenspeiler OJBKs engasjement flere sider av ham selv:

1. Det viser hans nasjonale bevissthet.
2. Det viser hans kirke-politiske og politisk-ideologiske bevissthet. Erkesetet som et symbol(og bindeledd) for enhet mellom staten, kirken og folket.

⁵⁴⁶ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/"Biskop" Kvasnes`s månedssrapporter til Kirke departementet/Månedlig rapport til KUD for desember 1944 og januar 1945, dat. 11.februar 1945

⁵⁴⁷ sitat, Jørgensen(red.) 1992: 169

⁵⁴⁸ sitat, Norrman 1998: 359

3. Kirke- og undervisningsdepartementets ideologiske-leverandør.

9. Epilog

OJBKs virke under krigen viser at statskirken i Stavanger bispedømme, også var en minoritetskirke. Den fungerte fordi den var en statskirke. På grunn av politisk lojalitet, var det en liten gruppe prester som holdt fast ved quislingsregimets kirkedepartement. De levde i håpet at krigen skulle avsluttes med tysk seier. Slik ble det ikke. Den 10. Mai 1945 fikk OJBK følgende telegram fra biskop Skagestad, sendt fra bispemøte i Oslo:

På grunn av Deres forhold under Norges krigsår suspenderes herved med øyeblikkelig virkning den fullmakt til å være prest som kirken meddelte Dem ved Deres ordinasjon. De har straks å forlate det embete som De for tiden sitter i, da De ikke gar lovlig rett til det. Rekommandert bekreftelse postsendes.⁵⁴⁹

I bispejournalen innførte OJBK telegrammet følgende kommentar den 11.mai 1945:

*Hertil bemerker jeg: Som jeg viste lydighet mot Rom.131-7 overfor den øvrighetsmakt som Gud innsatte i krigsårene, så vil jeg vise lydighet mot Kongen og hans regjering som Gud nå har tilbakegitt regjeringsmakten i Norge. Jeg har handlet i tro til Gud den hele tid.*⁵⁵⁰

Dette viser at OJBK mente at han selv var skyldfri. Han forble lydige mot øvrigheten i pakt med Rom.13.1ff. På dette grunnlag kunne han skyve de etiske konfliktene til side. Stat og øvrighet var med en slik teologi, selv om de utøvde makt på alle plan, formale kategorier.⁵⁵¹ Dermed var øvrigheten uten etisk ansvar hva den enn foretok seg. Ettersom enhver øvrighet var innsatt av Gud, måtte den uansett adlydes. Det spilte ingen rolle hvilken øvrighet som hadde makten, eller hvordan den hadde fått den. I praksis ble denne tenkningen inkonsekvent. Han bekjempet den bolsjevistiske stat i Russland, men var ikke også denne øvrigheten innsatt av Gud?

Biskop Skagestad suspenderte OJBK umiddelbart fra bispe- og presteembete, og politiet forviste ham få dager senere fra Høyland. Familien måtte rømme om natten fra Høyland, og

⁵⁴⁹ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

⁵⁵⁰ Sitat, RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Vitneavhør/erklæring angående N.S biskop biskop G. Skagestad.

⁵⁵¹ Støylen 1984: 161

de mistet alle sine eiendeler. OJBK flyttet til Tjøme, der han overtok et mindre gårdsbruk.⁵⁵² Som andre NS-sympatisører under okkupasjonen, ventet OJBK strafferettslige konsekvenser etter frigjøringen. Men landssviksaken ble 9.august 1952 avgjort med påtaleunntatelse og tiltalen for landssvik frafalt. På grunn av sin svake helsetilstand, fikk han ingen dom å sone. OJBK døde 25.februar 1953.⁵⁵³ På hans gravstøtte står følgende vers:

10 En kort tid må dere nok lide, men all nådes Gud, som ved Kristus har kalt dere til sin evige herlighet, han skal utruste dere, gi dere kraft og styre og stille dere på fast grunn. 11 Makten er hans i all evighet. Amen (1.Peter.5:10-11)

Det var ikke tilfeldig at disse versene ble valgt. V.10 var hans livsmotto etter omvendelsen i Våle i 1905. Men at livsmottoet ble etterfulgt av v.11 antyder her at hans sak skulle ”i siste instans for Gud, som dømmer rettvist.”⁵⁵⁴

Avslutningsvis står OJBKs egne ord alene:

*Man vil da spørre meg: Hvorfor støttet du da NS? Svar: Ene og alene fordi jeg så i NS et bolverk mot bolsjevismen og den marxistiske ideologi, og forsiden lovet kristendommen større plass i skolen og samfundets offentlige liv. Et løfte som jeg tok alvorlig.*⁵⁵⁵

⁵⁵² At familien flyttet til Tjøme var antagelig tilfeldig. Hans kone hadde arvet store områder med skog i Østerdalen, og det var hun som hadde penger. Det ble en tung tid for familien etter kapitulasjonen, særlig for barna. Jf. samtale med en av Kvasnes' etterkommere.

⁵⁵³ Jørgensen(red.) 1992: 171

⁵⁵⁴ RA/S-1019/D-L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i presteskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944

⁵⁵⁵ RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398/Til hovedstyre for det Norske Misjonsselskap fra OJBK, dat. 19.september 1945

10. Sammenfatning og konklusjoner

Ole Johan Berntsen Kvasnes(1873-1953) hadde sin oppvekst i Borgund, Møre og Romsdal. Han kom fra et konservativt hjem, hvor den kirkelige tradisjonen sto sterkt (husandakten). OJBK flyttet til Volda, der han bodde i to perioder av sitt liv. I Volda var han student (almueskolen,1889-1991) og arbeidet både som lærer (1913) og prest (Sande 1914-1920). I Volda ble han formet av en nasjonal helskapstanke, konkretisert ved et dannelsesprosjekt, hvis slagord var: "heim, skule og kyrkja." Pietisme, vekkelse, omvendelse, Venstrepolitikk, landsmål og en indremisjon i fremmarsj påvirket OJBK i Volda. OJBK studerte teologi ved Universitet i Kristiania og var en dyktig student. Under studietiden ble han bl.a. kjent med Gabriel Skagestad. Fra 1904-1945 virket han både som prest og prost på en rekke steder (Våle, Sande, Vanse og Høyland). I perioden mellom 1906 og 1914 sto han uten embete. Da var han omreisende predikant i indremisjonen(1906-1913) og lærer(1913). OJBK var anerkjent i lekmannsbevegelsen og ble bl.a. valgt, etter benkeforslag, til representant i hovedstyret til Det norske Misjonsselskap (1936). Da okkupasjonen kom, stilte OJBK seg til rådighet for det nazifiserte kirke- og undervisningsdepartement (KUD). Det var ved undertegningen av "bolsjevikkoppropet" han sto offentlig frem som sympatisør til det nye statsstyret(1941). Oppropet til prestskapet var forfattet av hans venn og tidligere prost i naboprostiet, Sigmund Feyling (fra 1941 ekspedisjonssjef i KUD). Da OJBKs undertegning ble offentlig kjent, ble han innkalt til et møte hos biskop Gabriel Skagestad. Møtet med biskopen formet hans mentalitet og la føringer for det videre virke, og han beskrev det slik: "Jeg var som en der er støtt ut i det ytterste mørke. Alle utganger var sperret."⁵⁵⁶ OJBK ble frosset ut og ble bedt om å trekke seg fra samtlige verv. Hvor skulle han nå finne sympati og støtte? Det var naturlig å vende seg til Feyling.

Da biskopene (februar 1942) nedla den statlige delen av embetet, stilte OJBK seg til rådighet for det nye statsstyret. Han ble utnevnt til fungerende biskop i Stavanger bispedømme fra februar 1942 og lot seg vigsle til biskop i desember 1943. Samtidig var han også prost og sogneprest (Høyland). I sitt virke fram til kapitulasjonen prøvde han å opprettholde den kirkelige orden slik han forsto den. Dette førte til konflikter med de "illojale" prestene, som

⁵⁵⁶ RA/S-1019/D/L0010/0013-div.feylingsaker-opprydding i prestskapet-Følgende erklæring bedes vedlagt hovedstyrets forhandlingsbok i Det Norske Misjonsselskap-10.mai 1944, side 2

gjorde at han søkte å nedkjempe dem. Han ønsket å fjerne lederskapet og bryte ned motstanden på forskjellig vis. Han førte en aggressiv linje med et nært samarbeid med statspolitiet og KUD. Han ble kjent for sitt engasjement for interneringen av både "lederklikkene" i presteskapet og i Det norske Misjonsselskap, samt for sitt ønske om fullstendig kontroll av Misjonsselskapet. Dette førte til at hovedstyret i NMS ble fjernet og erstattet av et kommissarisk styre, hvor OBJK ble formann. OBJK fremsto med en forsonende side i begynnelsen av sitt virke som biskop. Han forfattet et fredsforslag på statsstyrets vegne som ble avslått av opposisjonen (1942). Fra da av forsvant den forsonende holdningen.

Den prosess OBJK ble ledet inn i, har sine forutsetninger i hans bakgrunn, men er også betinget av samfunnsutviklingen. Han utviklet en sterk luthersk konfesjonsbevissthet. I så henseende er han ikke noe unikum. I mellomkrigstiden vokste det frem en luthersk renessanse (Norges Lutherlag) i norsk teologi og kirkeliv. Han fant sin plass i dette miljøet og var opptatt av luthersk identitet, konfesjon, lære og liv i kirken. Dette var ikke unormalt i et internasjonalt perspektiv. I Norge hadde man i lang tid mottatt impulser fra tysk teologi, derfor var det naturlig at norske prester og teologer rettet oppmerksomheten mot reformasjonens hjemland. I den lutherske renessanse i Tyskland var det betydelige teologer som Werner Elert og Paul Althaus som stilte seg positive til "det tredje riket". De var blant annet foredragsholdere på Norges Lutherlags møter. Foreningen formidlet på den måten impulser fra tysk lutherdom og den nasjonalkirkelige bevegelsen i Tyskland.

Det førte til at man både teologisk og ideologisk fikk en ukritisk holdning til statsmakten. For OBJK og flere andre prester nedfelte dette seg i en sterk statskirkelighet. Statskirkeligheten fikk en teologisk begrunnelse (Rom 13.1ff). Den fikk også en bestemt kirke-politisk funksjon. Ved den skulle enheten mellom kirke og folk bevares. Det ble derfor et viktig anliggende for OBJK og hans meningsfeller at en oppløsning av det nære forholdet mellom statsmakt og kirke ville medføre stor skade for den åndelige situasjon og utvikling.

OJBKs nasjonale bevissthet og tanken om enhet mellom kristendom og det norske folk sto han ikke alene om. "Folk" kan tolkes forskjellig, som en åndelig og kulturell enhet, og som folket ("demos") i demokratiet, som markerer sin vilje ved frie valg. Det folkelige ble i Volda forstått demokratisk. Man la vekt på folkestyre og liberale verdier. Han ble inspirert av to personer (Barstad, Kaarstad) som ønsket at det nasjonale skulle preges av kristendommen, dvs. vekkelseskristendom av lavkirkelig type. Folket skulle også dannes

gjennom en kristen oppseding i skoleverket (heim, skule, kyrkja). Volda var preget av partiet Venstre. Ikke minst på Vestlandet innebar det nære relasjoner til foreningsliv og vekkelseskristendom. OJBK og flere andre i presteskapet, som senere gikk inn i Nasjonal Samling, fastholdt den nasjonal-religiøse enhet mellom kristendom og folk. Men de la til side den demokratiske liberale arven. Grunnen til en slik utvikling var bl.a. de kulturelle, økonomiske, politiske og sosiale kriser under mellomkrigstiden. For mange av prestene ble trusselen fra bolsjevismen opplevd som skjebnesvanger for Norge. Men bolsjevismen fant man ikke bare i Sovjetunionen, den vant innflytelse i Arbeiderpartiet som ble medlem av "Den kommunistiske internasjonale"- Komintern. Partiet forlot Komintern i 1923, men den marxistiske arven virket videre som antikirkelighet, antikristendom og internasjonisme. Dette gjorde at det ble lagt mentale og ideologiske føringer som kunne resultere i sympati for Nasjonal Samling. Tilslutning til Nasjonal Samling var ikke så nærliggende før okkupasjonen, da var partiet en politisk sekt. Men det finnes eksempler på kristne som likevel sluttet opp om partiet selv etter at den antisemittistiske profilen var blitt tydelig fra høsten 1935 (Kjeld Stub og Albert Lunde). OJBK hørte ikke til dem som var eksplisitt positiv til Nasjonal Samling før okkupasjonen. Det var først på høstparten 1940 han orienterte seg mot partiet. Med Sigmund Feyling diskuterte han hvordan man skulle forholde seg til "den nye tid". Det var en nær relasjon mellom OJBK og Feyling, og den ble videreutviklet under okkupasjonen. Det er åpenbart at OJBK etter hvert ble en ideologisk veileder og inspirator for den 22-år yngre ekspedisjonssjefen i KUD. Det var ikke unaturlig. OJBK var teologisk skolert og en sterk personlighet.

Vekkelseskristendommens demokratiske organisering i foreninger og selskaper stilte OJBK seg mer negativ til. Kort tid før okkupasjonen kom han i et anstrengt forhold til vekkelseskristendommens demokratiske organisering (kvinnens valgbarhet til hovedstyret). Men vekkelseskristendommens mentalitet beholdt han. Det må ha vært en støtte for ham at den anerkjente predikanten Albert Lunde, så sent som i 1936, satt sitt håp til Quisling. At møtet med Lunde var viktig og formet ham, kom frem i brev til Feyling 1941. Vekkelsens tanke om personlig oppgjør med synd og bot, la OJBK også til grunn for løsningen av konflikten mellom de stridende parter i kirkekampen.

OJBK førte også videre - på sin måte - det gamle idealet fra Volda, nemlig enheten mellom hjem, skole og kirke. Av NS-programmet (paragraf 22) gikk det frem at hans "dannelsesideal" kunne bli realisert under "nyordningen". Men enhet mellom kirke og folk kunne ifølge OJBK

oppretholdes bare på den etablerte statskirkens grunn.

Den midlertidige Kirkeledelse hadde også et program, hvor Den norske kirke, folket og statsmakt var forbundet. Dette var gitt med Grunnlovens paragraf 2. Hva var da grunnen til at OJBK ikke støttet denne linjen? Da han leste Kirkens Grunn var han på mange punkter enig, men det han ikke på noen måte kunne aksepterte, var ulydigheten mot statsmakten som ble konkretisert ved embetsnedleggelsen. Han mente at denne ulydigheten var politisk motivert. Dette kunne han ikke godta, fordi kirke og politikk ble på denne måten blandet sammen. Dette bunnet i at han har en annen statsoppfatning og en annen forståelse av kirkens forhold til staten enn sine kirkelige motstandere. En kirke som på politisk-etisk grunnlag gikk i rette med statsmakten, kunne han ikke følge, verken prinsipielt eller i situasjonen man nå var i. Men man kan ikke overse at han selv blandet sammen kirke og politikk da han sluttet seg til NS' politisk-ideologiske kamp mot bolsjevismen ved å underskrive bolsjevikooppet. Han kom da på kant med lederne i Stavanger bispedømme og ble frosset ut, en dramatisk personlig erfaring som må ha ført ham videre inn i NS.

OJBK ble først fungerende biskop og senere vigslet, som var en naturlig konsekvens av hans valg. For den statslojale NS-kirken var det viktig å skaffe teologisk og kirkelig legitimitet. På den bakgrunn var det planer om å innføre den apostoliske suksesjon i Den norske kirke (for øvrig en idé lansert i 1923). Det nazifiserte kirkestyret skulle få legitimitet ved å gjenreise erkesetet i Nidaros. Der var Norges nasjonalhelligdom som hadde stor symbolkraft. OJBK, som hadde en konfesjonell luthersk og lavkirkelig bakgrunn, stilte seg merkelig nok positiv til både gjenreisning av erkesetet og innføring av den apostoliske suksesjon (for øvrig gjennom en gresk-ortodoks biskop). En slik utpreget hierarkisk ordning var i samsvar med det politiske "førerprinsippet", som var innført i det verdslige samfunn og ble på den måten mer akseptabel. For øvrig ble han selv foreslått som erkebiskop av Feyling i 1943.

Tjenesten i Stavanger bispedømme ble svært vanskelig. Et fåtall prester støttet ham (3-4 stk.), mens de øvrige var mer eller mindre motstandere. Den kirkelige ledelsen i Stavanger motarbeidet ham. Det var særlig denne eliten han prøvde å uskadeliggjøre ved å interne dem. Han brukte tvang og makt (statspolitiet). Det var ikke bare et uttrykk for at situasjonen var vanskelig, men også et nederlag for ham selv. En viktig sak for OJBK ble å skaffe seg makt og myndighet over NMS, som hadde sitt hovedsete i Stavanger. Formelt så lyktes han, reelt fikk det ingen virkning. I NMS fant man løsninger slik at man unngikk det kommissariske

hovedstyret og klarte å beskytte seg mot OJBKs innflytelse. Også i kampen om NMS var han med på å iverksette politimessige forholdsregler. Han hadde bare én medarbeider i NMS, Adolf Thunem. De sto sammen om misjonsteologiske anliggender som de ville realisere i NMS. De mente bl.a. at kirke og misjon måtte knyttes sammen. De ville løfte opp arven etter biskop Hans S. Schreuder og føre den videre. Det er ikke vanskelig å se sammenhengen i OJBKs tenkesett. Han var for en antidemokratisering av NMS slik at det ble underlagt statskirken. Den skulle ha en geistlig toppledelse (erkebiskop og suksesjon etter "førerprinsippet"). Her står vi overfor en helhetlig konsepsjon inspirert fra flere hold: nyordningens ideologi, den konfesjonelle lutherdoms statskirkelighet og en sterk nasjonal bevissthet. Målet var å sikre enhet mellom staten, kirken og folket.

Antisemittisme og jødeforfølgelse var et viktig aspekt ved nazismen. Dette var ikke noe fremtredende trekk ved OJBK under okkupasjonen. Man finner ikke slike holdninger i hans offentlige virke. Men at han personlig hadde en tendens i den retning, viser hans apologi etter krigen.⁵⁵⁷

OJBK reflekterer en åndelig og politisk-ideologisk utvikling som er karakteristisk for mange under første halvpart for det 20. århundre. Han har et integrert helhetssyn. Med dette synet kom han i konflikt med det sentrale lederskap og det store flertall i Den norske kirke. På lik linje med andre geistlige som sluttet seg til NS og fikk høye tillitsstillinger, ble han tiltalt for landssvik. Men han ble aldri stilt for retten på grunn av sykdom. OJBK døde i 1953, 83 år gammel. Han skrev sin apologi. Den gir innsyn i hans utvikling og tenkesett. Her er viktig informasjon, men biografen kan ikke overse at man her står overfor et forsvarsskrift.

⁵⁵⁷ (...)at også dette folk (dvs. jødene) får sitt eget fedreland, så det der kan leve sitt eget nasjonale liv og av sitt eget arbeide – ikke lenger som parasitter på andre folkelegemer. Guds syrelese ned gjennom tidene med dette vanskelige – men dog benådede folk – sier meg at folkenes at folkenes noværende reising mot det vil få dette utfall. Jeg vil derfor be den ærede norske regjering å la jødene i vårt land få en helt ut rettferdig og verdig behandling, så Norge for fremtidens historiske domstol kan stå der med blankt skjold! Dette er skrevet inn hans apologi etter krigen. Ifølge han selv var dette et utdrag fra et brev han sendte til regjeringen høsten 1942. Han skriver at han erklærte seg ”prinsipielt enig med prof. Hallesby og domprost Hygen i deres protestskriv til Ministerpresidenten i anledning denne sak.” Se, RA-Landssviksarkivet-Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen. Mistenktes redegjørelse, 9. juni 1946: 14-15

11. Referanseliste

Amundsen(red.), Schumacher, Stensvold, *Norges religionshistorie*, Universitetsforlaget, Oslo 2005

Andresen, Knut, *Olsok i Nidaros domkirke: En historisk gjennomgang*, Tapir Akademisk forlag, Trondheim 2005

Austad, Torleiv, *Kirkens Grunn: analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45*, Luther, Oslo 1974

Bibelen: Det Gamle og det nye testamente (1.opplag.), Bibelselskapet, Oslo 2011

Berg, Ellen Steffensen, *Tradisjon og kulturarv: En analyse av Olavstradisjonen i nyere tid med hovedvekt på historiebruken i Nidaros*, erfaringsbasert masteravhandling i RLE/Religion og etikk, Det teologiske menighetsfakultet, Oslo 2009

Berg, Pål A., *Kirke i krig: Den norske kirke under 2.verdenskrig*, Genesis forlag 1999

Bergem, Peder, *Henrik Kaarstad og Volda lærarskule : ein vestlandslærer og livsverket hans*, Høgskulen i Volda , Volda 1998

Berggrav, Eivind, *Staten og menneske: oppgjør og framblikk*, Land og Kirke, Oslo 1945

Brekne, Per, *Vanse kirkejubileum 950 år*, R.Stav Johanssen Trykkeri A/S, Vanse 1987

Bruun, Christoffer, *Folkelige grundtanker*, Lunde & Co`s forlag, Bergen 1878(4.opplag 1920)

Carlsen, Ingvald B., *Kirkefronten i Norge: under okkupasjonen 1940-1945*, Aschehoug, Oslo 1945

Dahl, Hans Fredrik, *Vidkun Quisling: En fører for fall*, Aschehoug & co., Oslo 1992

Ellingsen, Harry A., *Regiment Norge: Historien om en frontkjemperenhet*, Pax forlag, Oslo 2011

Ekker, Kolsrud og Lange(red), *Nasjonal Samling Møteprotokoll 1934-1945*, Riksarkivet, Oslo 2011

Eriksen, Alfred(red.) *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, Hanche, Oslo 1930

Folketellingen 3.12.1900 for herredet 1531 Borgund. Teleslekt, Sandnessjøen 1995

Feyling, Sigmund, *Kirkelig hvitbok* : utgitt på foranstaltning av Kirke- og undervisningsdepartementet, Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942

Heiene, Gunnar, *Eivind Berggrav: En biografi*, Universitetsforlaget AS, Oslo 1992

Hägglund, Bengt, *Teologins Historia: En dogmatisk oversikt*, Brödrerna Ekstrands Tryckeri AB, Lund, 1978

Holsvik Ivar, *Salmediktere i våre salmebøker*, Aschehoug & Co, Oslo, 1950

Holter, Stig W., *Kom, tilbe med fryd, innføring I liturgikk og hymnologi*, Solum forlag, Oslo, 2008

Hovstad, Simon, *Har barnedåpen fast grunn i Bibelen?* : svar til prost Kvasnes, Nasjonal biblioteket 1937

Indremisjonselskapet, Årbok 1911, *Årsrapport for Drammen kreds*, Drammen 1911

Jørgensen, Torstein(red.), *I tro og tjeneste: Det norske misjonsselskap 1842-1992*, Misjonshøyskolen, Stavanger 1992

Karsrud, Ravn K: *Sin kirke forrådte de i dens nød*, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 1980

Kasbo, Trond H.F, *Kirke under solkorset: Borg bispedømme 1942-1945*, Artikkel i "Østfoldarv" utgitt av Fylkeskonservatoren, Østfold 2007

Kinge, Alf, *Studenterhjemmet: Et 75-års jubileum 1875-1950*, Eget forlag, Oslo 1950

Kvasnes Ole J.B., *Forkynnelsen i vår tid*, Det norske Misjonsselskaps forlag, Stavanger 1935

Kvasnes, Ole J.B., *Kirker, kirkegårder og prester*, artikkel i Høyland Heradstyres, *Høyland 1837-1937, Minneskrift til kommunejubileet(side 77-129)*, Ingvald Dahles forlag, Sandnes 1937

Kvasnes, Ole J.B., *Det lutherske syn på dåpen*, artikkel i Normann, Sigurd (red.), *Vår Lutherske arv; Et festskrift til 400års-jubileet for reformasjonens innførelse i Norge*(side 126-152), Norges Lutherlag forlag, Oslo 1937

Kvasnes, Ole J.B., *Barnedåpen har fast grunn i Bibelen og i den eldste kirkehistorie*, Thronsen og Co.s boktrykkeri(Norsk kirkelige landslag), Oslo 1937

Kvasnes Ole J.B, *Kirkens Grunn, En bekjennelse og en erklæring*. Foredrag ved prestemøte i Oslo 29.juni 1942.(også trykket i Kristen Samling 16 og 17, 1942.)

Uglevik Larsen og Montgomery(red), *Kirken, Krisen og Krigen*, Universitetsforlaget, Bergen 1982

Leganger, N.F., *Norges geistlighet og andre norske teologiske kandidater i fast stilling i 1925*. Oslo 1925

Løvlie, Birger, *Kor mykje stort... Matias Orheim, hans bidrag til vestnorsk kultur og kristenliv*, Tapir forlag, Trondheim 2007

Myklebust, Olav Guttorm, *H.P.S. Schreuder: kirke og misjon*, Land og kirke/Gyldendal, Oslo 1980

Norrman, Ragnar, *Quislingkyrkan: Nasjonal Samlings kyrkopolitik 1940-1945*, Norma bokförlag, Skellefteå 1998

Norseth, Kristin, *Bjarne Hareide – impulsene som formet ham*, artikkel i Tidsskriftet Prismet nr.2, Iko-forlaget, 2008

Oftestad, Rasmussen og Schumacher, *Norsk kirkehistorie*, Universitetsforlaget, 2.utgave, 3. opplag, Oslo 2001

Oftestad, Bernt, *Den norske statsreligionen: fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 1998

Oftestad, Bernt, *Michael Hertzberg og "Pro Ecclesia"*, norsk teologisk tidsskrift nr.13, Oslo 1970

Oftestad, Bernt, *sosial-etikk, kirke og misjon*, tidsskrift for teologi og kirke, Oslo 1970

- Oftestad, Bernt, *"Uverdige til å være evangeliets tjenere."* Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke", TKRS. nr. 1.side 63-80. 1997
- Oftestad, Bernt, Werner Elert, artikkel i Kristiansen og Rise(red.), *Moderne teologi, tradisjon og nytenkning hos det 20.århundrets teologer*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2008
- Rabben, Bjarne, *Sande kyrkje 1880-1980*, Volda trykkeri, Volda 1980
- Rabben, Bjarne, *Soga om Sande og Rovde*, Volda trykkeri, Volda 1979
- Rostrup, Eilert, *Legionæroppropet – et bidrag til forståelsen av forholdet mellom prester og statsledelse under okkupasjonen 1940-45*, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 1981
- Skjelbred, Berent, *Kirker og prester i Høyland. Sagn og virkelighet.* (Upublisert dokument, utleveres etter forespørsel ved Høyland kirkekontor), 1969
- Støylen, Kaare, *Vår kirke i sør: Christianssand Stift, Agder bispedømme, 1684-1984*, Agder bispedømmeråd, Kristiansand 1984
- Sula-soga. *Busetnadssoga Kvasens – Bjørkavåg.* Band 1. Stiftelsen Sula-Soga, Snøhetta forlag a/s 2004
- Talleraas Fosmo, Lise Emilie, *Et uregjerlig mangfold? Lokale og regionale museer som saksfelt i norsk kulturpolitikk 1900 – cirka 1970*, doktoravhandling til disputasjon, Museologi, Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet, Umeå 2009
- Teigen, Arne Helge, *Gudserkjennelsens problem i Olav Valen-Sendstads teologi*, Avhandling for graden doctor theologiae, Det teologiske Menighetsfakultetet, Oslo 2006
- Thaule, Jimi, *Nasjonalsamlings bruk av ritualer og historiske symboler 1933-1945*, masteroppgave i samtidshistorie, historisk filosofisk fakultet, Universitetet i Oslo 2007
- Thorkildsen, Dag, *Nasjonalitet, identitet og moral*, KULTs skriftserie bind nr. 33, Norges forskningsråd, 1995

Østang, Øivind, *Hjem til Nidaros: Norges nølende vandring siden 1814*, Genesis forlag, Oslo 1997

Øybekk, Bjørnar J., Lars Andreas Frøyland, *En biografisk undersøkelse av mannen som ble NS-biskop i Oslo, med særlig vekt på okkupasjonsårene*, spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 2001

Uglem, Olav, *Norsk misjonshistorie*, Lunde forlag, 1979, Oslo

Universitets- og skole-annaler, *Ny rekke. Udgivet efter foranstaltning af kirke- og undervisnings-departementet, 18de aargang*, A.W.Brøggers bogtrykkeri, Kristiania, 1903

Vold, Karl, *Moderne religionsdannelser og religionssurrogater: et tidsbillede*, Lutherstiftelsen, Oslo 1934

Wittendorff, Alex, *Mentalitetshistorie*, historie nettmagasinet www.historie-nu.dk, 18 april 2005

Wisløff, Carl Fredrik, *Norsk kirkehistorie*, bind nr.3, Lutherstiftelsen, Oslo 1966-1971

Wisløff, Johan M, *Landsmøtet i anledning kirkestriden*, møtets fortsættelseskomité, Kristiania, 1920

Aarflot, Andreas, *Bisperåd og kirkestyre: Bispemøtes rolle i den norske kirkestrukturen 1917-1977*, Eide forlag AS, Bergen 2011

Riksarkivet:

RA-Landssviksarkivet- Rogaland og Stavanger pkm., Saker, Anr. 398 – Ole Johan Berntsen Kvasnes. 4.Kassetter.

Kirke- og undervisningsdepartementet, Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling(”Feyling arkivet”)

RA/S-1019/D/L0001/0001- Brevkopier (A)

RA/S-1019/D/L0004/0011- Biskopene (utnevning, konstitusjon, korrespondanse med Hålogaland og Trondenes (Jørgen Sivertsen)

RA/S-1019/D/L0006/0005- Fortegnelse over prester som nekter å holde andakt i kringkastingen

RA/S-1019/D/L0006/0006- Fortegnelse over prester som har gitt sitt samtykke til å la sine gudstjenester kringkaste og til å holde andakt i kringkastingen

RA/S-1019/D/L0009/0004- Det norske misjonsselskap 1

RA/S-1019/D/L0010/0013- Diverse Feyling-saker fra serien "Oppryddingen blant presteskapet etter krigen" (bl.a. innberetninger fra enkelte av biskopene)

Statsarkivet i Kongsberg:

Kallsbok for Våle, 1904-1906, kapellan Ole Johan Berntsen Kvasnes f.1873.

Kvasnes, Ole J.B, *Studenterne fra 1895, Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet*, Grøndahls & Søns boktrykkeri, Kristiania, 1920.

Statsarkivet i Trondheim:

Sande sokneprestembete, 503.I.3a.1, 1863-1854: fol.18-19, *Kallsbok 1863-1954*, fol.18-19

Statsarkivet i Stavanger:

Høyland sokneprestembete, *Kallsbok for Høyland prestegjeld 1885-1968*

Internett:

OJBKs første kone:

<http://www.geni.com/people/Karoline-Johansdatter/6000000005443403838> (26.09.2011)

OJBKs mor:

<http://www.levie.no/vegsundslekt0004.htm#id53> (26.09.2011)

<http://www.levie.no/vegsundslekt0005.htm#subj26> (26.09.2011)

OJBKs far:

<http://www.levie.no/vegsundslekt0004.htm#id52> (26.09.2011)

<http://www.levie.no/vegsundslekt0005.htm#subj24> (26.09.2011)

Johannes Andreas Barstad:

Halse, Per(2009). *Artikkel om Johannes A. Barstad*. Tilgjengelig:

<http://www.allkunne.no/default.aspx?menu=25&id=1055> (26.09.2011)

Hagtun, Atle(2000), *Den sosiale liberalismen*,

http://www.venstre.no/files/sentralt/den_sosiale_liberalismen_01042000.pdf (03.01.2012)

Tidsskrift:

Aftenpostens digitale arkiv:

<http://a.aftenposten.no/kjop/article2853.ece>

Muntlige opplysninger:

Samtaler med Asbjørn Skøien, Leiv Volden, Birger Løvlie, Ottar Berge, Helge Nesse, Peder Bergem, Tormod Wasbø, Dag Thorkildsen og en av OJBKs etterkommere.

Bildemateriale:

Bildet på fremsiden er trykt med tillatelse fra Stiftinga Sunnmøre Museum.

Fotograf: Olaf Andreas Knutsen Storegjerde.

Hentet fra: <http://moreogromsdal.kulturnett.no/delving/search/item/Foto-MR/5C7B0B56737726D2C130BB4D100F17B423A45D67>